

CORPUS
IURIS CIVILIS

EDITIO STEREO TYPA DUODECIMA

VOLUMEN PRIMUM

INSTITUTIONES

RECOGNOVIT

PAULUS KRUEGER

DIGESTA

RECOGNOVIT

THEODORUS MOMMSEN

RETRACTAVIT

PAULUS KRUEGER

BEROLINI

APUD WEIDMANNOS

MCMXI.

INDEX TITULORUM

INSTITUTIONUM DIGESTORUM CODICIS.

A.

- de *abigcis* *D.* 47, 14 *C.* 9, 37.
de generali *abolitione* *C.* 9, 43
de *abolitionibus* *C.* 9, 42
ad *senatus consultum Turpillianum et de abolitionibus criminum* *D.* 48, 16
de *acceptilatione* *D.* 46, 4
de *acceptilationibus* *C.* 8, 43
de *accusationibus et inscriptionibus* *D.* 49, 2 *C.* 9, 2
acq. v. adq.
de *actione exercitoria* *D.* 14, 1
de *actione rerum amotarum* *D.* 25, 2
de *actione pigneraticia* *C.* 4, 24
de *actione tributoria* *D.* 14, 4
de *hereditate vel actione vendita* *D.* 18, 4 *C.* 4, 39
de *actionibus* *J.* 4, 6
de *actionibus empti et venditi* *D.* 19, 1 *C.* 4, 49
de *actionibus hereditariis* *C.* 4, 16
de *actore a tutore seu curatore dando* *C.* 5, 61
de itinere *actuque* privato *D.* 43, 19
ad exhibendum *D.* 10, 4 *C.* 3, 42
ad legem Aquiliam *D.* 9, 2
ad legem Corneliam de falsis *C.* 9, 22
ad legem Corneliam de sicariis *C.* 9, 16
ad legem Corneliam de sicariis et veneficis *D.* 48, 8
ad legem Fabiam *C.* 9, 20
ad legem Falcidiam *D.* 35, 2 *C.* 6, 50
ad legem Iuliam de adulteriis coercendis *D.* 48, 5
ad legem Iuliam de adulteriis et de stupro *C.* 9, 9
ad legem Iuliam de ambitu *C.* 9, 26
ad legem Iuliam de vi privata *D.* 48, 7
ad legem Iuliam de vi publica *D.* 48, 6
ad legem Iuliam de v. publica seu privata *C.* 9, 12
ad legem Iuliam maiestatis *D.* 48, 4 *C.* 9, 8
ad legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de residuis *D.* 48, 13
ad legem Iuliam repetundarum *C.* 9, 27
ad legem Viselliam *C.* 9, 21
ad municipalem et de incolis *D.* 50, 1
ad *senatus consultum Macedonianum* *C.* 4, 28
ad *senatus consultum Orfitianum* *C.* 6, 57
ad *senatus consultum Tertullianum* *C.* 6, 56
ad *senatus consultum Tertullianum et Orfitianum* *D.* 38, 17
ad *senatus consultum Trebellianum* *D.* 36, 1 *C.* 6, 49
ad *senatus consultum Turpillianum* *C.* 9, 45
ad *senatus consultum Turpillianum et de abolitionibus criminum* *D.* 48, 16
ad *senatus consultum Velleianum* *D.* 16, 1 *C.* 4, 29
de in diem *addictione* *D.* 18, 2
de *ademptione legatorum* *J.* 2, 21
de *ademptione libertatis* *D.* 40, 6
de legitima *adgnatorum* successione *J.* 3, 2
de legitima *adgnatorum* tutela *J.* 1, 15
de *adimendis vel transferendis legatis vel fideicommissis* *D.* 34, 4
de *adluvionibus et paludibus et de pascuis ad alium statum translatis* *C.* 7, 41
de *administratione et periculo tutorum et curatorum qui gesserint vel non et de agentibus vel conveniendis uno vel pluribus* *D.* 26, 7
de *administratione rerum ad civitates pertinentium* *D.* 50, 8
de *administratione rerum publicarum* *C.* 11, 31
de *administratione tutorum et curatorum et de pecunia pupillari feneranda vel deponenda* *C.* 5, 37
de *adoptionibus* *J.* 1, 11 *C.* 8, 47
de *adoptionibus et emancipationibus et aliis modis quibus potestas solvitur* *D.* 1, 7
de *adquirenda et retinenda possessione* *C.* 7, 32
de iure deliberandi et de *adeunda vel adquirenda hereditate* *C.* 6, 30
de *adquirenda vel amittenda possessione* *D.* 41, 2
de *adquirenda vel omittenda hereditate* *D.* 29, 2
de *adquirendo rerum dominio* *D.* 41, 1
de *acquisitione per adrogationem* *J.* 3, 10
de *adsertione tollenda* *C.* 7, 17
de *adessoribus et domesticis et cancellariis iudicum* *C.* 1, 51
de officio *adessorum* *D.* 1, 22
de *adsignandis libertis* *C.* 38, 4
de *adsignatione libertorum* *J.* 3, 8
ad legem Iuliam de *adulteriis* coercendis *D.* 48, 5
ad legem Iulianam de *adulteriis* et de stupro *C.* 9, 9
adversus creditorem *C.* 7, 36
de *advocatis* diversorum iudiciorum *C.* 2, 7
[de *advocatis* diversorum iudiciorum *C.* 2, 7, 20]
de *advocatis* fisci *C.* 2, 8
de *aedificiis* privatis *C.* 8, 10
de *aediliis* actionibus *C.* 4, 58
de *aedilicio edicto et redhibitione et quanti minoris* *D.* 21, 1
qui et a quibus manumissi liberi non fiunt et ad legem *Aeliam Sentiam* *D.* 40, 9
de *aestimatoria* *D.* 19, 3
de *agentibus* in rebus *C.* 12, 20
de *agnoscendis et alendis* liberis vel parentibus vel patronis vel libertis *D.* 25, 3
de *agricolis* censitis vel colonis *C.* 11, 48
de *agricolis et mancipiis* dominicis vel fiscalibus sive rei privatae *C.* 11, 68
de albo scribendo *D.* 50, 3
de *aleatoribus* *D.* 11, 5
de *aleae* lusu et aleatoribus *C.* 3, 43
de *alendis* liberis ac parentibus *C.* 5, 25
de *agnoscendis et alendis* liberis vel parentibus vel patronis vel libertis *D.* 25, 3
de *Alexandriae* primatibus *C.* 11, 29
de *alienatione* iudicii mutandi causa facta *D.* 4, 7
C. 2, 54
de *alimentis* pupillo praestandis *C.* 5, 50
de *alimentis* vel cibariis legatis *D.* 34, 1

de *alluvionibus* et paludibus et de pascuis ad alium statum translatis C. 7, 41
 ad legem Iuliam de *ambitu* C. 9, 26
 de lege Iulia *ambitus* D. 48, 14
 de acquirenda vel *amittenda* possessione D. 41, 2
 rerum *amotarum* C. 5, 21
 de actione *amotarum* rerum D. 25, 2
 an per alium causae appellationum reddi possunt D. 49, 9
 an servus ex suo facto post manumissionem tenentur C. 4, 14
 de cursu publico *angariis* et *parangariis* C. 12, 50
 de *annali* exceptione Italici contractus tollenda et de diversis temporibus et exceptionibus et praescriptionibus et interruptionibus earum C. 7, 40
 de *annonis* civilibus C. 11, 25
 de *annonis* et capitu administrantium vel adessorum aliorumve publicas sollicitudines gerentium vel eorum qui alliquas consecuti sunt dignitates C. 1, 52
 de *annonis* et tributis C. 10, 16
 de *annuis* legatis et fideicommissis D. 33, 1
 de *apochis* publicis et descriptionibus curialium C. 10, 22
 de *apostatis* C. 1, 7
 de *apparitoribus* comitis Orientis C. 12, 56
 de diversis officiis et *apparitoribus* iudicum et probatoris eorum C. 12, 59
 de *apparitoribus* magistrorum militum et privilegiis eorum C. 12, 54
 de *apparitoribus* praefecti annonae C. 12, 58
 de *apparitoribus* praefecti urbis C. 12, 53
 de *apparitoribus* praefectorum praetorio et privilegiis eorum C. 12, 52
 de *apparitoribus* proconsulis et legati C. 12, 55
 de *appellationibus* et consultationibus C. 7, 62
 de *appellationibus* et relationibus D. 49, 1
 de *appellationibus* recipiendis vel non D. 49, 5
apud eum a quo appellatur aliam causam agere compellendum D. 49, 12
 de servitutibus et de *aqua* C. 3, 34
 de *aqua* cottidiana et aestiva D. 43, 20
 de *aqua* et aquae pluviae arcendae D. 39, 3
 de *aquaeductu* C. 11, 43
 a quibus appellari non licet D. 49, 2
 de lege *Aquilia* J. 4, 3 C. 3, 35
 ad legem *Aquiliam* D. 9, 2
arbitrium tutelae C. 5, 51
 de *arboribus* caedendis D. 43, 27
arborum furtim caesarum D. 47, 7
 de susceptoribus praepositis et *arcariis* C. 10, 72
 de comitibus et *archiatri* sacri palatii C. 12, 13
 de *argenti* pretio quod thesauris infertur C. 10, 78
ass. v. ads.
 de *athletis* C. 10, 54
 de *Atiliano* tutore vel eo qui ex lege Iulia et Titia dabatur J. 1, 20
 de *auctoritate* et consensu tutorum et curatorum D. 26, 8
 de *auctoritate* praestanda C. 5, 59
 de *auctoritate* tutorum J. 1, 21
 de officio praefecti *Augustalis* D. 1, 17 C. 1, 37
 de iure *aureorum* anulorum D. 40, 10 C. 6, 8
 de *auri* publici prosectoribus C. 10, 74
 de *auro* argento mundo ornamentis unguentis veste vel vestimentis et statuis legatis D. 34, 2
 de *auro* coronario C. 10, 76

B.

de *bonis* auctoritate iudicis possidendis seu venundandis et de separationibus C. 7, 72
 de *bonis* damnatorum D. 48, 20
 de *bonis* eorum qui ante sententiam vel mortem sibi consciverunt vel accusatorem corruerunt D. 48, 21
 de *bonis* mortem sibi conscientium C. 9, 50
 de *bonis* libertorum D. 38, 2
 de *bonis* libertorum et de iure patronatus C. 6, 4
 de *bonis* maternis et materni generis C. 6, 60
 de *bonis* proscriptorum seu damnatorum C. 9, 49

de *bonis* quae liberis in potestate constitutis ex matrimonio vel alias adquiruntur et eorum administratione C. 6, 61
 de *bonis* vacantibus et de incorporatione C. 10, 10
 de *bonorum* possessione contra tabulas D. 37, 4
 de *bonorum* possessione contra tabulas liberti quae patronis vel liberis eorum datur C. 6, 13
 de *bonorum* possessione contra tabulas quam praetor liberis pollicetur C. 6, 12
 de *bonorum* possessione ex testamento militis D. 37, 13
 de *bonorum* possessione furioso infanti muto surdo caeco competente D. 37, 3
 de *bonorum* possessione secundum tabulas C. 6, 11
 de *bonorum* possessionibus J. 3, 9 D. 37, 1
 de *bonorum* possessionibus secundum tabulas D. 37, 11

C.

de *cadaveribus* punitorum D. 48, 24
 de *caducis* tollendis C. 6, 51
 de *calculi* errore C. 2, 5
 de *calumniatoribus* D. 3, 6 C. 9, 46
 de adessoribus et domesticis et *cancellariis* iudicum C. 1, 41
 de *canone* frumentario urbis Romae C. 11, 23
 de *canone* largitionalium titularum C. 10, 23
 de *capiendis* et distrahendis pignoribus tributorum causa C. 10, 21
 de *capitatione* civium censibus eximenda C. 11, 49
 de *capite* minutis D. 4, 5
 de *capitis* minutione J. 1, 16
 de *capitivis* et de postliminio et redemptis ab hostibus D. 49, 15
 de *Carboniano* edicto D. 37, 10 C. 6, 17
 de privatis *carceribus* inhibendis C. 9, 5
 de *castrensi* omnium palatinorum peculio C. 12, 30
 de *castrensi* peculio D. 49, 17
 de *castrensi* peculio militum et praefectianorum C. 12, 36
 de *castrensianis* et ministerianis C. 12, 25
 de regula *Catoniana* D. 34, 7
 nautae *caupones* stabularii ut recepta restituant D. 4, 9
 furti adversus nautas *caupones* stabularios D. 47, 5
 de *causis*, ex quibus infamia alicui inrogatur C. 2, 11
 de *censibus* D. 50, 15
 de *censibus* et censoribus et peraequatoribus et inspectoribus C. 11, 58
 de *cessione* bonorum D. 42, 3
 de alimentis vel *cibariis* legatis D. 34, 1
 de *classicis* C. 11, 13
 de SC. *Claudiano* tollendo C. 7, 24
 de *cloacis* D. 43, 23
 de *codicillis* J. 2, 25 C. 6, 36
 de iure *codicillorum* D. 29, 7
 de Iudaeis et *caelicolis* C. 1, 9
 de successione *cognatorum* J. 3, 5
 de *cohortalibus* principibus corniculariis et primipilaribus C. 12, 57
 de *collatione* D. 37, 6
 de *collatione* aeris C. 10, 29
 de *dotis collatione* D. 37, 7
 de *collatione* donatorum vel relevatorum aut translatorum seu adseratorum C. 10, 28
 de *collatione* fundorum fiscalium vel rei privatae vel dominicae vel civitatum vel templorum C. 11, 74
 de *collatione* fundorum patrimonialium et emphyteuticorum C. 11, 65
 de *collationibus* C. 6, 20
 de *collegiatis* et chartopratis et nummulariis C. 11, 18
 de *collegiis* et corporibus D. 47, 22
 de *collusione* detegenda D. 40, 16 C. 7, 20
 de agricolis censitis vel *colonis* C. 11, 48
 de *colonis* Illyricianis C. 11, 53
 de *colonis* Palaestinis C. 11, 51
 de *colonis* Thracensibus C. 11, 52
 de comitibus consistorianis C. 12, 10
 de comitibus et archiatri sacri palatii C. 12, 13
 de comitibus et tribunis scholarum C. 12, 11
 de comitibus qui provincias regunt C. 12, 14

de *comitibus* rei militaris *C.* 12, 12
 de quaestoribus magistris officiorum *comitibus* sacrarum largitionum et rei privatae *C.* 12, 6
 de apparitoribus *comitis* Orientis *C.* 12, 56
 de officio *comitis* Orientis *C.* 1, 36
 de officio *comitis* rerum privatarum *C.* 1, 33
 de officio *comitis* sacrarum largitionum *C.* 1, 32
 de officio *comitis* sacri patrimonii *C.* 1, 34
 de *comestu* *C.* 12, 42
 de *commerciis* et mercatoribus *C.* 4, 63
comminationes epistulas programmata subscriptiones auctoritatem rei indicatae non habere *C.* 7, 57
 de lege *commissoria* *D.* 18, 3
commodati vel contra *D.* 13, 6
 de *commodato* *C.* 4, 23
communi dividundo *D.* 10, 3 *C.* 3, 37
 de servo *communi* manumisso *C.* 7, 7
communia de legatis et fideicommissis et de in rem missione tollenda *C.* 6, 43
communia de manumissionibus *C.* 7, 15
communia de successioneibus *C.* 6, 59
communia de usucapionibus *C.* 7, 30
communia praediorum tam urbanorum quam rusticorum *D.* 8, 4
communia utriusque iudicii tam familiae erciscundae quam communi dividundo *C.* 3, 38
 de *communium* rerum alienatione *C.* 4, 52
 de *compensationibus* *D.* 16, 2 *C.* 4, 31
 de *concupinis* *D.* 25, 7 *C.* 5, 26
 de *concussione* *D.* 47, 13
 de *condicionibus* et demonstrationibus et causis et modis eorum quae in testamento scribuntur *D.* 35, 1
 de *condicionibus* insertis tam legatis quam fideicommissis et libertatibus *C.* 6, 46
 de *condicionibus* institutionum *D.* 28, 7
 de *condictione* causa data causa non secuta *D.* 12, 4
 de *condictione* ex lege *D.* 13, 2
 de *condictione* ex lege et sine causa vel iniusta causa *C.* 4, 9
 de *condictione* furtiva *D.* 13, 1 *C.* 4, 8
 de *condictione* indebiti *D.* 12, 6 *C.* 4, 5
 de *condictione* ob causam datorum *C.* 4, 6
 de *condictione* ob turpem causam *C.* 4, 7
 de *condictione* ob turpem vel iniustam causam *D.* 12, 5
 de *condictione* sine causa *D.* 12, 7
 de *condictione* triticaria *D.* 13, 3
 de *conditis* in publicis horreis *C.* 10, 26
 de locatione et *conductione* *J.* 3, 24
 locati *conducti* *D.* 19, 2
 de locato et *conducto* *C.* 4, 65
 de *conductoribus* et procuratoribus sive actoribus praediorum fiscalium et domus Augustae *C.* 11, 72
 de *conductoribus* vectigalium fisci *C.* 10, 57
 de *confessis* *D.* 42, 2 *C.* 7, 59
 de *confirmando* tutore *C.* 5, 29
 de *confirmando* tutore vel curatore *D.* 26, 3
 de *coniungendis* cum emancipato liberis eius *D.* 37, 8
 de *consensu* obligatione *J.* 3, 22
 de *consortibus* eiusdem litis *C.* 3, 40
 de pecunia *constituta* *D.* 13, 5
 de *constituta* pecunia *C.* 4, 18
 de *constitutionibus* principum *D.* 1, 4
 de legibus et *constitutionibus* principum et edictis *C.* 1, 14
 de legibus senatusque consultis et longa *consuetudine* *D.* 1, 3
 quae sit longa *consuetudo* *C.* 8, 52
 de *consulibus* et non spargendis ab his pecuniis et de praefectis et magistris militum et patriiis *C.* 12, 3
 de officio *consulis* *D.* 1, 10
 de appellationibus et *consultationibus* *C.* 7, 62
 de litis *contestatione* *C.* 3, 9
 de *contractibus* iudicium vel eorum qui sunt circa eos et inhibendis donationibus in eos faciendis et ne administrationis tempore proprias aedes aedificent sine sanctione pragmatica *C.* 1, 53
 de *contrahenda* emptione et de pactis inter emptorem et venditorem compositis et quae res venire non possunt *D.* 18, 1

de *contrahenda* emptione *C.* 4, 38
 de *contrahenda* et committenda stipulatione *C.* 8, 37
 de *contraria* tutelae et utili actione *D.* 27, 4
 de *contrario* iudicio *C.* 5, 58
 de *conveniendis* fisci debitoribus *C.* 10, 2
 de lege *Cornelia* de falsis et de senatus consulto Liboniano *D.* 48, 10
 ad legem *Corneliam* de falsis *C.* 9, 22
 ad legem *Corneliam* de sicariis *C.* 9, 16
 ad legem *Corneliam* de sicariis et veneficiis *D.* 48, 8
 de cohortalibus principibus *corniculariis* et primipilaribus *C.* 12, 57
creditorum evictionem non debere *C.* 8, 45
 de *crimine* expilatae hereditatis *C.* 9, 32
 de *crimine* peculatus *C.* 9, 28
 de *crimine* sacrilegii *C.* 9, 29
 de *crimine* stellionatus *C.* 9, 34
 de *cupressis* ex luco Daphnensi vel Perseis per Aegyptum non excidendis vel vendendis *C.* 11, 78
 de *curatore* bonis dando *D.* 42, 7
 de *curatore* furiosi vel prodigi *C.* 5, 70
 de *curatoribus* *J.* 1, 23
 de *curatoribus* furioso et aliis extra minores dandis *D.* 27, 10
 de *curiosis* *C.* 12, 22
 de *cursu* publico angariis et parangariis *C.* 12, 50
 de *custodia* et exhibitione reorum *D.* 48, 3
 de *custodia* reorum *C.* 9, 4

D.

de *damno* infecto et de suggrundis et protectionibus *D.* 39, 2
debitorem venditionem pignoris impedire non posse *C.* 8, 28
 de *debitoribus* civitatum *C.* 11, 33
 de *decanis* *C.* 12, 26
 de *decretis* ab ordine faciendis *D.* 50, 9
 de *decretis* decurionum super immunitate quibusdam concedenda *C.* 10, 47
 de *decuriis* urbis Romae *C.* 11, 14
 de *decurionibus* et filiis eorum *D.* 50, 2
 de *decurionibus* et filiis eorum et qui decuriones habentur quibus modis a fortuna curiae liberentur *C.* 10, 32
 de *decurionibus* et silentiariis *C.* 12, 16
 de *dediticia* libertate tollenda *C.* 7, 5
 de procuratoribus et *defensoribus* *D.* 3, 3
 de *defensoribus* civitatum *C.* 1, 55
 de *delatoribus* *C.* 10, 11
depositi vel contra *D.* 16, 3 *C.* 4, 34
 de *desertoribus* et occultatoribus eorum *C.* 12, 45
 de *dignitatibus* *C.* 12, 1
 de *dilationibus* *C.* 3, 11
 de feriis et *dilationibus* et diversis temporibus *D.* 2, 12
 de *discussionibus* *C.* 10, 30
 de *distractione* pignorum *C.* 8, 27
 de *distractione* pignorum et hypothecarum *D.* 20, 5
 de *diversis* officiis et apparitoribus iudicum et probatoris eorum *C.* 12, 59
 de *diversis* praediis urbanis et rusticis templorum et civitatum et omni reditu civili *C.* 11, 70
 de *diversis* regulis iuris antiqui *D.* 50, 17
 de *diversis* rescriptis et pragmaticis sanctionibus *C.* 1, 23
 de *diversis* temporalibus praescriptionibus et de accessionibus possessionum *D.* 44, 3
 de *dividenda* tutela et pro qua parte quisque tutorum conveniatur *C.* 5, 52
 de rerum *divisione* et qualitate *J.* 2, 1
 de *divisione* rerum et qualitate *D.* 1, 8
 de *divisione* stipulationum *J.* 3, 18
 de *divortii* et repudiis *D.* 24, 2
divortio facto apud quem liberi morari vel educari debent *C.* 5, 24
 de *doli* mali et metus exceptione *D.* 44, 4
 de *dolo* malo *D.* 4, 3 *C.* 2, 20
 de *domesticis* et protectoribus *C.* 12, 17

de adessoribus et *domesticis* et cancellariis iudicum C. 1, 51
 de acquirendo rerum *dominio* D. 41, 1
 de *donationibus* J. 2, 7 D. 39, 5 C. 8, 53
 de *donationibus* ante nuptias vel propter nuptias et sponsaliciis C. 5, 3
 de *donationibus* inter virum et uxorem D. 24, 1
 de *donationibus* inter virum et uxorem et a parentibus in liberos factis et de ratihabitione C. 5, 16
 de *donationibus* quae sub modo vel condicione vel ex certo tempore conficiuntur C. 8, 54
 de mortis causa *donationibus* D. 39, 6 C. 8, 56
 de fundo *dotali* D. 23, 5 C. 5, 23
 de pactis *dotalibus* D. 23, 4
 de *dote* cauta et non numerata C. 5, 15
 de *dote* praelegata D. 33, 4
 de *dotis* collatione D. 37, 7
 de *dotis* promissione vel nuda pollicitatione C. 5, 11
 de iure *dotium* D. 23, 3 C. 5, 12
 de rebus *dubiis* D. 34, 5
 de *duobus* reis constituendis D. 45, 2
 de *duobus* reis stipulandi et promittendi J. 3, 16 C. 8, 39
 de *evictionibus* et *duplae* stipulatione D. 21, 2

E.

de *edendo* D. 2, 13 C. 2, 1
 de legibus et constitutionibus principum et *edictis* C. 1, 14
 de Carboniano *edicto* D. 37, 10 C. 6, 17
 de successorio *edicto* D. 38, 9 C. 6, 16
 de aedilicio *edicto* et redditione et quanti minoris D. 21, 1
 de *edicto* divi Hadriani tollendo et quemadmodum scriptus heres in possessionem mittatur C. 6, 33
 de *effractoribus* et *expilatoribus* D. 47, 18
 de optione vel *electione* legata D. 33, 5
 de adoptionibus et *emancipationibus* et aliis modis quibus potestas solvitur D. 1, 7
 de *emancipationibus* liberorum C. 8, 48
 de *emendatione* propinquorum C. 9, 15
 de *emendatione* servorum C. 9, 14
 de *emphyteutico* iure C. 4, 66
 de actionibus *empti* et *venditi* D. 19, 1 C. 4, 49
 de *emptione* et *venditione* J. 3, 23
 de contrahenda *emptione* et *venditione* D. 18, 1 C. 4, 38
 de eo cui libertatis causa bona addicuntur J. 3, 11
 de eo per quem factum erit quo minus quis in iudicio sistat D. 2, 10
 de eo qui pro tutore negotia gessit C. 5, 45
 de eo qui pro tutore prove curatore negotia gessit D. 27, 5
 de eo quod certo loco dari oportet D. 13, 4
 de metatis et *epidemicis* C. 12, 40
 de *episcopali* audientia et de diversis capitulis quae ad ius curamque et reverentiam pontificalem pertinent C. 1, 4
 de *episcopis* et clericis et orphanotrophis et brephotrophis et xenodochis et asceteriis et monachis et privilegio eorum et castrensi peculio et de redimendis captivis et de nuptiis clericorum vetitis seu permissis C. 1, 3
 de *equestri* dignitate C. 12, 31
 de *erogatione* militaris annonae C. 12, 37
 de errore advocatorum vel libellos seu preces concipientium C. 2, 9
 de calculi *errore* C. 2, 5
etiam ob chirographariam pecuniam pignus teneri C. 8, 26
etiam per procuratorem causam in integrum restitutionis agi posse C. 2, 48
 de *evictionibus* C. 8, 44
 de *evictionibus* et *duplae* stipulatione D. 21, 2
 cum qui appellaverit in provincia defendi D. 49, 11
 de *canuchis* C. 4, 42
 de delictis defunctorum in quantum heredes conveniantur C. 4, 17

de causis, ex quibus infamia alicui inrogatur C. 2, 11
 ex quibus causis maiores viginti quinque annis in integrum restituuntur D. 4, 6
 de *exactionibus* tributorum C. 10, 19
 de *exsecutoribus* et *exactoribus* C. 12, 60
 de *exceptione* rei iudicatae D. 44, 2
 de *exceptione* rei venditae et traditae D. 21, 3
 de *exceptionibus* J. 4, 13
 de *exceptionibus* praescriptionibus et praesudiciis D. 44, 1
 de *exceptionibus* sive praescriptionibus C. 8, 35
 de *excoctione* et translatione militarium annonarum C. 12, 38
 de *excusatione* veteranorum C. 5, 65
 de *excusationibus* J. 1, 25 D. 27, 1
 de *excusationibus* artificum C. 10, 66
 de *excusationibus* et temporibus earum C. 5, 62
 de *excusationibus* munerum C. 10, 48
 de *exercitoria* actione D. 14, 1
 de *exercitoria* et institoria actione C. 4, 25
 de liberis et postumis heredibus instituendis vel *exheredandis* D. 28, 2
 de *exheredatione* liberorum J. 2, 13
 de liberis praeteritis vel *exhereditis* C. 6, 28
 de tabulis *exhibendis* D. 43, 5 C. 8, 7
 de *exhibendis* vel transmittendis reis C. 9, 3
 ad *exhibendum* D. 10, 4 C. 3, 42
 de *expensis* publicorum ludorum C. 11, 42
expilatae hereditatis D. 47, 19
 de crimine *expilatae* hereditatis C. 9, 32
 de *executione* rei iudicatae C. 7, 53
 de *exsecutoribus* et *exactoribus* C. 12, 60
 de variis et *extraordinariis* cognitionibus et si iudex litem suam fecisse dicetur D. 50, 13
 de *extraordinariis* criminibus D. 47, 11

F.

de lege *Fabia* de plagiaris D. 48, 15
 ad legem *Fabiam* C. 9, 20
 de *fabricensibus* C. 11, 10
 de lege *Falcidia* J. 2, 22
 ad legem *Falcidiam* D. 35, 2 C. 6, 50
 de *falsa* causa adiecta legato vel fideicommisso C. 6, 44
 de *falsa* moneta C. 9, 24
 ad legem Corneliā de *falsis* C. 9, 22
 de lege Cornelia de *falsis* et de senatus consulto Liboniano D. 48, 10
familiae *erciscundae* D. 10, 2 C. 3, 36
 de *famosis* libellis C. 9, 36
 de nautico *fenore* D. 22, 2 C. 4, 33
 de *feriis* C. 3, 12
 de *feriis* et dilationibus et diversis temporibus D. 2, 12
 de summa trinitate et *fide* catholica et ut nemo de ea publice contendere audeat C. 1, 1
 de *fide* et iure hastae fiscalis et de adiectionibus C. 10, 3
 de *fide* instrumentorum et amissione eorum D. 22, 4
 de *fide* instrumentorum et amissione eorum et antapochis faciendis et de his quae sine scriptura fieri possunt C. 4, 21
 de *fideicommissaria* hereditatis petitione D. 5, 6
 de *fideicommissariis* hereditatibus J. 2, 23
 de *fideicommissariis* libertatibus D. 40, 5 C. 7, 4
 de *fideicommissis* C. 6, 42
 de legatis et *fideicommissis* D. 30, 31, 32
 de *fideiussoribus* J. 3, 20
 de *fideiussoribus* et mandatoribus D. 46, 1 C. 8, 40
 de *fideiussoribus* et nominatoribus et heredibus tutorum et curatorum D. 27, 7
 de *fideiussoribus* minorum C. 2, 23
 de *fideiussoribus* tutorum seu curatorum C. 5, 57
 de *fiduciaria* tutela J. 1, 19
 de *filii* familias et quemadmodum pro his pater teneatur C. 10, 62
 de *filii* officialium militarium qui in bello moriuntur C. 12, 47
 de *filio* familias minore C. 2, 22

finium regundorum D. 10, 1 C. 3, 39
 de *fiscalibus* usuris C. 10, 8
 de *advocatis fisci* C. 2, 8
 de *iure fisci* D. 49, 14 C. 10, 1
 de *privilegio fisci* C. 7, 73
 de *fluminibus* ne quid in flumine publico ripave eius fiat, quo peius navigetur D. 43, 12
 de *fonte* D. 43, 22
 de *formulis* et impetratione actionum sublatis C. 2, 57
 de *iurisdictione* omnium iudicum et de *foro competenti* C. 3, 13
 de *usuris* et *fructibus* et causis et omnibus accessionibus et mora D. 22, 1
 de *fructibus* et *litis expensis* C. 7, 51
 de *frumento* Alexandrino C. 11, 28
 de *frumento* urbis Constantinopolitanae C. 11, 24
 de *lege Fufia Caninia* sublata J. 1, 7 C. 7, 3
 de *fugitivis* D. 11, 4
 de *fugitivis* colonis patrimonialibus et emphyteuticis et saltuensibus C. 11, 64
 de *fugitivis* servis et libertis mancipiisque civitatum artificibus et ad diversa opera deputatis et ad rem privatam vel dominicam pertinentibus C. 6, 1
 de *fundis* et saltibus rei dominicae C. 11, 67
 de *fundis* limitotrophis et terris et paludibus et pascuis limitaneis vel castellorum C. 11, 60
 de *fundis* patrimonialibus et saltuensibus et emphyteuticis et eorum conductoribus C. 11, 62
 de *fundis* rei privatae et saltibus divinae domus C. 11, 66
 de *fundo* dotali D. 23, 5 C. 5, 23
 de *furibus* balneariis D. 47, 17
furti adversus nautas caupones stabularios D. 47, 5
 de *furtis* D. 47, 2
 de *furtis* et de servo corrupto C. 6, 2

G.

de *generali* abolitione C. 9, 43
 de *gladiatoribus* penitus tollendis C. 11, 44
 de *glande* legenda D. 43, 28
 de *gradibus* cognationis J. 3, 6
 de *gradibus* et adfinibus et nominibus eorum D. 38, 10
 de *grege* dominico C. 11, 76

H.

de usu et *habitatione* J. 2, 5 D. 7, 8
 de usu fructu et *habitatione* et ministerio servorum C. 3, 33
 de *haereticis* et Manichaeis et Samaritis C. 1, 5
 de *heredibus* instituendis J. 2, 14 D. 28, 5
 de *heredibus* instituendis et quae personae heredes institui non possunt C. 6, 24
 de *heredibus* tutorum C. 5, 54
 de actionibus *hereditariis* C. 4, 16
 de *hereditate* vel actione vendita D. 18, 4 C. 4, 39
 de *hereditatibus* decurionum naviculariorum cohortalium militum et fabricensium C. 6, 62
 de *hereditatibus* quae ab intestato deferuntur J. 3, 1
 de petitione *hereditatis* C. 3, 31
 de *hereditatis* petitione D. 5, 3
 de fideicommissaria *hereditatis* petitione D. 5, 6
 de possessoria *hereditatis* petitione D. 5, 5
 de *heredum* qualitate et differentia J. 2, 19
 de *his* per quos agere possumus J. 4, 10
 de *his* quae ex publica collatione illata sunt non usurpandis C. 10, 75
 de *his* quae in testamento delentur inducuntur vel inscribuntur D. 28, 4
 de *his* quae poenae causa relinquuntur D. 34, 6
 de *his* quae poenae nomine in testamento vel codicillis relinquuntur C. 6, 41
 de *his* quae pro non scriptis habentur D. 34, 8
 de *his* quae sub modo legata vel fideicommissa relinquuntur C. 6, 45
 de *his* quae vi metusve causa gesta sunt C. 2, 19
 de *his* quae ut indignis auferuntur D. 34, 9

de *his* qui a non domino manumissi sunt C. 7, 10
 de *his* qui a principe vacationem acceperunt C. 10, 45
 de *his* qui accusare non possunt C. 9, 1
 de *his* qui ad ecclesias confugiunt vel ibi exclamant C. 1, 12
 de *his* qui ad statuas confugiunt C. 1, 25
 de *his* qui ante apertas tabulas hereditates transmittunt C. 6, 52
 de *his* quibus ut indignis auferuntur et ad senatus consultum Silanianum C. 6, 35
 de *his* qui effuderint vel deiecerint D. 9, 3
 de *his* qui ex officio quod administraverunt conveniuntur C. 11, 39
 de *his* qui ex publicis rationibus mutuam pecuniam acceperunt C. 10, 6
 de *his* qui in ecclesiis manumittuntur C. 1, 13
 de *his* qui in exilium dati vel ordine moti sunt C. 10, 61
 de *his* qui in priorum creditorum locum succedunt C. 8, 18
 de *his* qui latrones vel in aliis criminibus reos occultaverint C. 9, 39
 de *his* qui non impletis stipendiis sacramento soluti sunt C. 10, 55
 de *his* qui notantur infamia D. 3, 2
 de *his* qui numero liberorum vel paupertate excusationem meruerunt C. 10, 52
 de *his* qui parentes vel liberos occiderunt C. 9, 17
 de *his* qui per metum indicis non appellaverunt C. 7, 67
 de *his* qui potentiorum nomine titulos praedii adfigunt vel eorum nomina in lite praetendunt C. 2, 14
 de *his* qui se deferunt C. 10, 13
 de *his* qui sibi adscribunt in testamento C. 9, 23
 de *his* qui sponte munera susceperunt C. 10, 44
 de *his* qui sui vel alieni iuris sunt J. 1, 8 D. 1, 6
 de *his* qui veniam aetatis impetraverunt C. 2, 44
 de *homine* libero exhibendo D. 43, 29
 de liberis exhibendis seu de ducendis et de *homine* libero exhibendo C. 8, 8
 de statu *hominum* D. 1, 5
 de *honoratorum* vehiculis C. 11, 20
 de *honoribus* et muneribus non continuandis inter patrem et filium et de intervallis C. 10, 41
 de *pignoribus* et *hypothecis* et qualiter ea contrahantur et de pactis eorum D. 20, 1

I.

de lege Rhodia de *iactu* D. 14, 2
 de iuris et facti *ignorantia* D. 22, 6 C. 1, 18
 de *iis* per quos agere possumus J. 4, 10
 de *iis* qui sui vel alieni iuris sunt J. 1, 8 D. 1, 6
 de *immunitate* nemini concedenda C. 10, 25
 de iure *immunitatis* C. 50, 6
 de *impensis* in res dotales factis D. 25, 1
 de *imponenda* lucrativis descriptione C. 10, 36
 de *impuberum* et aliis substitutionibus C. 6, 26
 de *incendio* ruina naufragio rate nave expugnata D. 47, 9
 de *incertis* personis C. 6, 48
 de *incestis* et inutilibus nuptiis C. 5, 5
 ad municipalem et de *incolis* D. 50, 1
 de *incolis* et ubi quis domicilium habere videtur et de *his* qui studiorum causa in alia civitate degunt C. 10, 40
 de conditione *indebiti* D. 12, 6 C. 4, 5
 de *indicta* viduitate et de lege Iulia Miscella tollenda C. 6, 40
 de *indictionibus* C. 10, 17
 de *in diem* addictione D. 18, 2
 de praescriptis verbis et *in factum* actionibus D. 19, 5
 de *infamibus* C. 10, 59
 de *infantibus* expositis liberis et servis et de *his* qui sanguinolentos emptos vel nutriendos acceperunt C. 8, 51
 de *infirmis* poenis caelibatus et orbitatis et de decimaribus sublatis C. 8, 57
 de *ingenuis* J. 1, 4

de *ingenuis manumissis* C. 7, 14
 de *ingratis liberis* C. 8, 49
 de *in integrum restitutione minorum viginti quinque annis* C. 2, 21
 de *in integrum restitutione postulata ne quid novi fiat* C. 2, 49
 de *in integrum restitutionibus* D. 4, 1
 de *iniuncti muneris sumptus ad omnes collegas pertinere* C. 11, 38
 de *iniuriis* J. 4, 4 C. 9, 35
 de *iniuriis et famosis libellis* D. 47, 10
 de *iniusto rupto irritato testamento* D. 28, 3
 de *in ius vocando* D. 2, 4 C. 2, 2
 de *in ius vocati ut eant aut satis vel cautum dent* D. 2, 6
 de *in litem dando tutore vel curatore* C. 5, 44
 de *in litem iurando* D. 12, 3 C. 5, 53
 de *inofficiosis donationibus* C. 3, 29
 de *inofficiosis dotibus* C. 3, 30
 de *inofficioso testamento* J. 2, 18 D. 5, 2 C. 3, 28
 de *in quibus causis cessat longi temporis praescriptio* C. 7, 34
 de *in quibus causis coloni censiti dominos accusare possunt* C. 11, 50
 de *in quibus causis in integrum restitutio necessaria non est* C. 2, 40
 de *in quibus causis militantes fori praescriptione uti non possunt* C. 3, 25
 de *in quibus causis pignus vel hypotheca tacite contrahitur* D. 20, 2 C. 8, 14
 de *in quibus causis tutorem habenti tutor vel curator dari potest* C. 5, 36
 de *in rem verso* D. 15, 3
 de *inspiciendo ventre custodiendoque partu* D. 25, 4
 de *institoria actione* D. 14, 3
 de *institoria et exercitoria actione* C. 4, 25
 de *institutionibus vel substitutionibus seu restitutionibus sub condicione factis* C. 6, 25
 de *instructo vel instrumento legato* D. 33, 7
 de *fide instrumentorum et amissione eorum* D. 22, 4 C. 4, 21
 de *inter alios acta vel iudicata aliis non nocere* C. 7, 60
 de *interdictis* J. 4, 15 C. 8, 1
 de *interdictis et relegatis et deportatis* D. 48, 22
 de *interdictis sive extraordinariis actionibus quae pro his competunt* D. 43, 1
 de *interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem seu curatorem filiosque eorum* C. 5, 6
 de *re iudicata et de effectu sententiarum et de interlocutionibus* D. 42, 1
 de *sententiis et interlocutionibus omnium iudicium* C. 7, 45
 de *interrogationibus in iure faciendis et interrogatoriis actionibus* D. 11, 1
 de *inutilibus stipulationibus* J. 3, 19 C. 8, 38
 de *irenarchis* C. 10, 77
 de *itinere actuque privato* D. 43, 19
 de *Iudaeis et oaelicolis* C. 1, 9
 de *iudicatum solvi* D. 46, 7
 de *iudiciis* C. 3, 1
 de *iudiciis et ubi quisque agere vel conveniri debeat* D. 5, 1
 de *lege Iulia ambitus* D. 48, 14
 de *lege Iulia de annona* D. 48, 12
 de *indicta viduitate et de lege Iulia Miscella tollenda* C. 6, 40
 de *lege Iulia repetundarum* D. 48, 11
 ad *legem Iuliam de adulteriis coeroendis* D. 48, 5
 ad *legem Iuliam de adulteriis et de stupro* C. 9, 9
 ad *legem Iuliam de ambitu* C. 9, 26
 ad *legem Iuliam de vi privata* D. 48, 7
 ad *legem Iuliam de vi publica* D. 48, 6
 ad *legem Iuliam de vi publica seu privata* C. 9, 12
 ad *legem Iuliam maiestatis* D. 48, 4 C. 9, 8
 ad *legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de residuis* D. 48, 13
 ad *legem Iuliam repetundarum* C. 9, 27
 de *iure aureorum anulorum* D. 40, 10
 de *iure aureorum anulorum et de natalibus restituentibus* C. 6, 8

de *iure codicillorum* D. 29, 7
 de *iure deliberandi* D. 28, 8
 de *iure deliberandi et de adeunda vel acquirenda hereditate* C. 6, 30
 de *iure domini impetrando* C. 8, 33
 de *iure dotium* D. 23, 3 C. 5, 12
 de *emphyteutico iure* C. 4, 66
 de *iure fisci* D. 49, 14 C. 10, 1
 de *iure immunitatis* D. 50, 6
 de *rebus creditis et de iurcurando* C. 4, 1
 de *iurcurando propter calumniam dando* C. 2, 58
 de *iurcurando sive voluntario sive necessario sive iudiciali* D. 12, 2
 de *iure liberorum* C. 8, 58
 de *iure naturali et gentium et civili* J. 1, 2
 de *iure patronatus* D. 37, 14
 de *bonis libertorum et de iure patronatus* C. 6, 4
 de *iure personarum* J. 1, 3
 de *iure rei publicae* C. 11, 30
 de *officio iuridici* D. 1, 20
 de *officio iuridici Alexandriae* C. 1, 57
 de *iurisdictione* D. 2, 1
 de *iurisdictione omnium iudicium et de foro competenti* C. 3, 13
 de *iuris et facti ignorantia* D. 22, 6 C. 1, 8
 de *iustitia et iure* J. 1, 1 D. 1, 1

L

de *Latina libertate tollenda et per certos modos in civitatem Romanam transfusa* C. 7, 6
 de *legationibus* D. 50, 7 C. 10, 65
 de *legatis* J. 2, 20 C. 6, 37
 de *legatis et fideicommissis* D. 30. 31. 32
 de *communis de legatis et fideicommissis* C. 6, 43
 de *legatis praestandis contra tabulas bonorum possessione petita* D. 37, 5
 de *lege Aquilia* J. 4, 3 C. 3, 35
 de *lege commissoria* D. 18, 3
 [de *commissoria lege in pignoribus rescindenda* C. 8, 34]
 de *lege Cornelia de falsis et de senatus consulto Liboniano* D. 48, 10
 de *lege Fabia de plagiariis* D. 48, 15
 de *lege Falcidia* J. 2, 22
 de *lege Fufia Caninia sublata* J. 1, 7
 de *lege Fufia Caninia tollenda* C. 7, 3
 de *lege Iulia ambitus* D. 48, 14
 de *lege Iulia de annona* D. 48, 12
 de *indicta viduitate et de lege Iulia Miscella tollenda* C. 6, 40
 de *lege Iulia repetundarum* D. 48, 11
 de *lege Pompeia de parricidiis* D. 48, 9
 de *lege Rhodia de iactu* D. 14, 2
 ad *legem Aquiliam* D. 9, 2
 ad *legem Corneliam de falsis* C. 9, 22
 ad *legem Corneliam de sicariis* C. 9, 16
 ad *legem Corneliam de sicariis et veneficis* D. 48, 8
 ad *legem Fabiam* C. 9, 20
 ad *legem Falcidiam* D. 35, 2 C. 6, 50
 ad *legem Iuliam de adulteriis coeroendis* D. 48, 5
 ad *legem Iuliam de adulteriis et de stupro* C. 9, 9
 ad *legem Iuliam de ambitu* C. 9, 26
 ad *legem Iuliam de vi privata* D. 48, 7
 ad *legem Iuliam de vi publica* D. 48, 6
 ad *legem Iuliam de vi publica seu privata* C. 9, 12
 ad *legem Iuliam maiestatis* D. 48, 4 C. 9, 8
 ad *legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de residuis* D. 48, 13
 ad *legem Iuliam repetundarum* C. 9, 27
 ad *legem Viselliam* C. 9, 21
 de *legibus et constitutionibus principum et edictis* C. 1, 14
 de *legibus senatusque consultis et longa consuetudine* D. 1, 3
 de *legitima adgnatorum successione* J. 3, 2
 de *legitima adgnatorum tutela* J. 1, 15
 de *legitima parentum tutela* J. 1, 15
 de *legitima patronorum tutela* J. 1, 17

de legitima tutela C. 5, 30
 unde legitimi et unde cognati C. 6, 15
 unde legitimi D. 38, 7
 de legitimis heredibus C. 6, 58
 de legitimis tutoribus D. 26, 4
 de libellis dimissoriis qui apostoli dicuntur D. 49, 6
 de liberali causa D. 40, 12 C. 7, 16
 de liberatione legata D. 34, 3
 unde liberi C. 6, 14
 si tabulae testamenti nullae extabant unde liberi D. 38, 6
 de liberis et postumis heredibus instituendis vel exheredandis D. 28, 2
 de liberis exhibendis item ducendis D. 43, 30
 de liberis exhibendis sen de ducendis et de homine libero exhibendo C. 8, 8
 de liberis praeteritis vel exhereditatis C. 6, 28
 de agnoscendis et alendis liberis vel parentibus vel patronis vel libertis D. 25, 3
 de libertinis J. 1, 5 C. 10, 58
 de libertis et eorum liberis C. 6, 7
 de libertis universitatum D. 38, 3
 de lege Cornelia de falsis et de senatus consulto Liboniano D. 48, 10
 de litigiosis D. 44, 6 C. 8, 36
 de litiis contestatione C. 3, 9
 de litorum et itinerum custodia C. 12, 44
 de litterarum obligatione J. 3, 21
 locati conducti D. 19, 2
 de locatione et conductione J. 3, 24
 de locatione praediorum civilium vel fiscalium sive templorum sive rei privatae vel dominicae C. 11, 71
 de locato et conducto C. 4, 65
 de locis et itineribus publicis D. 43, 7
 de loco publico fruendo D. 43, 9
 de legibus senatusque consultis et longa consuetudine D. 1, 3
 quae sit longa consuetudo C. 8, 52
 de longi temporis praescriptione quae pro libertate et non adversus libertatem opponitur C. 7, 22
 de lucris advocatorum et concussionibus officiorum sive apparitorum C. 12, 61
 de luitione pignoris C. 8, 30

M.

de SC. Macedoniano D. 14, 6
 ad SC. Macedonianum C. 4, 25
 de magistratibus conveniendis D. 27, 8 C. 5, 75
 de magistratibus municipalibus C. 1, 56
 de officio magistri militum C. 1, 29
 de officio magistri officiorum C. 1, 31
 de magistris scriniorum C. 12, 9
 de maiuma C. 11, 46
 de maleficis et mathematicis et ceteris similibus C. 9, 18
 de mancipiis et colonis patrimonialium et saltuensium et emphyteuticorum fundorum C. 11, 63
 de mandatis principum C. 1, 15
 mandati vel contra D. 17, 1 C. 4, 35
 de mandato J. 3, 26
 de manumissionibus D. 40, 1
 communis de manumissionibus C. 7, 15
 de manumissionibus quae servis ad universitatem pertinentibus imponuntur D. 40, 3
 de manumissis testamento D. 40, 4
 de manumissis vindicta D. 40, 2
 de maleficis et mathematicis et ceteris similibus C. 9, 18
 de professoribus et medicis C. 10, 53
 de mendicantibus validis C. 11, 26
 si mensor falsum modum dixerit D. 11, 6
 de mensoribus C. 12, 25
 de commerciis et mercatoribus C. 4, 63
 de metallariis et metallis et procuratoribus metallorum C. 11, 7
 de metatis et epidemeticis C. 12, 40
 de metropoli Beryto C. 11, 22

de migrando D. 43, 32
 de militari testamento J. 2, 11 D. 29, 1
 de militari veste C. 12, 39
 de castrensianis et ministerianis C. 12, 25
 de minoribus viginti quinque annis D. 4, 4
 de modo multarum quae ab iudicibus infliguntur C. 1, 54
 de monopolis et de conventu negotiatorum illicito vel artificum ergolaborumque nec non balneatorum prohibitis illicitisque pactionibus C. 4, 59
 de usuris et fructibus et causis et omnibus accessionibus et mora D. 22, 1
 de mortis causa donationibus et capionibus D. 39, 6
 de mortis causa donationibus C. 8, 56
 de mortuo inferendo et sepulchro aedificando D. 11, 8
 de mulieribus in quo loco munera sexui congruentia et honores agnoscant C. 10, 64
 de mulieribus quae servis propriis se iunxerunt C. 9, 11
 ut nemini liceat in coemptione specierum se excusare et de munere sitioniae C. 10, 28
 de muneribus et honoribus D. 50, 4
 de honoribus et muneribus non continuandis inter patrem et filium et de intervallis C. 10, 41
 de muneribus patrimoniorum C. 10, 42
 de municipibus et originariis C. 10, 39
 de murilegulis et gynaeoiariis et procuratoribus gynaeicii et de monetariis et bastagariis C. 11, 8
 de mutatione nominis C. 9, 25

N.

de natalibus restituendis D. 40, 11
 de iure aureorum anulorum et de natalibus restituendis C. 6, 8
 de naturalibus liberis et matribus eorum et ex quibus causis insti efficiuntur C. 5, 27
 de naufragiis C. 11, 6
 de navibus non excusandis C. 11, 4
 de naviculariis seu naucleris publicas species transportantibus C. 11, 2
 nautae caupones stabularii ut recepta restituant D. 4, 9
 furti adversus nautas caupones stabularios D. 47, 5
 de nautico fenore D. 22, 2 C. 4, 33
 de nautis Tiberinis C. 11, 27
 de necessariis et servis heredibus instituendis vel substituendis C. 6, 27
 ne Christianum mancipium haereticus vel paganus vel Iudaeus habeat vel possideat vel circumcidat C. 1, 10
 ne comitibus rei militaris vel tribunis lavacra praestentur C. 1, 47
 ne de statu defunctorum post quinquennium quaeratur D. 40, 15 C. 7, 21
 ne fideiussores vel mandatores dotium dentur C. 5, 20
 ne filius pro patre vel pater pro filio emancipato vel libertus pro patrono conveniatur C. 4, 13
 ne fiscus rem quam vendidit evincat C. 10, 5
 ne fiscus vel res publica procurationem alicui patrocini causa in lite praestet C. 2, 17
 negotiatores ne militent C. 12, 34
 de negotiis gestis D. 3, 5 C. 2, 18
 ne liceat in una eademque causa tertio provocare vel post duas sententias iudicum quas definitio praefactorum roboraverit eas retractare C. 7, 70
 ne liceat potentioribus patrocinium litigantibus praestare vel actiones in se transferre C. 2, 13
 nemini licere signum salvatoris Christi vel in silice vel in marmore aut sculperere aut pingere C. 1, 8
 ne operae a collatoribus exigantur C. 10, 24
 ne pro dote mulieri bona mariti addicantur C. 5, 22
 ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat. atque uti priori aestate fluxit D. 43, 13
 ne quid in loco publico vel itinere fiat D. 43, 8
 ne quid in loco sacro fiat D. 43, 6
 ne quid oneri publico imponatur C. 11, 5
 ne quis eum qui in ius vocabitur vi eximat D. 2, 7
 ne quis in sua causa iudicet vel ius sibi dicat C. 3, 5
 ne quis liber invitus actum rei publicae gerere cogatur C. 11, 37

ne rei dominicae vel templorum vindicatio temporis
exceptione submoventur C. 7, 38
ne rei militaris comitibus vel tribunis lavacra praestentur C. 1, 47
[ne rusticani ad ullum obsequium devocentur C. 11, 55]
ne sanctum baptismum iteretur C. 1, 6
ne sine iussu principis certis iudicibus liceat confiscare C. 9, 48
ne tutor vel curator vectigal conducat C. 5, 41
ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit D. 43, 4
ne uxor pro marito vel maritus pro uxore vel mater pro filio conveniatur C. 4, 12
nihil innovari appellatione interposita D. 49, 7
de Nili aggeribus non rumpendis C. 9, 38
non licere metrocomiae habitatoribus loca sua ad extraneum transferre C. 11, 56
de non numerata pecunia C. 4, 30
de novationibus et delegationibus D. 46, 2 C. 8, 41
[de novi operis nuntiatione C. 8, 10, 14]
de noxalibus actionibus J. 4, 8 D. 9, 4 C. 3, 41
de nudo ex iure Quiritium tollendo C. 7, 25
nulli licere in frenis et equestribus sellis et in balteis margaritas et smaragdos et hyacinthos aptare et de artificibus palatinis C. 11, 12
de numerariis actuariis et chartulariis et adiutoribus scriniariis et exceptoribus sedis excelsae ceterorumque iudicum tam civilium quam militarium C. 12, 49
de nundinis D. 50, 11 C. 4, 60
de ritu nuptiarum D. 23, 2
de nuptiis J. 1, 10 C. 5, 4

O.

de oblatione votorum C. 12, 48
de obligationibus J. 3, 13
de obligationibus et actionibus D. 44, 7 C. 4, 10
de obligationibus quae ex delicto nascuntur J. 4, 1
de obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur J. 4, 5
de obligationibus quasi ex contractu J. 3, 27
de obsequiis parentibus et patronis praestandis D. 37, 15
de obsequiis patronis praestandis C. 6, 6
de officio adsectorum D. 1, 22
de officio civilium iudicum C. 1, 45
de officio comitis Orientis C. 1, 36
de officio comitis rerum privatarum C. 1, 33
de officio comitis sacrarum largitionum C. 1, 32
[de officio comitis sacri palatii C. 1, 34]
de officio comitis sacri patrimonii C. 1, 34
de officio consulis D. 1, 10
de officio diversorum iudicum C. 1, 48
de officio eius cui mandata est iurisdictio D. 1, 21
de officio eius qui vicem aliorum iudicis obtinet C. 1, 50
de officio iudicis J. 4, 17
de officio iudicum militarium C. 1, 46
de officio iuridici D. 1, 20
de officio iuridici Alexandriae C. 1, 57
de officio magistri militum C. 1, 29
de officio magistri officiorum C. 1, 31
de officio praefecti annonae C. 1, 44
de officio praefecti Augustalis D. 1, 17 C. 1, 37
de officio praefecti praetorio D. 1, 11
de officio praefecti praetorio Africae et de omni eiusdem dioeceseos statu C. 1, 27
de officio praefecti vigillum D. 1, 15 C. 1, 43
de officio praefecti urbis D. 1, 12 C. 1, 28
de officio praefectorum praetorio Orientis et Illyrici C. 1, 26
de officio praesidis D. 1, 18
de officio praetorum D. 1, 14 C. 1, 39
de officio proconsulis et legati D. 1, 16 C. 1, 35
de officio procuratoris Caesaris vel rationalis D. 1, 19
de officio quaestoris D. 1, 13 C. 1, 30
de officio rectoris provinciae C. 1, 40
de officio vicarii C. 1, 38
de omni agro deserto et quando steriles fertilibus imponuntur C. 11, 59
de operibus publicis D. 50, 10 C. 8, 11

de operis libertorum D. 38, 1 C. 6, 3
de operis novi nuntiatione D. 39, 1
[de novi operis nuntiatione C. 8, 10, 14]
de operis servorum D. 7, 7
de optione vel electione legata D. 33, 5
de ordine cognitionum C. 7, 19
de ordine iudiciorum C. 3, 8
de origine iuris et omnium magistratum et successionem prudentum D. 1, 2
de SC. Orfitiano J. 3, 4
ad SC. Orfitianum C. 6, 57
ad SC. Tertullianum et Orfitianum D. 38, 17

P.

de pactis D. 2, 14 C. 2, 3
de pactis conventis tam super dote quam super donatione ante nuptias et paraphernis C. 5, 14
de pactis dotalibus D. 23, 4
de pactis inter emptorem et venditorem compositis D. 18, 1 C. 4, 54
de pactis pignorum et de commissoria lege in pignorum rescindenda C. 8, 34
de paganis et sacrificiis et templis C. 1, 11
de palatiis et domibus dominicis C. 11, 77
de palatinis sacrarum largitionum et rerum privatarum C. 12, 23
de partu pignoris et omni causa C. 8, 24
de pascuis publicis vel privatis C. 11, 61
de patria potestate J. 1, 9 C. 8, 46
de patribus qui filios distraxerunt C. 4, 43
de iure patronatus D. 37, 14 C. 6, 4
de crimine peculatus C. 9, 28
de peculio D. 15, 1
de castrensi peculio D. 49, 17
de peculio eius qui libertatem meruit C. 7, 23
de peculio legato D. 33, 8
de pecunia constituta D. 13, 5
de constituta pecunia C. 4, 18
de pedaneis iudicibus C. 3, 3
de penu legata D. 33, 9
de perfectissimatus dignitate C. 12, 32
de periculo eorum qui pro magistratibus intervenerunt C. 11, 35
de periculo et commodo rei venditae D. 18, 6 C. 4, 48
de periculo nominatorum C. 11, 34
de periculo successorum parentis C. 10, 63
de periculo tutorum et curatorum C. 5, 38
de rerum permutatione D. 19, 4 C. 4, 64
de perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad heredes et in heredes transeunt J. 4, 12
per quas personas nobis adquiritur J. 2, 9 C. 4, 27
per quas personas nobis obligatio adquiritur J. 3, 28
de hereditatis petitione D. 5, 3
de petitione hereditatis C. 3, 31
de petitionibus bonorum sublatiis C. 10, 12
de actione pigneraticia C. 4, 24
de pigneraticia actione vel contra D. 13, 7
de pignoribus C. 8, 13
de pignoribus et hypothecis et qualiter ea contrahantur et de pactis eorum D. 20, 1
de pistioribus C. 11, 16
de lege Fabia de plagiariis D. 48, 15
[ad legem Fabiam de plagiariis C. 9, 20]
de plus petitionibus C. 3, 10
plus valere quod agitur quam quod simulate concipitur C. 4, 22
de poena iudicis qui male iudicavit vel eius qui indicem vel adversarium corrumpere curavit C. 7, 49
de poena temere litigantium J. 4, 16
de poenis D. 48, 19 C. 9, 47
poenis fiscalibus creditores praeferrari C. 10, 7
de pollicitationibus D. 50, 15
de lege Pompeia de parricidiis D. 48, 9
de ponderatoribus et auri illatione C. 10, 73
de popularibus actionibus D. 47, 23
de acquirenda et retinenda possessione C. 7, 32
de acquirenda vel amittenda possessione D. 41, 2

de *possessoria* hereditatis petitione *D.* 5, 5
 de captivis et de *postliminio* et redemptis ab hostibus *D.* 49, 15
 de *postliminio* et de redemptis ab hostibus *C.* 8, 50
 de *postulando* *D.* 3, 1 *C.* 2, 6
 de *postumis* heredibus instituendis vel exheredandis vel praeteritis *C.* 6, 29
 de *potioribus* ad munera nominandis *C.* 10, 67
 de *praebendo* salario *C.* 10, 37
 de *praediis* curialium sine decreto non alienandis *C.* 10, 34
 de *praediis* naviculariorum *C.* 11, 3
 de *praediis* tamiacis et de his qui ex colonis dominicis aliisque liberae condicionis procreantur *C.* 11, 69
 de *praediis* vel aliis rebus minorum sine decreto non alienandis vel obligandis *C.* 5, 71
 de apparitoribus *praefecti* annonae *C.* 12, 58
 de officio *praefecti* annonae *C.* 1, 44
 de officio *praefecti Augustalis* *D.* 1, 17 *C.* 1, 37
 de officio *praefecti* praetorio *D.* 1, 11
 de officio *praefecti* praetorio Africae *C.* 1, 27
 de officio *praefecti* vigilum *D.* 1, 15 *C.* 1, 45
 de officio *praefecti* urbis *D.* 1, 12 *C.* 1, 28
 de *praefectis* praetorio sive urbi et magistris militum in dignitatibus exaequandis *C.* 12, 4
 de officio *praefectorum* praetorio Orientis et Illyrici *C.* 1, 26
 [de *praepositis* agentium in rebus *C.* 12, 20, 5]
 de *praepositis* labarum *C.* 12, 18
 de *praepositis* sacri cubiculi et de omnibus cubiculariis et privilegiis eorum *C.* 12, 5
 de *praescriptione* longi temporis decem vel viginti annorum *C.* 7, 33
 de *praescriptione* triginta vel quadraginta annorum *C.* 7, 39
 de exceptionibus sive *praescriptionibus* *C.* 8, 35
 de exceptionibus *praescriptionibus* et praeiudiciis *D.* 44, 1
 de rerum permutatione et de *praescriptis* verbis actione *C.* 4, 64
 de *praescriptis* verbis et in factum actionibus *D.* 19, 5
 de officio *praesidis* *D.* 1, 18
 de probationibus et *praesumptionibus* *D.* 22, 3
 de *praetoribus* et honore praeturae et gleba et folli et septem solidorum functione sublata *C.* 12, 2
 de *praetorio* pignore et ut in actionibus etiam debitorum missio praetorii pignoris procedat *C.* 8, 21
 de officio *praetorum* *D.* 1, 14 *C.* 1, 39
 de *praevaricatione* *D.* 47, 15
 de diversis rescriptis et *pragmaticis* sanctionibus *C.* 1, 23
 de *precario* *D.* 43, 26
 de *precario* et de Salviano interdicto *C.* 8, 9
 de *precibus* imperatori offerendis et de quibus rebus supplicare liceat vel non *C.* 1, 19
 de *primicerio* et secundocerio et notariis *C.* 12, 7
 de *primipilo* *C.* 12, 62
 de *principibus* agentum in rebus *C.* 12, 21
 de *privatis* carceribus inhihendis *C.* 9, 5
 de *privatis* delictis *D.* 47, 1
 de *privilegiis* corporatorum urbis Romae *C.* 11, 15
 de *privilegiis* domus Augustae vel rei privatae et quarum collationum excusationem habent *C.* 11, 75
 de *privilegiis* eorum qui in sacro palatio militant *C.* 12, 28
 de *privilegiis* scholarum *C.* 12, 29
 de *privilegiis* urbis Constantinopolitanae *C.* 11, 21
 de *privilegio* dotis *C.* 7, 74
 de *privilegio* fisci *C.* 7, 73
 de *probationibus* *C.* 4, 19
 de *probationibus* et praesumptionibus *D.* 22, 3
 de apparitoribus *proconsulis* et legati *C.* 12, 55
 de officio *proconsulis* et legati *D.* 1, 16 *C.* 1, 35
 de *procuratoribus* *C.* 2, 12
 de *procuratoribus* et defensoribus *D.* 3, 3
pro derelicto *D.* 41, 7
pro donato *D.* 41, 6
pro dote *D.* 41, 9

pro emptore *D.* 41, 4
pro herede vel *pro possessore* *D.* 41, 5
pro legato *D.* 41, 8
pro quibus causis servi praemium accipiunt libertatem *C.* 7, 13
pro socio *D.* 17, 2 *C.* 4, 37
 [*pro soluto* *D.* 41, 3, 46]
pro suo *D.* 41, 10
 de *professoribus* et medicis *C.* 10, 53
 de *professoribus* qui in urbe Constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam *C.* 12, 15
 comminationes epistulas *programmata* subscriptiones auctoritatem rei iudicatae non habere *C.* 7, 57
 de *prohibita* sequestratione pecuniae *C.* 4, 4
 de domesticis et *protectoribus* *C.* 12, 17
 de *proxeneticis* *D.* 50, 14
 de *proximis* sacrorum scriniorum ceterisque qui in sacris scriniis militant *C.* 12, 19
publicae laetitiae vel consulum nuntiatores vel insinuatores constitutionum et aliarum sacrarum vel iudicialium litterarum ex descriptione vel ab invitis ne quid accipiant immodicum *C.* 12, 63
 de *publicanis* et vectigalibus et commissis *D.* 39, 4
 de *Publiciana* in rem actione *D.* 6, 2
 de *publicis* iudiciis *J.* 4, 18 *D.* 48, 1
 de *pupillari* substitutione *J.* 2, 16

Q.

de *quadriennii* praescriptione *C.* 7, 37
 de *quadrimenstruis* tam civilibus quam militaribus rebus *C.* 1, 42
quae in fraudem creditorum facta sunt, ut restituantur *D.* 42, 8
quae res exportari non debeant *C.* 4, 41
quae res pignori obligari possunt vel non et qualiter pignus contrahatur *C.* 8, 16
quae res pignori vel hypothecae datae obligari non possunt *D.* 20, 3
quae res venire non possunt et qui vendere vel emere vetantur *C.* 4, 40
quae sententiae sine appellatione rescindantur *D.* 49, 8
quae sit longa consuetudo *C.* 8, 52
 de *quaestionibus* *D.* 48, 18 *C.* 9, 41
 de *quaestoribus* magistris officiorum comitibus sacrarum largitionum et rei privatae *C.* 12, 6
 de officio *quaestoris* *D.* 1, 13
quando appellandum sit et intra quae tempora *D.* 49, 4
quando civilis actio criminali praeiudicet et an utraque ab eodem exerceri potest *C.* 9, 31
quando curatores vel tutores esse desinant *C.* 5, 60
quando de peculio actio annalis est *D.* 15, 2
quando decreto opus non est *C.* 5, 72
quando dies legati vel fideicommissi cedit *C.* 6, 53
quando dies legatorum vel fideicommissorum cedit *D.* 36, 2
quando dies usus fructus legati cedit *D.* 7, 3
quando et quibus debetur quarta pars ex bonis decurionum et de modo distributionis eorum *C.* 10, 35
quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt *D.* 26, 9 *C.* 5, 39
quando fiscus vel privatus debitoris sui debitores exigere potest *C.* 4, 15
quando imperator inter pupillos vel viduas vel miserabiles personas cognoscat et ne exhibeantur *C.* 3, 14
quando libellus principi datus litis contestationem faciat *C.* 1, 20
quando liceat ab emptione discedere *C.* 4, 45
quando liceat sine iudice unicuique vindicare se vel publicam devotionem *C.* 3, 27
quando mulier tutelae officio fungi potest *C.* 5, 35
quando non petentium partes petentibus ad crescent *C.* 6, 10
quando provocare non est necesse *C.* 7, 64
 de aedilicio edicto et redhibitione et *quanti* minoris *D.* 21, 1
quarum rerum actio non datur *D.* 44, 5
quemadmodum aperiuntur testamenta et inspiciantur et describantur *D.* 29, 3 *C.* 6, 32

quemadmodum civilia munera indicantur C. 10, 43
quemadmodum servitutes amittuntur D. 8, 6
 qui accusare non possunt C. 9, 1
 qui admitti ad bonorum possessionem possunt et intra quod tempus C. 6, 9
 qui aetate C. 5, 67
 qui aetate se excusant C. 10, 50
 qui bonis cedere possunt C. 7, 71
 quibus ad conductionem praediorum fiscalium accedere non licet C. 11, 73
 quibus ad libertatem proclamare non licet D. 40, 13
 quibus ad libertatem proclamare non licet et de rebus eorum qui ad libertatem proclamare non prohibentur C. 7, 18
 quibus alienare licet vel non J. 2, 8
 quibus ex causis in possessionem eatur D. 42, 4
 quibus ex causis maiores in integrum restituantur C. 2, 53
 quibus modis ius potestatis solvitur J. 1, 12
 quibus modis obligatio tollitur J. 3, 29
 quibus modis pignus vel hypotheca solvitur D. 20, 6
 quibus modis re contrahitur obligatio J. 3, 14
 quibus modis testamenta infirmantur J. 2, 17
 quibus modis tutela finitur J. 1, 22
 quibus modis usus fructus vel usus amittitur D. 7, 4
 quibus muneribus excusantur ii qui post impletam militiam vel advocationem per provincias suis commodis vacantes commorantur et de privilegiis eorum C. 10, 56
 de quibus muneribus vel praestationibus nemini liceat se excusare C. 10, 49
 quibus non competit bonorum possessio D. 38, 13
 quibus non est permittum testamenta facere J. 2, 12
 quibus non obiciatur longi temporis praescriptio C. 7, 35
 de quibus rebus ad eundem iudicem eatur D. 11, 2
 quibus res iudicata non nocet C. 7, 56
 qui dare tutores vel curatores et qui dari possunt C. 5, 34
 qui dari tutores testamento possunt J. 1, 14
 qui et adversus quos in integrum restitui non possunt C. 2, 41
 qui et a quibus manumissi liberi non fiunt et ad legem Aeliam Sentiam D. 40, 9
 qui ex quibus causis manumittere non possunt J. 1, 6
 qui facere testamentum possunt vel non possunt C. 6, 22
 qui legitimam personam in iudiciis habent vel non C. 3, 6
 qui manumittere non possunt et ne in fraudem creditorum manumittatur C. 7, 11
 qui militare possunt vel non et de servis ad militiam vel dignitatem adspirantibus et ut nemo duplici militia vel dignitate et militia simul utatur C. 12, 33
 qui morbo C. 5, 68. 10, 51
 qui non possunt ad libertatem pervenire C. 7, 12
 qui numero liberorum se excusant C. 5, 66
 qui numero tutelarum C. 5, 69
 qui petant tutores vel curatores C. 5, 31
 qui petant tutores vel curatores et ubi petantur D. 26, 6
 qui potiores in pignore habeantur C. 8, 17
 qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur et de his qui in priorum creditorum locum succedunt D. 20, 4
 qui pro sua iurisdictione iudices dare darive possunt C. 3, 4
 quis a quo appelletur D. 49, 3
 qui satisfacere cogantur vel iurato promittant vel suae promissioni committantur D. 2, 8
 qui sine manumissione ad libertatem perveniunt D. 40, 8
 quis ordo in possessionibus servetur D. 38, 15
 qui testamenta facere possunt et quemadmodum testamenta fiant D. 28, 1
 qui testamento tutores dari possunt J. 1, 14

quod cuiuscumque universitatis nomine vel contra eam agatur D. 3, 4
 quod cum eo qui in aliena est potestate negotium gestum esse dicitur, vel de peculio seu quod iussu aut de in rem verso C. 4, 26
 quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicitur J. 4, 7 D. 14, 5
 quod falso tutore auctore gestum esse dicatur D. 27, 6
 quod iussu D. 15, 4
 quod legatorum D. 43, 3 C. 8, 3
 quod metus causa gestum erit D. 4, 2
 quod quisque iuris in alterum statuerit, ut ipse eodem iure utatur D. 2, 2
 quod vi aut clam D. 43, 24
 quomodo et quando index sententiam proferre debet praesentibus partibus vel una parte absente C. 7, 43
 quo ordine ordine conveniatur C. 11, 36
 quorum appellationes non recipiantur C. 7, 65
 quorum bonorum D. 43, 2 C. 8, 2

R.

de raptu virginum seu viduarum nec non sanctimonialium C. 9, 13
 ratam rem haberi et de ratihabitione D. 46, 8
 de ratiociniis operum publicorum et de patribus civitatum C. 8, 12
 de officio procuratoris Caesaris vel *rationalis* D. 1, 19
 de tutelae et *rationibus* distrahendis et utili curationis causa actione D. 27, 3
 de rebus alienis non alienandis et de prohibita rerum alienatione vel hypotheca C. 4, 51
 de rebus auctoritate iudicis possidendis seu vendundis D. 42, 5
 de rebus creditis et de iureiurando C. 4, 1
 de rebus creditis si certum petetur et de conditione D. 12, 1
 de rebus dubiis D. 34, 5
 de rebus eorum qui sub tutela vel cura sunt sine decreto non alienandis vel supponendis D. 27, 9
 de rebus incorporalibus J. 2, 2
 de receptatoribus D. 47, 16
 de receptis C. 2, 55
 de receptis qui arbitrium receperunt, ut sententiam dicant D. 4, 8
 de captivis et de postliminio et de *redemptis* ab hostibus D. 49, 15 C. 8, 50
 de aedilicio edicto et *redhibitione* et quanti minoris D. 21, 1
 de regula Catoniana D. 34, 7
 de diversis *regulis* iuris antiqui D. 50, 17
 de re iudicata C. 7, 52
 de re iudicata et de effectu sententiarum et de interlocutionibus D. 42, 1
 de reis postulatis C. 10, 60
 de rei vindicatione D. 8, 1 C. 3, 32
 de rei uxoriae actione in ex stipulatu actionem transfusa et de natura dotibus praestita C. 5, 13
 de *relationibus* C. 7, 61
 de appellationibus et *relationibus* D. 49, 1
 de *religiosis* et sumptibus funerum C. 3, 44
 de *religiosis* et sumptibus funerum et ut funus ducere liceat D. 11, 7
 rem alienam gerentibus non interdicti rerum suarum alienatione C. 4, 53
 de re militari D. 49, 16 C. 12, 36
 de remissione pignoris C. 8, 25
 de remissionibus D. 43, 25
 rem pupilli vel adolescentis salvam fore D. 46, 6
 ad legem Iuliam *repetundarum* C. 9, 27
 de lege Iulia *repetundarum* D. 48, 11
 de *replicationibus* J. 4, 14
 de *repudianda* bonorum possessione C. 6, 19
 de *repudianda* vel abstinenda hereditate C. 6, 31
 de divortiis et *repudiis* D. 24, 2
 de *repudiis* et iudicio de moribus sublato C. 5, 17

de *reputationibus* quae fiunt in iudicio in integrum restitutionis C. 2, 47
 de *requirendis* C. 9, 40
 de *requirendis* vel absentibus damnandis D. 48, 17
 rerum amotarum C. 5, 21
 de *actione rerum amotarum* D. 25, 2
 de *rerum* divisione et qualitate J. 2, 1 D. 1, 8
 de *rerum* permutatione D. 19, 4
 de *rerum* permutatione et de praescriptis verbis actione C. 4, 64
 de *rescindenda* venditione C. 4, 44
 de *rescindenda* venditione et quando licet ab emptione discedere D. 18, 5
 de *restitutione* militum et eorum qui rei publicae causa afuerunt C. 2, 50
 de in integrum *restitutionibus* D. 4, 1
 de *revocandis* donationibus C. 8, 55
 de *revocandis* his quae per fraudem alienata sunt C. 7, 75
 de lege *Rhodia* de iactu D. 14, 2
 de *ripa* munienda D. 43, 15
 de *ritu* nuptiarum D. 23, 2
 de *ris* D. 43, 21

S.

ae crimine *sacrilegii* C. 9, 29
 de *sacrosanctis* ecclesiis et de rebus et privilegiis earum C. 1, 2
 de *praebendo salario* C. 10, 37
 de *salgamo* hospitibus non praestando C. 12, 41
 de *Salviano* interdicto D. 43, 33
 de *precario* et *Salviano* interdicto C. 8, 9
 de *satisdando* C. 2, 56
 de *satisfactione* tutorum et curatorum J. 1, 24
 de *satisfactionibus* J. 4, 11
 de *secundis* nuptiis C. 5, 9
 de *seditionis* et de his qui plebem audent contra rem publicam colligere C. 9, 30
 de *senatoribus* D. 1, 9
 de *senatus* consultis C. 1, 16
 de *successionibus* sublati quae fiebant per bonorum venditionem et ex *senatus* consulto Clandiano J. 3, 12
 de *senatus* consulto Claudio tollendo C. 7, 24
 de lege *Cornelia* de falsis et de *senatus* consulto Liboniano D. 48, 10
 de *senatus* consulto Macedoniano D. 14, 6
 de *senatus* consulto Orfitiano J. 3, 4
 de *senatus* consulto Silaniano et Claudio quorum testamenta ne aperiantur D. 29, 5
 de *senatus* consulto Tertulliano J. 3, 3
 ad *senatus* consultum Macedonianum C. 4, 28
 ad *senatus* consultum Orfitianum C. 6, 57
 de his quibus ut indignis auferuntur et ad *senatus* consultum Silanianum C. 6, 35
 ad *senatus* consultum Tertullianum et Orfitianum D. 38, 17
 ad *senatus* consultum Tertullianum C. 6, 56
 ad *senatus* consultum Trebellianum D. 36, 1 C. 6, 49
 ad *senatus* consultum Turpillianum et de abolitionibus criminum D. 48, 16 C. 9, 45
 ad *senatus* consultum Velleianum D. 16, 1 C. 4, 29
sententiam rescindi non posse C. 7, 50
 de *sententiam* passis et restitutis D. 48, 23 C. 9, 51
 de *sententia* quae sine certa quantitate prolata est C. 7, 46
 de *sententiis* adversus fisco latis retractandis C. 10, 9
 de *sententiis* et interlocutionibus omnium iudicum C. 7, 45
 de *sententiis* ex periculo recitandis C. 7, 44
 de *sententiis* praefectorum praetorio C. 7, 42
 de *sententiis* quae pro eo quod interest proferuntur C. 7, 47
 de *separationibus* D. 42, 6
 de *sepulchro* violato D. 47, 12 C. 9, 19
 [de *servili* cognatione J. 3, 6, 10]
 de *servis* exportandis vel si ita mancipium venierit ut manumittatur vel contra D. 18, 7

de *fugitivis servis* et libertis mancipiisque civitatum artificibus et ad diversa opera deputatis et ad rem privatam vel dominicam pertinentibus C. 6, 1
 de *servis* rei publicae manumittendis C. 7, 9
 de *servitute* legata D. 33, 3
 de *servitutibus* J. 2, 3 D. 8, 1
 de *servitutibus* et de aqua C. 3, 34
 de *servitutibus* praediorum rusticorum D. 8, 3
 de *servitutibus* praediorum urbanorum D. 8, 2
 de *servo* communi manumisso C. 7, 7
 de *servo* corrupto D. 11, 3
 de furtis et de *servo* corrupto C. 6, 2
 de *servo* pignori dato manumisso C. 7, 8
 si adversus creditorem C. 2, 37
 si adversus delictum suum C. 2, 34
 si adversus donationem C. 2, 29
 si adversus dotem C. 2, 33
 si adversus fisco C. 2, 36
 si adversus libertatem C. 2, 30
 si adversus rem indicatam C. 2, 26
 si advertus solutionem a debitore vel a se factam C. 2, 32
 si adversus transactionem vel divisionem minor restitui velit C. 2, 31
 si adversus venditionem C. 2, 27
 si adversus venditionem pignorum C. 2, 28
 si adversus usucapionem C. 2, 35
 si ager vectigalis id est emphyteuticarius petatur D. 6, 3
 si aliena res pignori data sit C. 8, 15
 si a non competenti iudice indicatum esse dicatur C. 7, 48
 si antiquior creditor pignus vendiderit C. 8, 19
 si a parente quis manumissus sit D. 37, 12
 ad legem *Corneliam* de *sicariis* C. 9, 16
 ad legem *Corneliam* de *sicariis* et veneficiis D. 48, 8
 si certum petatur C. 4, 2
 si communis res pignorata sit C. 8, 20
 si contra ius utilitatemve publicam vel per mendacium fuerit aliquid postulatum vel impetratum C. 1, 22
 si contra matris voluntatem tutor datus sit C. 5, 47
 si cui plus, quam per legem *Falcidiam* licuerit, legatum esse dicetur D. 35, 3
 si curialis relicta civitate rus habitare maluerit C. 10, 38
 si de momentaria possessione fuerit appellatum C. 7, 69
 si dos constante matrimonio soluta fuerit C. 5, 19
 si ex falsis instrumentis vel testimoniis indicatum erit C. 7, 58
 si ex noxali causa agatur, quemadmodum cavetur D. 2, 9
 si ex pluribus tutoribus vel curatoribus omnes vel unus agere pro minore vel conveniri possunt C. 5, 40
 si falsis adlegationibus exonsatus sit C. 5, 63
 si familia furtum fecisse dicetur D. 47, 6
 de verborum *significatione* D. 50, 18
 de verborum et rerum *significatione* C. 6, 38
 si in causa iudicati pignus captum sit C. 8, 22
 si in communi eademque causa in integrum restitutio postuletur C. 2, 25
 si in fraudem patroni alienatio facta est C. 6, 5
 si ingenuus esse dicetur D. 40, 14
 si is qui testamento liber esse iussus erit post mortem domini ante aditam hereditatem subripuisse aut corripuisse quid dicetur D. 47, 4
 de *SC. Silaniano* et *Claudiano* quorum testamenta ne aperiantur D. 29, 5
 de decurionibus et *silentariis* C. 12, 16
 si liberalitatis imperialis socius sine herede defecerit C. 10, 14
 si libertus aut servus ad decurionatum adspiraverit C. 10, 33
 si maior factus ratum habuerit C. 2, 45
 si maior factus sine decreto factam alienationem ratam habuerit C. 5, 74
 si mancipium ita fuerit alienatum, ut manumittatur, vel contra C. 4, 57
 si mancipium ita venierit, ne prostituatur C. 4, 56
 si mater indemnitate promiserit C. 5, 46

de *testibus* D. 22, 5 C. 4, 20
 de *thesauris* C. 10, 15
 de *tigno iuncto* D. 47, 3
 de *tironibus* C. 12, 43
 de *tollenda lustralis auri collatione* C. 11, 1
 de *tractoriis et stativis* C. 12, 51
 de *transactionibus* D. 2, 15 C. 2, 4
 ad SC. *Trebellianum* D. 36, 1 C. 6, 49
 de *comitibus et tribunis scholarum* C. 12, 11
 de *annonis et tributis* C. 10, 16
 de *tributoria actione* D. 14, 4
 de *tritico vino vel oleo legato* D. 33, 6
 ad SC. *Turpillianum* et de *abolitionibus criminum* D. 48, 16 C. 9, 45
 de *tutela* et *rationibus distrahendis et utili curationis causa actione* D. 27, 3
 de *contraria tutela* et *utili actione* D. 27, 4
 de *tutela testamentaria* C. 5, 28
 de *tutelis* J. 1, 13 D. 26, 1
 de *tutore vel curatore qui satis non dedit* C. 5, 42
 de *tutoribus et curatoribus datis ab his qui ius dandi habent et qui et in quibus causis specialiter dari possunt* D. 26, 5
 de *tutoribus vel curatoribus illustrium vel clarissimarum personarum* C. 5, 33

U.

de *vacatione* et *excusatione munerum* D. 50, 5
 de *vacatione muneris* C. 10, 46
 de *variis et extraordinariis cognitionibus et si iudex litem suam fecisse dicatur* D. 50, 13
 ubi *agi oportet de ratiociniis tam privatis quam publicis* C. 3, 21
 ubi *causa status agi debeat* C. 3, 22
 ubi *causae fiscales vel divinae domus hominumque eius agantur* C. 3, 26
 ubi *conveniatur qui certo loco dare promisit* C. 3, 18
 ubi *de criminibus agi oportet* C. 3, 15
 ubi *de hereditate agatur vel ubi scripti heredes in possessionem mitti postulare debent* C. 3, 20
 ubi *de possessione agi oportet* C. 3, 16
 ubi *et apud quem cognitio restitutionis agitanda sit* C. 2, 46
 ubi *fideicommissum peti oportet* C. 3, 17
 ubi *in rem actio exerceri debet* C. 3, 19
 ubi *petantur tutores vel curatores* C. 5, 32
 ubi *pupilli educantur* C. 5, 49
 ubi *pupilli educari vel morari debeat et de alimentis ei praestandis* D. 27, 2
 ubi *quis de curiali vel cohortali aliave condicione conveniatur* C. 3, 23
 ubi *senatores vel clarissimi civiliter vel criminaliter conveniantur* C. 3, 24
vectigalia nova institui non posse C. 4, 62
 de *vectigalibus et commissis* C. 4, 61
 ad SC. *Velleianum* D. 16, 1 C. 4, 29
 de *venatione ferarum* C. 11, 45
 de *vendendis rebus civitatis* C. 11, 32
 de *venditione rerum fiscalium cum privatis communium* C. 10, 4
 ad *legem Corneliam de sicariis et veneficis* D. 48, 8
 de *ventre in possessionem mittendo et curatore eius* D. 37, 9
 de *verborum* et *rerum significatione* C. 6, 38
 de *verborum obligatione* J. 3, 15
 de *verborum obligationibus* D. 45, 1
 de *verborum significatione* D. 50, 16
 de *vestibus holoveris et auratis et de intinctione sacri muricis* C. 11, 9
 de *veteranis* D. 49, 18 C. 12, 46
 de *veteranorum et militum successione* D. 38, 12
 de *veteri iure enucleando et auctoritate iuris prudentium qui in digestis referuntur* C. 1, 17
 de *veteris numismatis potestate* C. 11, 11
 de *via publica et itinere publico reficiendo* D. 43, 11
 de *via publica et si quid in ea factum esse dicatur* D. 43, 10
 vi *bonorum raptorum* J. 4, 2 C. 9, 33
 vi *bonorum raptorum et de turba* D. 47, 8

de *vi et de vi armata* D. 43, 16
 de *officio vicarii* C. 1, 38
 de *rei vindicatione* D. 6, 1 C. 3, 32
 de *vindicta libertate et apud consilium manumissione* C. 7, 1
 ad *legem Viselliam* C. 9, 21
 unde *cognati* D. 38, 8
 unde *legitimi* D. 38, 7
 unde *legitimi et unde cognati* C. 6, 15
 unde *liberi* C. 6, 14
 si *tabulae testamenti nullae extabunt unde liberi* D. 38, 6
 unde *vi* C. 8, 4
 unde *vir et uxor* D. 38, 11 C. 6, 18
 de *usucapione pro donato* C. 7, 27
 de *usucapione pro dote* C. 7, 28
 de *usucapione pro emptore vel transactione* C. 7, 26
 de *usucapione pro herede* C. 7, 29
 de *usucapione transformanda et de sublata differentia rerum Mancipi et nec Mancipi* C. 7, 31
 communia de *usucapionibus* C. 7, 31
 de *usurpationibus et usucapionibus* D. 41, 3
 de *usucapionibus et longi temporis possessionibus* J. 2, 6
 de *usu et habitatione* J. 2, 5 D. 7, 8
 de *usu et usu fructu et redditu et habitatione et operis per legatum vel fideicommissum datis* D. 33, 2
 de *usu fructu* J. 2, 4
 de *usu fructu adrecedendo* D. 7, 2
usufructuarius quemadmodum caveat D. 7, 9
 de *usu fructu earum rerum quae usu consumuntur vel minuuntur* D. 7, 5
 de *usu fructu et habitatione et ministerio servorum* C. 3, 33
 de *usu fructu et quemadmodum quis utatur fruatur* D. 7, 1
 de *usuris* C. 4, 32
 de *usuris et fructibus et causis et omnibus accessionibus et mora* D. 22, 1
 de *usuris et fructibus legatorum seu fideicommissorum* C. 6, 47
 de *usuris pupillaribus* C. 5, 56
 de *usuris rei iudicatae* C. 7, 54
 de *usurpationibus et usucapionibus* D. 41, 3
 ut *actiones et ab herede et contra heredem incipiant* C. 4, 11
 ut *armorum usus inscio principe interdictus sit* C. 11, 47
 ut *causae post pubertatem adsit tutor* C. 5, 48
 ut *dignitatum ordo servetur* C. 12, 8
 ut *ex legibus senatusve consultis bonorum possessio detur* D. 38, 14
 ut *in flumine publico navigare liceat* D. 43, 14
 ut *in possessione legatorum vel fideicommissorum servandorum causa esse liceat* D. 36, 4
 ut *in possessionem legatorum vel fideicommissorum servandorum causa mittatur et quando satisfacere debet* C. 6, 54
 ut *intra certum tempus criminalis quaestio terminetur* C. 9, 44
 uti *possidetis* D. 43, 17 C. 8, 6
 ut *legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur* D. 36, 3
 ut *lite pendente vel post provocationem aut definitivam sententiam nulli liceat imperatori supplicare* C. 1, 21
 ut *nemini liceat in coemptione specierum se excusare et de munere sitioniae* C. 10, 27
 ut *nemini liceat sine iudicis auctoritate signa imprimere rebus, quas alius tenet* C. 2, 16
 ut *nemo ad suum patrocinium suscipiat vicos vel rusticanos eorum* C. 11, 54
 ut *nemo invitatus agere vel accusare cogatur* C. 3, 7
 ut *nemo privatus titulos praediis suis vel alienis imponat vel vela regalia suspendat* C. 2, 15
 ut *nulli patriae suae administratio sine speciali permissu principis permittatur* C. 1, 41
 ut *nullus ex vicinis pro alienis debitis vicinorum teneatur* C. 11, 57

<i>ut</i> omnes tam civiles quam militares iudices post administrationem depositam per quinquaginta dies in civitatibus vel certis locis permaneant <i>C.</i> 1, 49	de <i>utrobi</i> <i>D.</i> 43, 31
<i>ut</i> quae desunt advocati parti, iudex suppleat <i>C.</i> 2, 10	de <i>vulgari</i> et pupillari substitutione <i>D.</i> 28, 6
<i>ut</i> rustici ad nullum obsequium devocentur <i>C.</i> 11, 55	de <i>vulgari</i> substitutione <i>J.</i> 2, 15
	de <i>uxoribus</i> militum vel eorum qui rei publicae causa absunt <i>C.</i> 2, 51

IUSTINIANI
INSTITUTIONES

RECOGNOVIT

PAULUS KRUEGER

Iustinianarum institutionum editio optimorum librorum fide nititur, cum Bambergensis et Taurinensis saec. IX vel X, quorum ille integer, hic magna ex parte mutilus est, tum legis Romanae canonice compta saec. IX, quae plus minus quartam institutionum partem in se recepit cuiusque capita duobus exceptis in collectionem anonymi Anselmo dedicatam transscripta sunt.

Quorum librorum ea condicio est, ut lex Romana, quam propter vetustatem emendationemque primo loco habui, proxime cognata sit libro Bambergensi, Taurinensis vero alius sit ordinis ad illius menda tollenda plurimum proficiens. atque cum ex collationibus deteriorum librorum collegisse mihi viderer in hos duos ordines discedere omnes, curandum erat, ut in iis partibus, in quibus Taurinensis deficit, alium eiusdem ordinis codicem subrogarem. sed nec in reliqua institutionum parte omnino abstinere licuit a recentioribus libris: in utrumque enim librum non ita raro inculcatae sunt et emendationes ex alterius ordinis libris petitae et interpolationes plerumque communes.

Quas ob causas quattuor praeterea adhibui libros Bambergensem saec. XI vel XII, qui alterius Bambergensis ordinem sequitur, Casinatensem saec. XI et Parisiensem saec. XI et Wallraffianum saec. XII, qui Taurinensis ordini adscribendi videntur.

Constituto ex his libris contextu institutionum in addenda diversitate scripturae ita versatus sum, ut quae veteribus libris com-

munia essent, enotarem omnia, singularium graviora tantum, Bononiensium librorum scripturam ubi utile visum est indicarem.

Summae vero auctoritatis in eruenda vera lectione habui tam Theophili paraphrasin Graecam institutionum, quam ea quae supersunt librorum, ex quibus profecerunt tres viri, quibus cura componendarum institutionum iniuncta est. et quidem iuris consultorum libri hi exscripti sunt: Gai libri institutionum et rerum cottidianarum, Marciani Florentini Ulpiani libri institutionum: his accesserunt Iustiniani codex prior et digesta. sed quae ex veterum auctorum libris exscripta sunt, exceptis iis quae exstant in Gaianis institutionibus non nisi ex digestis nobis innotuerunt. quare ut facilius dignoscatur, unde sumpta sint quae in digestis redeunt, in his laudandis addidi legis inscriptionem, ut uncinis includerem aut digestorum locum, ubi institutionum verba ex veteribus ipsis libris pendeant, aut librum iuris consulti, quando ea ex digestis profecta sint. quae vero ex Gaianis institutionibus, quas Iustinianarum fundamentum esse constat, transscripta sunt, intra ipsum contextum his signis '' distinxi: contra quae Iustinianis debentur, ea quoad fieri potuit angulis his '' indicavi.

Citantur praeterea ad titulorum rubricas Gai institutiones titulique digestorum et codicis qui eiusdem argumenti sunt: nec minus suo quoque loco indicantur constitutiones, ad quas institutiones remittunt.

SIGNORUM EXPLICATIO.

V — codex bibliothecae capitularis Veronensis XXXVIII (36), cui insunt varia opuscula Sulpicii Severi (v. Reifferscheid, bibliotheca patrum p. 110). ad supplendum huius libri hiatum postea adglutinata sunt tria folia rescripta, quorum scriptura antiquior continet ex Iustinianis institutionibus indicem titulorum usque ad 3, 5 (= *ind. V*), prooemii finem inde a verbis § 5 *ab imperiali*, libri primi titulum I et II inde a § 4 extr. scripta sunt litteris maiusculis. contuli Veronae 1868.

R — codex bibl. reg. Berolinensis, olim Rosnyanus, Lat. fol. n. 269 saec. IX, continens finem institutionum inde a verbis 4, 18, 5 in. *eos qui hominis*. contuli ipse.

U — Veroellensis 122 saec. IX vel X, qui continet prooemium. contuli Vercellis a. 1868.

A — lex Romana canonice compta (de qua cf. Maassen, Ueber eine lex Romana canonice compta. Wien 1860. 8.) una cum collectione Anselmo dedicata: illam continet codex Parisiensis 12448 (antea Harleianus 386) saec. X (= *A¹*), quem habui Berolini, huius adhibui codices Vercellensem (= *A²*) et Bambergensem P I 12 saec. IX (= *A³*), quos ipse contuli. insunt huic collectioni institutionum tituli 1, 1 .. 4. 8. 9. 10. 12; 2, 1. 2. 6 (titulos 3 et 6 om. Ans. ded.) 14 § 5..12; 3, 6 pr. .. § 9. 15. 19; 4, 1..4. 8. 9. 18.

B — codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 3 saec. IX vel X, integrum institutionum corpus continens. contuli Berolini.

T — codex Taurinensis bibliothecae regiae Athenaei D III 13 (olim H VI 4) saec. IX vel X. habet haec: 1, 13, 3 *te in patris* .. 14, 3 *posse dari*, 19 med. *post obitum* .. 25, 13 *potest excusare*, 26, 3 *endum est quasi* .. 2, 7, 3 *nuptias appellabatur*, 2, 8 pr. *lex in soli* .. § 2 fin. *eandem summam*, 9, 2 *quod sui iuris* .. 16, 1 fin. *pupillaris sub*, 8 usque ad .. 19, 6 *divus quidem*, 20, 2 fin. *cuius constitutionis* .. 8 in. *sive disiunctim*, 23, 5 med. *singulis quoque* .. 3, 24, 5 in. *omnia secundum*, 25, 9 *praevaluit* .. 4, 1, 16 med. *furem furti actionem*.

inde a verbis 3, 23, 3 fin. *nondum emptor* manus prima ob superinductionem saec. XIV ut videtur factam saepe incerta est (conf. Zeitschrift für Rechtsgeschichte VII pag. 45 sq.). contuli Berolini.

C — folia 21 libri institutionum saec. X vel XI, iam dispersa in codicibus monasterii montis Casini n. 160. 169. 175. 200. 270. 295. 326. 394, quibus teguminis loco addita sunt. continent 2, 5, 3 *potest ad* .. 6, 7 in. *autem ad*, 10, 12 *fat* .. 16, 2 *testamenta alterum*, 22, 1 in. *si Titii pars* .. 23, 1 fin. *ius diceret*, 23, 9 med. *an expediat* .. 3, 1, 2 *existimantur ut*, 1, 13 in. *naturalis parentis* .. 15 fin. *patris sui*, 23, 1 med. *aestimaverit sub* .. 24 pr. *quidem locati*, 27, 7 in. *ex quibus causis* .. 29, 2 med. *res erit* (et secundum Bluhmium etiam 24 pr. .. 27, 7), 4, 1, 3 med. *furtum manifestum* .. 16 med. *concedatur et adversus*, 3, 9 *occiderit qui* .. 6, 5 *esset usu ceperit*. collata sunt Schradero a Bluhmio, mihi maiore ex parte a vv. dd. R. Schoene et O. Hirschfeld.

P — codex bibliothecae publicae Parisiensis 4421 saec. XI. contuli Berolini a. 1869.

E — codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 4 saec. XI vel XII. contuli ipse.

W — codex bibliothecae civitatis Coloniae Agrippinae X, 8, olim Wallraffianus, saec. XII. contuli ipse.

Θ — Theophili paraphrasis Graeca institutionum.

dett. — libri deteriores, quorum lectiones laudantur in editione Schraderi.

inc. — incerta lectio.

ind. — index titulorum, qui extat in codicibus *V* et *B*.

Ubi librorum scriptura emendata est, siglis eorum ad indicandam emendationem litterulam ^b addidi: primitiva scriptura his locis litterula ^a significatur. ubi in ipsis libris notatur diversitas scripturae, hanc significavi litterula ^c, contextum libri litterula ^d. interrogationis signum librorum siglis additum semper ad proxime praecedens referendum est.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI JHESU CHRISTI

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS
FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS
PIUS FELIX INCLITUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS
CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates¹ expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.

1 Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa providentia² adnuente deo perfecimus. et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt et tam Africa quam aliae innumerosae³ provinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis⁴ iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis² vel promulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina, et opus desperatum quasi per medium profundum euntes caelesti favore iam adimplevimus.

3 Cumque hoc deo propitio peractum est, Triboniano viro magnifico magistro et exquaestore sacri palatii nostri nec non Theophilo et Dorotheo viris illustribus antecessoribus, quorum omnium⁵ sollertiam et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere et tam aures

quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum optinet argumentis accipiant: et quod in priore tempore vix post quadriennium⁶ prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordie ingrediamini digni tanto honore tantaque reperti⁷ felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat. Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eundem virum excelsum Tribonianum nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint⁵ totius legitimae scientiae prima elementa. Quibus breviter expositum est et quod antea optinebat et quod postea desuetudine inumbratum ab imperiali⁶ remedio illuminatum est. Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt⁸, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

7 Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat toto legitimo opere perfecto posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis⁹ gubernare.

Data undecimo¹⁰ kalendas Decembres Constantinopoli domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium consule.

(1) sic *PW* cum Θ , iniquitatem *BU* (2) sic *PEW* cum Θ , diligentia *BU* (3) sic *PE* cum Θ , numerosae *BU* (4) praestitae *B* (5) sic *UPW*^a cum Θ ,

omnem *BW*^b (6) $\mu\epsilon\tau\grave{\alpha}$ $\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\eta$ Θ (7) reperti *om. B*^a contra Θ (8) sic *BU* cum Θ , contulerunt *V* (9) sic *VUP*, credendam *B* (10) sic *VPE*, x *BU*

LIBER PRIMUS.

- I De iustitia et iure.
- II De iure naturali et gentium et civili.
- III De iure personarum.
- IV De ingenuis.
- V De libertinis.
- VI Qui ex quibus causis manumittere non possunt.
- VII De lege Fufia Caninia sublata.
- VIII De his qui sui vel alieni iuris sunt.
- IX De patria potestate.
- X De nuptiis.
- XI De adoptionibus.
- XII Quibus modis ius potestatis solvitur.
- XIII De tutelis.
- XIV Qui dari tutores testamento possunt.
- XV De legitima adgnatorum tutela.
- XVI De capitis minutione.
- XVII De legitima patronorum tutela.
- XVIII De legitima parentum tutela.
- XIX De fiduciaria tutela.
- XX De Atiliano tutore vel eo qui ex lege Iulia et Titia dabatur.
- XXI De auctoritate tutorum.
- XXII Quibus modis tutela finitur.
- XXIII De curatoribus.
- XXIV De satisfactione tutorum et curatorum.
- XXV De excusationibus.
- XXVI De suspectis tutoribus et curatoribus.

LIBER SECUNDUS.

- I De rerum divisione.
- II De rebus incorporalibus
- III De servitutibus.
- IV De usu fructu.
- V De usu et habitatione.
- VI De usucapionibus et longi temporis possessionibus.
- VII De donationibus.
- VIII Quibus alienare licet vel non.
- IX Per quas personas nobis acquiritur.
- X De testamentis ordinandis.
- XI De militari testamento.
- XII Quibus non est permittum testamenta facere.
- XIII De exheredatione liberorum.
- XIV De heredibus instituendis.
- XV De vulgari substitutione.
- XVI De pupillari substitutione.
- XVII Quibus modis testamenta infirmantur.
- XVIII De inofficioso testamento.
- XIX De heredum qualitate et differentia.
- XX De legatis.
- XXI De ademptione legatorum.
- XXII De lege Falcidia.
- XXIII De fideicommissariis hereditatibus.
- XXIV De singulis rebus per fideicommissum relictis.
- XXV De codicillis.

LIBER TERTIUS.

- I De hereditatibus quae ab intestato deferuntur.
- II De legitima adgnatorum successione.
- III De senatus consulto Tertulliano.
- IV De senatus consulto Orfitiano.
- V De successione cognatorum.
- VI De gradibus cognationis.
- VII De successione libertorum.
- VIII De adsignatione libertorum.
- IX De bonorum possessionibus.
- X De acquisitione per adrogationem.
- XI De eo cui libertatis causa bona addicuntur.
- XII De successioneibus sublatis, quae fiebant per bonorum venditionem et ex senatus consulto Claudiano.
- XIII De obligationibus.
- XIV Quibus modis re contrahitur obligatio.
- XV De verborum obligatione.
- XVI De duobus reis stipulandi et promittendi.
- XVII De stipulatione servorum.
- XVIII De divisione stipulationum.
- XIX De inutilibus stipulationibus.
- XX De fideiussoribus.
- XXI De litterarum obligatione.
- XXII De consensu obligatione.
- XXIII De emptione et venditione.
- XXIV De locatione et conductione.
- XXV De societate.
- XXVI De mandato.
- XXVII De obligationibus quasi ex contractu.
- XXVIII Per quas personas nobis obligatio acquiritur.
- XXIX Quibus modis obligatio tollitur.

LIBER QUARTUS.

- I De obligationibus quae ex delicto nascuntur.
- II De bonorum raptorum.
- III De lege Aquilia.
- IV De iniuriis.
- V De obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur.
- VI De actionibus.
- VII Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.
- VIII De noxalibus actionibus.
- IX Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur.
- X De his per quos agere possumus.
- XI De satisfactionibus.
- XII De perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad heredes vel in heredes transeunt.
- XIII De exceptionibus.
- XIV De replicationibus.
- XV De interdiciis.
- XVI De poena temere litigantium.
- XVII De officio iudicis.
- XVIII De publicis iudiciis.

DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI

INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM

COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM MAGISTRUM ET EX QUAESTORE SACRI PALATHI IURISQUE DOCTISSIMUM ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIVM INCLITAE CIVITATIS 1

LIBER PRIMUS.

I 2

DE IUSTITIA ET IURE.

1 Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens. Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

2 His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit 4, serius ad id perducamus 5, ad quod leniore 6 via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perducere potuisset.

3 7 Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, aliterum non laedere, suum cuique tribuere. 8 Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod est tripertitum 9: collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

II 10

DE IURE NATURALI ET GENTIUM ET CIVILI.

11 Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur 12. hinc 13 descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censer. 1 Ius autem civile vel gentium ita dividitur: 14 omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi

omnium hominum iure utitur. quae singula qualia 2 sunt, suis locis proponemus. Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur: Romani enim a Quirino Quirites appellantur 15. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius. ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae. iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.

3 16 Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: τῶν νόμων ἢ μὲν ἔγγραφοι, ἢ δὲ ἀγραφοι 17. Scriptum ius est lex 18, plebi scita, senatus consulta, principum placita, magistratum edicta, responsa prudentium. Lex est, quod populus Romanus senatore magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. plebi scitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. 19 plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebi scita lege Hortensia lata non 5 minus valere quam leges coeperunt. 20 Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit. nam cum auctus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocare legis sancienda causa, aequum visum est senatum vice 6 populi consuli. 21 Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. quodcumque igitur imperator per epistulam constituit vel cognoscens decrevit vel edicto praecepit, legem esse constat: haec 22 sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum

(1) Hanc inscriptionem restitui ex RA (2) cf. Dig. 1, 1 (3) pr. § 1 cf. Ulp. l. 1 reg. (Dig. 1, 1, 10 pr. § 2) (4) sic VAB, evertit B (5) sic VAB, perducemus B cum G (6) sic VA, leniori P, leviori B (7) § 3 cf. Ulp. l. c. (Dig. 1, 1, 10 : 1) (8) § 4 ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 1 § 2) (9) sic G, est tripertitu V, est tripertite ABP, triperitum est Dig. (10) cf. Gai. 1, 1.8 Dig. 1, 1 (11) pr. ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 1 § 3) (12) animalium, quae

in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est Dig. (13) hinc BP Dig., hinc enim A (14) Gai. 1, 1 (Dig. 1, 1, 9) (15) sic BG, appellabantur APE (16) § 3 in. ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 6. § 1) (17) id est legum aliae scriptae aliae non scriptae (18) lex] PEΘ, leges AB (19) plebs.. ceteri cives significantur simil. Gai. 1, 3 (20) Gai. 1, 4 (21) § 6 ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 4, 1) (22) haec] AB Dig., haec V, haec P

trahuntur, 'quoniam non hoc princeps vult': nam quod alicui ob merita indulset, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum generales sunt, omnes procul 7 dubio tenent. Praetorum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii 8 portio est. ¹ Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum 'erat' ² 'iura condere' ³. nam antiquitus institutum erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iuris consulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenent, ut iudici recedere a 9 responso eorum non liceat, ut est constitutum. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem 10 imitantur. Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent ⁴, custodirent.

11 Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

12 ⁵ Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

III ⁶

DE IURE PERSONARUM.

⁷ Summa itaque ⁸ divisio de iure personarum haec est quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

1 ⁹ Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, naturalis facultas eius quod cuique facere 2 libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis 3 dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus 4 manu capiuntur. Servi autem aut nascuntur aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus est. in servorum 5 condicione nulla differentia est ¹⁰. In liberis multae differentiae sunt. aut enim ingenui sunt aut libertini.

IV ¹¹

DE INGENUIS.

Ingenuus is est, qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino altero ingenuo. sed

et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilo minus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. ¹² sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. ex his et illud quaesitum est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat liberum nasci: sufficit enim ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et verum 1 est. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

V ¹³

DE LIBERTINIS.

¹⁴ Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt. ¹⁵ manumissio autem est datio ¹⁶ libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno communi ¹⁷ nomine homines appellarem ¹⁸, iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini, qui desierant 1 esse servi. Multis autem modis manumissio proccedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis aut vindicta ¹⁹ aut inter amicos aut per epistolam aut per testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus quam 2 nostris constitutionibus introducti sunt. ²⁰ Servi vero a dominis semper manumitti solent: adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul aut praeses in balneum vel in theatrum eat.

3 Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat: nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequerentur et fiebant cives Romani, modo minorem et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero. sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans in duabus constitutionibus ²¹ hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem, quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus fit ²² qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per ²³ constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Triboniano viro excelso quaestore antiqui iuris alterationes placavimus: Latinos autem Iunianos et omnem quae circa eos fuerit observantiam ²⁴ alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat

(1) Gai. 1, 7 (2) erat] VAP, est B Gai. (3) concedere VP (4) sic VA, invenissent B, comprehendent PE (5) Gai. 1, 8 (6) Cf. Dig. 1, 5 (7) Gai. 1, 9 (Dig. 1, 5, 3) (8) sic B Dig. Θ, itaque om. AP, et quidem summa Gai. (9) § 1.3 ex Flor. l. 9 inst. (Dig. 1, 5, 4) (10) sic BPE, nullae differentiae sunt A (11) Cf. Gai. 1, 11 (12) pr. fin. ex Marciani l. 1 inst. (Dig. 1, 5, 5 § 2 3) (13) Cf. Gai. 1, 11.34 Dig. 40, 1 seqq.

Cod. 7, 1 seqq. (14) Gai. 1, 11 (Dig. 1, 5, 6) (15) pr. fin. ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 1, 4) (16) sic PEΘ Dig., donatio B (17) communi] PE, naturali Dig. Θ, om. B (18) sic PE Dig., appellemur BΘ (19) vindicta] PE, vind. manumittuntur B (20) Gai. 1, 20 (21) Cod. 7, 5. 6 (22) fit] BP, sit E cum Θ (23) per] PEΘ, et per B (24) omnem .. observantiam] PEΘ, omnes quae fuerant observantia (om. circa eos) B

'sanctiones, et omnes libertos nullo nec aetatis manumissi nec domini' manumissoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.'

VI²QUI³ EX QUIBUS CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

4 'Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. nam is qui in fraudem creditorum manumittit nihil 1 'agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.' Licet autem domino, qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo² testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extaturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfactorius esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunctus afficiatur. Idemque iuris est et si sine libertate servus heres institutus est. quod nostra constitutio³ non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, cum non est verisimile eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse et neminem sibi 3 'heredem fore.' In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus.

4⁴ 'Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis viginti non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium iusta causa manumissionis 5 'adprobata fuerint manumissi'.⁵ 10 Iustae autem manumissionis causae sunt, veluti si quis patrem aut matrem aut filium filiamve aut fratrem sororemve naturales aut paedagogum nutricem educatorem aut alumnum alumnamve aut collactaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediatur⁶, et qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne minor septem et decem⁷ annis manumittatur. Semel autem causa adprobata, sive vera sive falsa sit, non retractatur.

7⁸ 'Cum ergo⁹ certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, eveniebat, ut, qui quattuordecim annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat.' quod

'non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos¹⁰ similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adjuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint pervenire¹¹.'

VII¹⁷

DE LEGE FUFIA CANINIA SUBLATA.

10 'Lege Fufia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis.' quam quasi libertatibus impediendam et quodammodo invidiam tollendam esse censuimus, cum satis fuerat inhumanum vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediatur libertati, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.'

VIII¹⁰

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

20 'Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt: rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sunt. ac prius dispiciamus de his qui in potestate dominorum sunt.

1 'In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse: et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur. 2 'Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub²¹ imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita et supra modum in servos suos saevire. nam ex constitutione divi Pii Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui servum alienum occiderit. sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coercetur. nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram vel ad statuas principum confugiunt, praecipit ut, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis condicionibus vendere, ut pretium dominis daretur, et recte: expedit enim rei publicae, ne quis re sua male utatur.'²² cuius rescripti ad Aelium Marcianum emissi verba haec sunt: 'Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque cognosce de querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuum confugerunt, et²³ si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria affectos cognoveris, veniri iube,

(1) sic Θ , domini libri (2) Cf. Gai. 1, 10..21. 38..42. 47 Dig. 40, 2, 9 Cod. 7, 1, 11 (3) qui] ind. V, qui et B index B⁺, om. E (4) Gai. 1, 36. 37 (5) eo] BE, om. P⁺ (6) Cod. 6, 27, 5 (7) § 3 in ex Gai. l. 1 rer. coll. (Dig. 40, 9, 10) (8) Gai. 1, 38. 19 (9) fuerint manumissi] sic dett., fuerit man. BPE, fuerit (om. manumissi) Gai.: fuisse quam vindicta, si ap. cons. l. o. m. adpr. fuerit (Savigny)² (10) Cf. Gai. 1, 39. 19 (11) sic PE⁺, impediatur B (12) sic libri cum Θ , decem et octo

Dig. 40, 2, 13 (13) Gai. 1, 40 (14) sic PE Gai., autem B (15) nos] B, non PE (16) sic PE^b, invenire B, provenire E^a

(17) Cf. Gai. 1, 42..46. Cod. 7, 3 (18) Gai. 1, 42 (19) Cf. Dig. 1, 6 (20) Gai. 1, 48..53 (Dig. 1, 6, 1) (21) sub hoc B (22) § 2 fin. ex Dig. 1, 6, 2 (Ulp. l. 9 de off. proc., cf. Coll. l. Mos. 3, 3) (23) et] ut B

ita ut in potestatem domini non revertantur. qui 'Sabinus', si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet 'me' admissum severius exsecuturum.'

IX

DE PATRIA POTESTATE.

'In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex 1 iustis nuptiis procreaverimus.' Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, in- 2 dividuam consuetudinem vitae continens. 'Ius' au- 3 tem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homi- 4 nes, qui talem in liberos habeant potestatem, qua- 5 lem nos habemus. 'Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et nep- 6 tis, aequae in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

X

DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani con- 1 trahunt, qui secundum praecipua legum coeunt, mas- 2 culi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive 3 patres familias sint sive filii familias, dum tamen filii 4 familias et consensum habeant parentum, quorum in 5 potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et natu- 6 ralis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis 7 praecedere debeat unde quaesitum est, an furiosi 8 filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? 9 cumque super filio variabatur, nostra processit de- 10 cisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi 11 filium quoque posse et sine patris interventu matri- 12 monium sibi copulare secundum datum ex constitu- 13 tione modum.'

1 Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: 2 nam quarundam nuptiis abstinendum est. inter eas 3 enim personas, quae parentum liberorumve locum 4 inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, veluti 5 inter patrem et filiam vel avum et neptem vel ma- 6 trem et filium vel aviam et nepotem et usque ad 7 infinitum: et si tales personae inter se coierint, ne- 8 farias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. 9 et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem 10 parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non 11 possint inter se matrimonio iungi in tantum, ut etiam 12 dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam, 13 quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coe- 14 perit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam eman- 15 cipaveris.

2 Inter eas quoque personas, quae ex transverso 3 gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis 4 observatio, sed non tanta. sane enim inter fratrem 5 sororemque nuptiae prohibitaе sunt, sive ab eodem 6 patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro 7 eorum. sed si qua per adoptionem soror tibi esse 8 coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter 9 te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero 10 per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris 11 eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, 12 nihil est impedimento nuptiis. et ideo constat, si 13 quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam 14 suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, 15 debere eum ante filium emancipare. Fratris vel 16 sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec nep- 17 tem fratris vel sororis ducere quis potest, quamvis

18 quarto gradu sint: cuius enim filiam uxorem du- 19 cere non licet, eius neque neptem permittitur. eius 20 vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non 21 videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali 22 neque civili iure tibi coniungitur. Duorum autem 23 fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi 24 possunt. Item amitam licet adoptivam uxorem 25 ducere non licet, item materteram, quia parentum 26 loco habentur. qua ratione verum est magnam quo- 27 que amitam et materteram magnam prohiberi uxorem 28 ducere. Adfinitatis quoque veneratione quarun- 29 dam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam 30 aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraque 31 filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debeat. si 32 fuit nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id 33 est si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxo- 34 rem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta 35 esse non potest: item si adhuc privigna tua est, id 36 est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem 37 ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore 38 habere non licet. Socrum quoque et novercam 39 prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. 40 quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: 41 alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri 42 tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, 43 quia eadem duobus nupta esse non potest: item si 44 adhuc socrus est, id est si adhuc filia eius tibi nupta 45 est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores ha- 46 bere non possis. Mariti tamen filius ex alia uxore 47 et uxoris filia ex alio marito vel contra matrimonium 48 recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex 49 matrimonio postea contracto natos. Si uxor tua 50 post divortium ex alio filiam procreaverit, haec non 51 est quidem privigna tua: sed Iulianus huiusmodi 52 nuptiis abstinere debere ait: nam nec sponsam filii 53 nurum esse nec patris sponsam novercam esse, rectius 54 tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se 55 abstinuerint. Illud certum est serviles quoque 56 cognationes impedimento esse nuptiis, si forte pater 57 et filia aut frater et soror manumissi fuerint. Sunt 58 et aliae personae, quae propter diversas rationes nup- 59 tias contrahere prohibentur, quas in libris digesto- 60 rum seu pandectorum ex veteri iure collectarum enu- 61 merari permisimus.

12 Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, 2 nec vir nec uxor nec nuptiae nec matrimonium nec 3 dos intellegitur. itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, 4 in potestate patris non sunt, sed tales sunt, quantum 5 ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii, quos 6 mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere 7 intelleguntur, cum is etiam incertus est: unde so- 8 lent filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi 9 *σπορδόν* concepti vel quasi sine patre filii. sequi- 10 tur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni 11 locus sit. qui autem prohibitas nuptias coeunt, et 12 alias penas patiuntur, quae sacris constitutionibus 13 continentur.

13 Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim 2 ut nati sunt in potestate parentum non fiant, postea 3 tamen redigantur in potestatem. qualis est is, qui, 4 dum naturalis fuerat, postea curiae datus potestati 5 patris subicitur. nec non is, qui a muliere libera 6 procreatus, cuius matrimonium minime legibus inter- 7 dictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem 8 habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus 9 instrumentis compositis in potestate patris efficitur: 10 quod et aliis, si ex eodem matrimonio fuerint pro- 11 creati, similiter nostra constitutio praebuit.

(1) sabinus del. cum Dig. Coll. (2) me] E Dig. Coll., me hoc AP, me adversum se B (3) Cf. Dig. 1, 8 Cod. 8, 46 (47) (4) Gai. 1, 55 (Dig. 1, 8, 3) (5) Gai. l. c. (6) § 3 ex Ulp. l. 1 inst. (Dig. 1, 6, 4) (7) Cf. Gai. 1, 56. 65 Dig. 23, 2 Cod. 5, 4 (8) Cod. 5, 4, 25 (9) Gai. 1, 58. 61 (10) sic BPE, abstinere debemus AGai. (11) possint] A, possunt BP Gai. (12) cognatione Gai. (13) enim om. Gai. (14) sed] APΘ Gai., sed et BE (15) sic PΘ,

quarto gradu sit AB, quarto gradu sit E

(16) sic. dett. cum Θ, habetur ABPE (17) ratione dett., sed αιδος τῆς ἀρχιστείας Θ (18) tuo] PE eius A, om. B (19) tua est] PE, mevii est A, om. B (20) cf. Dig. 23, 2, 12 § 3 (21) Gai. 1, 64 (22) Gai. 1, 65 (23) ut] PE cum Θ, om. AB (24) tamen] Gai., autem libri (25) Cod. 5, 27, 10 (26) si ex e. m.] A, ex e. m. si BP, qui ex e. m. E (27) Cod. 5, 27, 11

XI
DE ADOPTIONIBUS.

*Non solum tamen naturales liberi secundum ea quae diximus in potestate nostra sunt, verum etiam ii quos adoptamus. Adoptio autem duobus modis fit, aut 'principali rescripto' aut imperio magistratus. 'imperatoris' auctoritate adoptamus eos 'easve', qui 'quaeve' sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur adrogatio. imperio magistratus adoptamus eos 'easve', qui 'quaeve' in potestate parentum sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pro 2 'nepos proneptis.' 3 'Sed hodie ex nostra constitutione, cum filius familias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis patris minime dissolvuntur nec quicquam ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi 3 'sit.' Cum autem impubes 'per principale rescriptum' adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur et exquiritur causa adrogationis 4, an honesta sit expediaturque pupillo, et cum quibusdam condicionibus adrogatio fit, id est ut caveat adrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restitutum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare eos potest adrogator, nisi causa cognita digni emancipatione fuerint et tunc 5 sua bona eis reddat. sed et si decedens pater eum exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptivum transtulit et quorum commodum ei ad 4 quisivit postea. Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater. debet itaque 6 is, qui sibi per adrogationem vel adoptionem filium facit, plena pubertate, 'id est decem 5 'et octo annis' praecedere. Licet autem et in locum nepotis vel neptis vel in locum pronepotis 7 vel proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis 6 non habeat. Et tam filium alienum quis in locum nepotis potest adoptare, quam nepotem in locum 7 filii. Sed si quis nepotis loco adoptet vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi 'ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei invito suus heres adgnascatur 8. sed ex contrario si avus ex filio nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium 8 consentire. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. et ideo 9 'si quis 'per imperatorem' sive apud praetorem vel apud praesidem provinciae 'non extraneum' adoptaverit, potest eundem 9 'alii in adoptionem dare'. Sed et 9 'illud utriusque adoptionis commune est, quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt, castrati autem non possunt. Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales libe-

ros in potestate sua habent': 'sed ex indulgentia principis ad solacium liberorum amissorum adoptare possunt.' 10 'Illud proprium est illius adoptionis, quae per 'sacrum oraculum' fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati 11 adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eisdem fiunt potestate tamquam nepotes.' sic enim et 12 divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione facta incipiat Germanicus Augusti ne 12 pos esse. 'Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos eruditi in nostra constitutione 13 etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum ei non sufficit.'

XII 14

QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR 15.

16 'Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberantur. et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere possumus, quae de servis manumittendis superius exposuimus. hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in patris sui potestate fiunt: si vero is, quo tempore avus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia in potestatem eius ca 1 'dere non possunt, sui iuris fiunt. 16 'Cum autem is, qui' ob aliquod maleficium 'in insulam deportatur', civitatem amittit, sequitur ut, quia 17 eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde acsi mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse. pari ratione et si 'is', qui in potestate parentis sit, 'in insulam deportatus' fuerit, desinit 18 in potestate parentis esse.' sed si ex indulgentia principali restituti 2 fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. 19 Relegati autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent: et e contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. Poenae servus effectus filios in potestate habere desinit. servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiis 4 subiciuntur. Filii familias si militaverit, vel si senator vel consul fuerit factus, manet in patris potestate. militia enim vel consularia 20 dignitas patris potestate filium non liberat. 'sed ex constitutione nostra 21 summa patriciarum dignitas ilico ab imperialibus codicillis praestitis a patria potestate liberat. 'quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum quem sibi patrem elegit ab aliena eximere po 5 'testate?' 22 'Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. idcirco reversus et liberus habebit in potestate, quia postliminium fingit eum qui captus est semper in civitate fuisse: si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. ipse quoque filius neposve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus 23 propter ius postliminii

(1) Cf. Gai. 1, 97. 107 Dig. 1, 7 Cod. 8, 47 (48) (2) Gai. 1, 97. 99 (Dig. 1, 7, 2) (3) § 2 ex Cod. 8, 47 (48), 10 (4) adoptionis B (5) tunc] P, tunc ut BE (6) itaque] PE, om. B (7) neptis vel in locum pronepotis] P, cum G, in locum (loco E) neptis BE (8) sic E, agnoscatur P, nascatur B (9) Gai. 1, 105. 103. 104 (Dig. 1, 7, 2 § 1) (10) Gai. 1, 107 (Dig. 1, 7, 2 § 2) (11) sic Gai. Dig., in potestate libri (12) sic enim et] PE,

sed et B (13) Cod. 7, 8, 1, 10 (14) Cf. Gai. 1, 124. 141 Dig. 1, 7 Cod. 8, 48 (49) (15) sic ind. V, dissolvitur ABEΘ (16) Gai. 1, 124. 126. 128 (17) quia] BE, qui AP Gai. (18) sic dett. Θ, desint E, desint ABP (19) § 2 in. ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 48, 22, 4) (20) sic APE, consularis B (21) § 4 fin. ex Cod. 12, 3, 5 (22) Gai. 1, 129 (23) dicemus Gai.

'ius quoque potestatis parentis in suspenso esse.' dictum est autem postliminium a limine et post, ut¹ eum, qui ab hostibus captus² in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. nam limina sicut in domibus finem quandam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. hinc et limes dictus est quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus erat. ³sed et qui victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. 6 ⁴'Præterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse.' sed ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae⁵ per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem⁶ reformavit, ut fictione pristina explosa recta via apud competentes iudices vel magistratus parentes intrent et filios suos vel filias vel nepotes vel neptes ac deinceps sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti: et praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius 7 nanciscitur. ⁷'Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habeat, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem in potestate⁸ retinere: et ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere (eadem et de pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel 8 omnes sui iuris efficere.' Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum nostras constitutiones⁹ super his habitas in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestavit, praesente eo qui adoptatur et non contradicente nec non eo qui adoptat, solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona et¹⁰ adoptionem 9 plenissimam esse antea diximus. Illud autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praeguante nuru tua, nihilo minus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur: quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptum¹¹, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur: 10 et quod neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

XIII¹²

DE TUTELIS.

¹³'Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his personis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur de his, quae in tutela vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. ac prius dispiciamus de his quae in tutela sunt.' ¹⁴Est autem tutela, ut Servius definivit, ius¹⁵ ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac permissa. 2 Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem

habent, ex qua re ipsa¹⁶ nomen ceperunt. itaque appellantur tutores quasi tutores atque defensores, 3 sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur. ¹⁷'Permissum est itaque parentibus liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare.' et hoc¹⁸ in filio filiaque omnimodo procedit; ¹⁹'nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes postestamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia mortuo te in patris sui potestate²⁰ recasuri' 4 sunt. ²⁰Cum autem in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis parentibus nascerentur, sui et in potestate²¹ eorum fierent.' Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis omnimodo, id est sine inquisitione.

XIV²¹

QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum pater familias, 1 sed etiam filius familias. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum est eum et sine libertate tutorem datum tacite et libertatem directam accepisse videri et per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. servus autem alienus pure inutiliter datur testamento tutor. sed ita cum liber erit utiliter datur. proprius autem 2 servus inutiliter eo²² modo datur tutor. Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus tutor erit, cum compos mentis aut maior viginti quinque annis fuerit factus. 3 Ad certum tempus et²³ ex certo tempore vel sub conditione vel ante heredis institutionem posse 4 dari tutorem non dubitatur. Certae autem rei vel causae tutor dari non potest, ²⁴quia personae, non causae vel rei datur. 5 ²⁵Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et postumus et postuma continentur. quid²⁶ si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. ceterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi continebuntur.

XV²⁷

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

²⁸'Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Sunt autem adgnati²⁹ per virilis sexus cognationem³⁰ coniuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patruus filius neposve ex eo. at qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt adgnati, sed alias naturali iure cognati. itaque amitae tuae filius non

(1) ut] A¹BP, et A²A³b³ (2) captus] B³Θ, om. AP (3) § 5 fin. ex Flor. l. 8 inst. (Dig. 49, 15, 26) (4) Gai. 1, 132 (5) quae] AP, om. B (6) Cod. 8, 48 (49), 6 (7) Gai. 1, 133 rest. (Dig. 1, 7, 28) (8) in potestate] A Dig., om. BPE (9) Cod. 8, 47 (48), 11 (10) in c. persona (-nam E) et] AE, in c. persona P, c. persone B (11) sic AB²P², conceptus B³P³E (12) Cf. Gai. 1, 142. 154 Dig. 26, 1. 3 Cod. 5, 28. 29 (13) Gai. 1, 142. 143 (14) § 1. 2 ex Dig. 26, 1, 1 (Paul. l. 38 ad ed.) (15) vis Dig. (16) sic Dig. Θ, ipsum B, ipsi PE

(17) Gai. 1, 144 (18) hoc P³, haec BP²E (19) Gai. 1, 146 (20) Gai. 1, 147 (21) Cf. Dig. 26, 2 Cod. 5, 28 (22) eo] B³Θ, eodem T (23) et] T³Θ, ut B, seu P (24) quia.. datur ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 26, 2, 14) (25) § 5 ex Dig. 26, 2, 5. 6 (Ulp. l. 15. 39 ad Sab.) (26) quid] E³ Dig., qui B, quod PE² (27) Cf. Gai. 1, 155. 158 Dig. 26, 4 Cod. 5, 30 (28) Gai. 1, 155. 156 (Dig. 26, 4, 7) (29) adgnati] Gai. Dig. Θ, adgnati cognati libri, cf. 3, 2, 1 (30) cognationem] BP, cognatione E, personas cognatione Gai. Dig.

est tibi adgnatus, sed cognatus (et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur 2 patris, non matris familiam sequuntur. Quod autem lex ab intestato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare, sed si quantum ad tutelam pertinet intestatus decesserit. quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is qui 3 datus est tutor vivo testatore decesserit. 1 Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumque perimitur: nam adgnatio 2 iuris est nomen. cognationis vero ius non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique.

XVI³

DE CAPITIS MINUTIONE. 4

5 Est autem capitis deminutio prioris status commutatio. eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis deminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima. 6 Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrati circa patronos condemnati, vel qui ad pretium par- 2 ticipandum se venundari passi sunt. 5 Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei, cui aqua et igni 6 interdictum fuerit, vel ei, qui in 3 insulam deportatus est. 5 Minima est capitis deminutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his, qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, 4 vel contra. Servus autem manumissus capite 5 non minuitur, quia nullum caput habuit. Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo senatu motos 7 capite non minui constat.

6 Quod autem dictum est manere cognationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat: manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quoque cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed et si in insulam deportatus quis sit, 7 cognatio solvitur. 8 Cum autem ad 9 adgnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo 10 gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

XVII¹¹

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

12 Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quo 13 hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, insserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelam ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit et 14 quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius est 15 tutor.

XVIII¹⁶

DE LEGITIMA PARENTIUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

XIX¹⁷

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem et 18 deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur nec in fratrum potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra 19 constitutio generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

XX²⁰

DE ATILIANO TUTORE VEL EO QUI EX LEGE IULIA ET TITIA DABATUR.

21 Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem Roma a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a praesidibus provinciarum ex lege Iulia 1 et Titia. Sed et si testamento tutor sub conditione aut die certo datus fuerat, quamdiu condicio aut dies penderat, ex isdem legibus tutor dari poterat. item si pure datus fuerit 22, quamdiu nemo ex testamento 23 heres existat, tamdiu ex isdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat tutor esse, si condicio existeret aut dies veniret aut heres existeret. 2 Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat in civitatem reversus fuerat: nam re- 3 versus recipiebat tutelam iure postliminii. Sed ex his legibus pupillis tutores desierunt dari, posteaquam primo consulis pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde praetores ex constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupillis fore neque de compellendis tutoribus ad tutelam ad- 4 ministrationem quidquam cavetur. Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbis vel praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praesidum, si non sint magnae 5 pupilli facultates. Nos autem per constitutionem nostram 24 et huiusmodi difficultates hominum resercentes nec exspectata iussione praesidum disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat, defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite vel apud 25 alias publicas personas, id est magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiant.

(1) Gai. 1, 158 (2) adgnatio] PEθ, om. B (3) Cf. Gai. 1, 159-164 Dig. 4, 5 (4) sic index V index B, deminutione BEθ (5) Gai. 1, 159-162 (6) ignis BPθE (7) senatu motos (vel motus) Pθ, a sen. motus E, statu mutatos B, senatum motum Pθ (8) Gai. 1, 164 (9) ad] PGai., et ad B, et E (10) sic B Gai., proximior PE cum θ (11) Cf. Gai. 1, 165-167 Dig. 26, 4 (12) Gai. 1, 165 (13) quod dett. (14) et] B,

om. PE (15) est] B, erit PE (16) Cf. Gai. 1, 175 Dig. 26, 4, 3 § 10 (17) Cf. Gai. 1, 166-175 Dig. 26, 4, 3. 4 (18) et] BP, vel E (19) Cod. 5, 30, 5 (20) Cf. Gai. 1, 185-191 Dig. 28, 5 Cod. 5, 34 (21) Gai. 1, 185-187 (22) sic Lθ Gai., fuerat Bθ TP (23) ex testamento om. Gai. (24) Cod. 1, 4, 30 (25) apud] B, ἀνεόρτων θ, om. TP: etiam apud cum θ et Cod. scr.

6 'Impuberes 'antem' in tutela esse naturali iuri² 'conveniēns est, ut is qui perfectae aetatis non sit 7 'alterius tutela regatur.' 'Cum igitur' ³'pupillorum 'pupillarumque tutores negotia 'gerunt', post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt⁴.'

XXI⁸

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipulentur⁶, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est: namque placuit meliorem quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate⁷, deteriorem vero non aliter quam tutore auctore⁸. unde in his causis, ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his⁹ contrahunt obligantur, at invicem pupilli non obligantur. ¹⁰Neque tamen hereditatem adire neque bonorum possessionem petere neque hereditatem ex fideicommissis suscipere aliter possunt nisi tutoris auctoritate, quamvis lucrosa sit neque ullum damnum habeat¹¹. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per ³ epistolam interposita auctoritas¹² nihil agit. ¹³Si inter tutorem pupillumve iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor ut olim constituitur, sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur et eo peracto curator esse desinit.

XXII¹⁴

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pupilli pupillaeque¹⁵ 'cum puberes esse coeperint, tutela liberantur'. 'pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et¹⁶ antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc¹⁷ etiam in masculos extendere: et ideo sancta constitutione promulgata¹⁸ pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viri ¹ 'potentes esse credantur.' ¹⁹Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes vel deportati: item si in servitute pupillus redigatur²⁰ vel ab hostibus ² fuerit captus. ²¹Sed et si usque ad certam condicionem datus sit testamento, aequè evenit, ut ³ nat esse tutor existente condicione. Simili modo ⁴ finitur tutela morte vel tutorum vel pupillorum. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit. minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceterae non pereunt: sed pupilli et pupillae capitis deminutio licet minima sit, omnes tutelas tollit. Praeterea qui ad certum tempus testamento dantur ⁶ tutores, finito eo deponunt tutelam. Desinunt autem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id quod suspecti visi sunt, vel²² ex iusta causa sese

excusant et onus administrandae²³ tutelae deponunt secundum ea quae inferius proponemus.

XXIII²⁴

DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: qui, licet puberes sint, adhuc tamen huius ¹ aetatis sunt, ut negotia sua tueri non possint²⁵. Dantur autem curatores ab isdem magistratibus, a quibus et tutores. sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis. ² Item inviti adulescentes curatores non accipiunt praeterquam in litem: curator enim et ad certam causam ³ dari potest. Furiosi quoque et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. sed solent Romae praefectus²⁶ urbis vel praetor et in provinciis²⁷ praesides ex inquisitione eis dare curatores. ⁴ Sed et mente captis et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse ⁵ non possunt, curatores dandi sunt. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus, quia habenti²⁸ tutorem tutor dari non potest. item si testamento datus tutor vel a praetore vel a praeside idoneus non sit ad administrationem nec tamen fraudulenter negotia administrat, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari. ⁶ Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius²⁹ praetor vel qui provinciae praeerit decreto constituet.

XXIV³⁰

DE SATISDATIONE TUTORUM ET CURATORUM.

³¹'Ne tamen pupillorum 'pupillarumve' et eorum, qui 'quaeve' in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusve consumantur aut deminuantur³², curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisfiant. sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisfacere non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est: item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisfactione non ¹ onerantur, quia idonei electi sunt. Sed et si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli 'vel adulescentis' et contutori 'vel concuratori' praeferrri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerens praeponeatur ei, ut³³ ipse solus administret. itaque per se non potest petere satis a contutore 'vel concuratore' suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori suo, utrum velit satis accipere an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos qui gerere debent, praetor partes suas interponere debet. idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret. ² ³⁴Sciendum autem est non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex ad-

(1) *Gai.* 1, 189 (2) iuri] *PO*, iure *BT*, rationi *Gai.*
 (3) *Gai.* 1, 191 (4) sic *TGai.*, reddent *B* (5) *Cf. Dig.* 26, 8 *Cod.* 5, 59 (6) sic *dett.*, stipuletur *BTP* (7) sic *Bθ*, tutore auctore *T* (8) sic *B*, tutoris auctoritate (-tatis *T^o*) *T* (9) qui cum his] *Tθ*, cum quo *B* (10) § 1. 2 *similes Dig.* 26, 8, 9 § 3.5 (*Gai.* l. 12 ad *ed. prov.*) (11) sic *B Dig.* *θ*, habeant *T* (12) auctoritas] *B*, tutoris auct. *T*, eius auct. *Dig.* (13) § 3 in *simile Gai.* 1, 184 (14) *Cf. Gai.* 1, 170. 173. 182. 187. 194. 196 *Dig.* 26, 1, 12. 14. 17 *Cod.* 5, 60 (15) *Gai.* 1, 196 (16) et] *B*, om. *T* (17) hoc] *T*, h. nos *B* (18) *Cod.* 5, 60, 3 (19) § 1 *similis Dig.* 26, 1, 14 *pr.* § 1. 2 (*Ulp.* l. 37 ad *Sab.*) (20) sic *P*,

ut ingratus a patrono *add. cum θ post redigatur T, post servitute B* (21) § 2 *similis Dig.* 26, 1, 14 § 5 (*Ulp.* l. 37 ad *Sab.*) (22) vel] *dett. cum θ*, vel quod *BT* (23) sic *T*, administratae *B* (24) *Cf. Gai.* 1, 197. 198 *Dig.* 26, 5 (25) possunt libri (26) sic *θ*, praefecti libri
 (27) sic *θ*, provincia libri (28) quia habent] qui habet *B* (29) ipsius] *B*, ipsius tutoris *T* (30) *Cf. Dig.* 27, 7. 46, 6 *Cod.* 5, 42..57 (31) *Gai.* 1, 199. 200 (32) aut dem.] *dett. cum Gai.*, vel dem. *TP^o*, om. *BP^o* (33) ut] *B*, et *T* (34) § 2..4 *fere Iustinianorum esse vidit Kuebler*

ministratio teneatur, sed etiam in eos qui satisfactiones¹ accipiunt subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos, qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisfdari non curaverint aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus imperialibus et in heredes eorum extenditur. ²Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant tutores vel curatores, pignorum captis coerceantur. ³Neque autem praefectus urbis neque praetor neque praeses provinciae neque quis alius cui tutores dandi ius est hac actione tenebitur, sed hi tantummodo qui satisfactionem exigere solent.

XXV³

DE EXCUSATIONIBUS.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint sive emancipati. si enim tres liberos quis superstites Romae habeat vel in Italia quattuor vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam et⁴ curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt, in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant, ex filia non prosunt. filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt, defuncti non prosunt. sed si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. et constat eos solos prodesse qui in acie amittuntur: hi enim, quia pro re publica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelleguntur. Item divus Marcus in semestribus rescripsit eum, qui res fisci administrat, a tutela vel cura quamdiu administrat excusari posse. Item qui rei publicae causa absunt⁵, a tutela et cura excusantur. sed et si fuerint tutores vel curatores, deinde rei publicae causa abesse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus rei publicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae nec anni habent vacationem, ut Papinianus responsorum libro quinto scripsit: nam hoc spatium⁶ habent ad novas tutelae vocati. Et qui potestatem aliquam habent, excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coeptam tutelam deserere non⁷ possunt. ⁸Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare se nemo potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate⁹ controversia sit. Item tria onera tutelae non affectatae vel curae praestant vacationem, quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupillorum¹⁰ tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro una¹¹ computetur. Sed et propter paupertatem excusationem tribui tam divi fratres quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto¹² possit docere. Item propter adversam valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse¹³ potest, excusatio locum habet. Similiter eum qui litteras nesciret excusandum esse divus Pius rescripsit: quamvis et imperiti litterarum possunt ad¹⁴ administrationem negotiorum sufficere. Item si propter inimicitiam¹⁵ alicuius testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam patri¹⁶ pupillorum administraturos promiserunt. Non esse autem admittendam excusationem eius, qui hoc

solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi¹⁷ 11 fratres rescripserunt. Inimicitiae¹⁸, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum¹⁹ exercuit, si capitales fuerint nec reconciliatio intervenit, a tutela²⁰ tela²¹ solent excusare²². Item si quis²³ status controversiam a pupillorum patre passus est, excus²⁴ 13 satur a tutela. Item maior septuaginta annis a tutela vel cura se potest excusare. minores autem viginti et quinque annis olim quidem excusabantur: a nostra autem constitutione²⁵ prohibentur ad tutelam vel curam adspirare, adeo ut nec excusatione opus fiat. qua constitutione²⁶ cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur nec adultus: cum erat incivile eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur et sub aliis reguntur, a²⁷ 14 aliorum tutelam vel curam subire. Idem et in milite observandum est, ut nec volens ad tutelae munus²⁸ 15 nus²⁹ admittatur. Item Romae grammatici rhetores et medici et qui in patria sua id³⁰ 17 exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem.

³¹ 16 Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusationes et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. qui³² 19 excusare se volunt, non appellant: sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverunt, excusare se debent (cuiuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati fuerint tutores), si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt: si vero ultra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti milium diurnorum et amplius triginta dierum. quod tamen, ut³³ 20 Scaevola dicebat, sic debet computari, ne minus 17 sint quam quinquaginta dies. Datus autem tutor 18 ad universum patrimonium datus esse creditur. Qui tutelam alicuius gessit, invitus curator eiusdem fieri non compellitur, in tantum ut, licet pater, qui testamento tutorem dederit, adiecit se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum divi Severus et Antoninus rescripserunt. ³⁴ 19 Idem rescripserunt³⁵ maritum uxori suae curatorem datum excusare se posse, licet se immisceat. ³⁶ 20 Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

XXVI²²

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

³⁷ 23 Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim 1 tabularum descendere. Datum est autem ius removendi suspectos tutores Romae praetori et in provinciis praesidibus earum et legato proconsulis. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint sive non, sed³⁸ 24 alterius generis tutores. quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit. quid³⁹ 25 si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus 3 fuerit. Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos postulare. et sciendum est quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. quin immo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed⁴⁰ 26 hae solae, quae pietatis necessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater: nutrix quoque et avia possunt, potest et soror: sed et si qua mulier fuerit, cuius praetor perpensam⁴¹ 27 pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam⁴² 28 non continere iniuriam 4 pupillorum, admittit eam ad accusationem. Im-

(1) sic T, satisfactionem BΘ (2) cf. p. 8 not. 34 (3) Cf. Dig. 27, 1 Cod. 5, 62.69 (4) et] TΘ, vel B (5) sic T^b Θ, causam assumunt B, causa ab...unt T^a (6) § 4 ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 27, 1, 21 pr.) (7) pupillorum del. (8) sic B, inimicitias T (9) sic T, inimicitias B (10) sic T, pupilli vel adulti B (11) sic BΘ, a tut. vel cura T (12) sic T, excusari B (13) sic Θ, si qui B, is qui T (14) Cod. 5, 30, 5 (15) sic P, cui constitutioni BE (16) sic PE^b, onus B, in unius

E^a (17) id] PEΘ, artem B (18) § 16 in. ex Marciani l. 2 inst. (Dig. 27, 1, 21 § 1) (19) qui PE^a, qui enim B (20) ut om. B (21) idem rescr. om. B (22) Cf. Dig. 26, 10 Cod. 5, 43 (23) pr. ... § 3 ex Dig. 26, 10, 1 § 2.7 (Ulp. l. 35 ad ed.) (24) non sed] BP, n. a. sint Dig., om. E (25) quid] B^b P^b Dig., quod B^a P^a E (26) sed] P Dig. Θ, sed et BT (27) sic libri cum Dig. (28) sic P Dig., producta BT

puberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi 5 Severus et Antoninus rescripserunt. Suspectus est autem, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo est, ut et Iulianus quoque scripsit. sed et¹ ante, quam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum removeri idem Iulianus scripsit et 6 secundum eum constitutum est. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob 7 culpam, non aequae. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei ad 8 ministratio, ut Papiniano visum est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit posteaque tutor vel 9 curator decesserit, extinguitur cognitio suspecti. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistula divorum Severi et Antonini², ut in possessionem bonorum eius pupillus

mittatur: et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. ergo ut suspectus rem- 10 veri poterit qui non praestat alimenta. Sed si quis praesens negat propter inopiam alimenta posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad praefectum urbis puniendum placuit, sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium 11 tutelae redemit. ³Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum patroni probetur, ad praefectum urbis remittitur puniendus. 12 Novissime sciendum est eos, qui fraudulenter tutelam vel curam administrant, etiamsi satis offerant, removendos a tutela, ⁴quia satisfactio propositum tutoris malevolunt⁵ non mutat, sed diutius grassandi in 13 re familiari facultatem praestat. ⁶Suspectum 'enim' eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero tutor 'vel curator' quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

LIBER SECUNDUS.

I 7

DE RERUM DIVISIONE

¹'Superiore libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur.' ²quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

1 ³Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aer et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. nemo igitur ad litus¹⁰ maris accedere prohibetur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis absteineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare.

2 ⁴Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu- 3 bus¹¹ fluminibusque. Est autem litus maris, quate- 4 nus hibernus fluctus maximus excurrit. ⁵Riparum quoque usus publicus est iuris¹³ gentium, sicut ipsius fluminis: itaque navem¹⁴ ad eas appellere¹⁵, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietates earum illorum¹⁶ est, quorum praediis haerent¹⁷: qua de causa arbores quo-

5 que in isdem natae eorundem sunt. Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere. proprietates autem eorum potest intellegi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare et quae subiacent mari, terra vel harena.

6 ⁶Universitatis sunt, non singulorum veluti quae in civitatibus sunt, ut¹⁰ theatra stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatum.

7 Nullius autem sunt res sacrae et religiosae et sanctae: quod enim divini iuris est, id nullius in bonis est. Sacra sunt, quae rite et per pontifices

deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona, quae rite ad ministerium dei dedicata sunt, 'quae etiam per nostram constitutionem²⁰ alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum.'²¹ si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam diruto aedificio adhuc sacer manet, ut et Papinianus 9 scripsit.²² ²³Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet: 'in commune vero sepulcrum etiam invitatis ceteris licet inferre'. item si alienus usus fructus est, proprietarium placet nisi consentiente usufructuario locum religiosum non facere. in alienum locum concedente domino licet inferre: et licet postea ratum habuerit²⁴, quam illatus est mortuus, tamen 10 religiosus locus fit. ²⁵'Sanctae quoque res, veluti 'muri et portae, quodammodo divini iuris sunt et ideo nullius in bonis sunt.' ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

11 ²⁶Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem vetustius esse naturale ius. quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse²⁷, cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt.

12 ²⁸Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra mari caelo²⁹ nascuntur³⁰, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur.

(1) sic Θ , et om. libri (2) Cf. Dig. 26, 10, 7 § 2 (3) § 11 ex Dig. 26, 10, 2 (Ulp. l. 1 de omnib. trib.) (4) quia... praestat ex Dig. 26, 10, 6 (Callistr. l. 4 de cogn.) (5) male voluntatis B (6) § 13 ex Dig. 26, 10, 8 (Ulp. l. 61 ad ed.) (7) Cf. Gai. 2, 1. 11. 19. 21. 41. 65. 79. Dig. 1, 8, 41, 1

(8) Gai. 2, 1 (9) pr. fin. § 1. 2 ex Marciani l. 3 inst. (Dig. 1, 8, 2. 4) (10) sic A Dig. Θ , litora BT (11) sic A Θ , portu BT (12) § 4. 5 ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 1, 8, 5) (13) iure Dig. (14) sic A Dig. Θ , naves BT (15) sic A Dig. Θ , applicare BT (16) earum illorum] dett., eorum illorum A, illo-

rum eorum B, illarum eorum T, illorum Dig. (17) sic A Dig., adhaereat BT (18) § 6 ex Marciani l. 3 inst. (Dig. 1, 8, 6 § 1) (19) ut om. Dig. Θ (20) Cod. 1, 2, 21 (21) § 8 fin. ex Marciani l. 3 inst. (Dig. 1, 8, 6 § 3) (22) Dig. 18, 1, 73 pr. (23) § 9 ex Marc. l. c. (Dig. 1, 8, 6 § 4) (24) sic A Dig. Θ , non habuerit BT (25) Gai. 2, 8, 9 (Dig. 1, 8, 1 pr.) (26) § 11 in. similis Dig. 41, 1, 1 pr. (Gai. l. 2 rer. cott.) (27) esse] T, om. AB (28) § 12. 17 ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 1. 3. 5. 7 pr.) (29) sic A ²⁹ AP Dig., caeloque A'BT (30) sic et Θ , capiuntur Dig.

nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coercetur: cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. ¹³ Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intellegatur. 'quibusdam' placuit statim tuam esse et eo usque tuam videri, donec eam persequaris², quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupantis. 'alii' non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. 'sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa acciderent solent', ut eam non ¹⁴ capias. ¹⁵ Apium quoque natura fera est. itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres, quae in tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint³, quilibet eximere potest. plane integra re si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere ne ingrediatur. examen, quod ex alveo tuo evolaverit, eo usque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit. ¹⁵ Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare⁴ et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum⁵ et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut⁶ eo usque tua esse intellegantur, donec animus revertendi habeant: nam⁷ 'si revertendi animus habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt occupantium. revertendi autem animus videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem desierint'. ¹⁶ Gallinarum et anserum non est fera natura idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuae esse⁸ intelleguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum ¹⁷ committere intellegitur. ² Item ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitute nostram deducantur, qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt. ⁹ Item lapilli gemmae et cetera, quae in litore inveniuntur, iure naturali statim 'inventoris' ¹⁹ fiunt. ⁹ Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur. ²⁰ ¹⁰ Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur. est autem alluvio incrementum latens¹¹, per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur, ut intellegere non possis, quantum quoquo momento ²¹ poris adiciatur. ¹⁰ Quodsi vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et vicini praedio appulerit, palam est eam tuam permanere. plane si longiore¹² tempore fundo vicini haeserit arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint,

ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae¹³ esse. ²² ¹⁰ Insula quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. at in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis teneat, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde infra unitum agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager, ²³ cuius et fuerat. ¹⁰ Quodsi naturali alveo in universum derelicto alia parte fluere¹⁴ coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit, novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publicus¹⁵. quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. ¹⁹ Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum eius manere, cuius et fuit. ²⁵ ¹⁶ Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis¹⁷ eorum naturali ratione dominus sit, utrum is qui fecerit, an ille potius qui materiae dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. 'et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates 'placuit media sententia existimantium', si ea species ad materiam reduci¹⁸ possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerat, si non possit reduci, eum potius intellegi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest¹⁹ ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem ²⁶ eiusdem materiae praestavit. Si tamen alienam purpuram quis intexit suo vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum qui subripuit habet furti actionem et conditionem, sive ipse est qui vestimentum fecit, sive alius. nam²⁰ extinctae res licet vindicari non possint, condici tamen a 'furiis et²¹ a quibusdam aliis possessoribus pos- ²⁷ 'sunt.' Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est²², veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri confolaverint. sed²³ si diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. quodsi fortuito et non voluntate dominorum confusae fuerint vel diversae materiae vel quae eius-

(1) § 13..17 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 5 § 1..7.7) (2) sic B, persequamur A cum Dig., persequeris T (3) hae fecerint] Dig., effecerint libri (4) sic AB Dig. 6, advolare T (5) quorum] BT Dig., quamvis A (6) ut] ut et T (7) Gai. 2, 68 (8) esse] BT, om. A (9) § 18. 19 ex Flor. l. 6 inst. (Dig. 1, 8, 3 et 41, 1, 6) (10) § 20..24 ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 7 § 1..6) (11) est ... latens om. Dig. (12) sic Dig. 6, longiori T, longo

AB (13) sic TΘ, videtur...adquisita Dig., videntur...adquisita AB (14) sic A Dig. 6, defluere BT (15) sic (publicis F¹) Dig., publicum libri, publici legisse videtur (16) § 25 similis Dig. 41, 1, 7 § 7 (Gai. l. c.) (17) quis BT¹, uter AT² (18) redigi B (19) sic ABΘ, reduci non possunt T (20) Gai. 2, 79 (21) et] ABΘ Gai., vel T (22) est] AT, fit B (23) sed] libri cum Θ: fuisse sed et (edd.)?

28 dem generis sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competat, arbitrio autem iudicis continetur, ut is¹ aestimet, quale cuius-29 que frumentum fuerit. ²Cum in suo solo aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo cedit. nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua caveatur, ne quis tignum alienum aedibus suis inunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem quae vocatur de tigno iuncto (appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua³ aedificia fiunt): quod ideo provisum est, 'ne aedificia rescindi necesse sit'. sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, 'si non fuerit duplum iam persecutus', tunc eam vindicare et ad 30 exhibendum agere⁴. ²Ex diverso si quis in alieno solo sua materia domum aedificaverit, illius fit domus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si⁵ non ignorabat in alieno solo se aedificare: et ideo, licet diruta sit domus, vindicare materiam non possit⁶. certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore soli dominus petat domum suam esse nec solvat pretium materiae et mercedes fabricorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonae fidei possessor fuit qui aedificasset: nam scienti alienum esse solum potest culpa obici, quod temere aedificaverit in eo solo, 31 quod intellegeret alienum esse. ²Si Titius alienam plantam in suo solo posuerit, ipsius erit: et ex diverso si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. antequam autem radices egerit, eius permanet, cuius et fuerat. adeo autem ex eo, ex⁷ quo radices agit planta, proprietatem eius commutatur, ut, si vicini arborem ita terra⁸ Titii presserit⁹, ut in eius fundum radices agerent, Titii effici arborem dicimus¹⁰: rationem etenim non permittit¹¹, ut alterius arbor esse intellegatur, quam cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si etiam in vicini fundum radices egerit, communis 32 fit. ¹²Qua ratione autem plantae, quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. ceterum sicut is qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea quae diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum¹³ fundum sua impensa¹⁴ bona fide consevit. 33 ¹³Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac si¹⁵ solo cedere solent ea quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in chartis membranisque tuis carmen vel historiam vel

orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse iudicaris¹⁶. sed si a Titio petas tuos libros tvasve membranas esse nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem 34 nactus est. Si quis in aliena tabula pinxerit, 'quidam putant' tabulam picturae cedere: 'alii' videtur picturam¹⁷, qualiscumque sit, tabulae cedere. 'sed nobis videtur melius esse tabulam picturae cedere: 'ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii¹⁸ in accessionem vilissimae tabulae cedere. unde¹⁹ 'si a domino tabulae imaginem possidente is qui pinxit eam petat nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali summovi: at si is qui pinxit possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulae adversus eum detur, quo casu, si non solvat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit 'ille qui picturam imposuit'. illud 'enim' palam est, quod, sive 'is qui pinxit' subripuit tabulas sive alius, competit 'domino tabularum' furti actio.'

35 Si quis a non domino, quem dominum esse crederet, bona fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa aequae bona fide accepit: naturali ratione placuit fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo 'consumptis' agere non potest. ei vero, qui sciens alienum fundum possederit, non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus, 'licet consumpti sint',²⁰

36 cogitur restituere. Is, ad quem usus fructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si eos ipse perceperit. et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed²¹ domino proprietatis adquiruntur. eadem fere et de colonis dicuntur.

37 ²²In pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et equuli²³ statim naturali iure domini²⁴ sunt fructuarii. partus vero ancillae in fructu non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus

38 rerum natura hominum gratia comparavit. Sed si gregis usum fructum quis habeat, in locum demortuorum capium ex fetu fructuarii summmittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. recte enim colere debet et quasi bonus pater familias uti debet²⁵.

39 Thesaurus, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus naturalem aequitatem secutus ei concessit qui invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. at si quis in alieno loco non data ad hoc opera, sed fortuito invenerit, dimidium domino soli concessit. et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. cui convenienter est, ut, si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse²⁶, dimidium fisci vel civitatis.

40 ²⁷Per traditionem quoque iure naturali²⁸ res nobis adquiruntur: nihil enim tam convenienter est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. 'et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest²⁹ 'et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria

(1) is] A, id B, ipse T (2) § 29.31 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 1, 7 § 10. 12. 13) (3) sic AT (sed significat T), omnes materiae significantur ex quibus (ex qua B) B Dig. (4) agere] Dig. G, de ea re (re om. T^a) ag. AT, de eis ag. B (5) si om. T^a (6) sic A, potest BT (7) ex om. A (8) terram BT et in Dig. F¹ (9) Titius presserit expectes: presserim Dig., ut cogitandum sit de arbore propagata, qua de re cf. Plin. h. n. 17, 13 Dig. 43, 24, 22 pr. (10) dicamus edd. (11) sic AT Dig., ratio enim non permittit B (12) § 32. 33 ex Gai l. c. (Dig. 41, 1, 9 pr. § 1)

(13) sic AT, in alienum B Dig. (14) suam impensam B (15) ac Dig. (16) sic AB, videris T, intellegeris Dig. (17) sic AT^a, pictura BT^b (18) parrasis libri (19) Gai. 2, 78 (20) Justinianis tribuit Pernice (21) sed] AB G, sed omnino T (22) § 37 ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 22, 1, 28) (23) et equuli] T G, et equulei A, et equi B, om. Dig. (24) sic AT, dominio B, om. Dig. (25) uti debet] AT, om. B (26) sic BT, esset A (27) § 40 in. ex Gai l. c. (Dig. 40, 1, 9 § 3) (28) iure naturali] naturalem B (29) sic T, possit AB

'quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia, quae in provinciis sunt, inter quae nec non Italica praedia ex nostra constitutione¹ nulla differentia est.'
 41 Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est² iure naturali, id effici.³ sed si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit⁴, dicendum 42 est⁴ statim rem emptoris fieri.⁵ Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an volente eius alius⁶. Quae ratione, si cui⁷ libera negotiorum⁸ administratio a domino permessa fuerit isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit 44 eam accipientis. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi⁹ aut donaverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim acquiritur tibi proprietas perinde ac si eo non¹⁰ mine tradita fuisset. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad 46 emptorem. Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata¹⁰ voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt. 47 Quae ratione verius esse videtur et, si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit. 48 ¹¹Alia causa est earum rerum, quae in tempestate maris levandae navis causa eiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo eici, quo¹² quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa nave periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his, quae de rheda currente¹³ non intelligentibus dominis cadunt.

II

DE REBUS INCORPORALIBUS.

¹⁴Quaedam praeterea res corporales sunt, quae-
 1 dam incorporales. Corporales hae sunt, quae sui natura tangi possunt: veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae res innumerabiles. 2 Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt. qualia sunt ea, quae in iure consistunt: sicut hereditas, usus fructus¹⁵, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius hereditatis¹⁶ et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis¹⁷ incorporale est. Eodem numero sunt iura

'praediorum urbanorum et rusticorum', quae etiam servitutes vocantur.

III¹⁷

DE SERVITUTIBUS

¹⁸Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter actus via aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi vel vehiculum: actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet. qui actum habet, et¹⁹ iter habet eoque uti potest etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi 'et ambulandi': nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus 1 est ius aquae ducendae per fundum alienum. ²⁰Praediorum urbanorum sunt servitutes, quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi in villa aedificata sunt. item praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream²¹, vel non recipiat: et ne altius tollat 2 quis aedes suas, ne luminibus vicini officiat. ²²In rusticorum praediorum servitutes²³ quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam adpulsam, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodendae.

3 ²²Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem acquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quis- 4 quam debere, nisi qui habet praedium. Si quis velit vicino aliquid ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. ²⁴potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat²⁵, ne luminibus aedium vicini officiat: vel ut patiat eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere: vel ut patiat eum per fundum ire agere aquamve ex eo ducere.

IV²⁶

DE USU FRUCTU.

²⁷Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo 1 sublato et ipsum tolli necesse est. Usus fructus a proprietate separationem recipit idque plurimis²⁸ modis accidit. ut ecce si quis alicui usum fructum legaverit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usum fructum: et contra si fundum legaverit deducto usu fructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usum fructum: item alii usum fructum, alii deducto eo fundum legare potest. ²⁹sine testamento vero si quis velit alii usum fructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usu fructu, placuit certis modis extinguere usum fructum et ad proprietatem 2 reverti. Constituitur autem usus fructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus exceptis his quae ipso usu consumuntur: nam eae³⁰ neque naturali ratione neque civili recipiunt usum fructum. quo numero sunt vinum oleum frumentum vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua

(1) *Cod.* 7, 31, 1 (2) id est] *AT*, et *B* (3) secutus fuerit] *BT*, secutus (secutus *A*) est *A* (4) dic. est *om. B* (5) § 42.46 ex *Gai l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 9 § 4..7) (6) alius] *AΘ*, aliquis *Dig.*, alius aut possessio eius rei permessa sit (sit *om. B*) *BT* (7) cui *om. A* (8) negotiorum] *B Dig. Θ*, universorum *neg. AT* (9) tibi *om. B* (10) sic *A Dig.*, collata *BT* (11) § 48 ex *Gai l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 9 § 8) (12) quod *Dig.* (13) currente] *AT*, *om. B* (14) *Gai.* 2, 12..14 *Dig.* 1, 8, 1 § 1 (15) sic *Gai. Dig. Θ*, usus fructus: usus libri (16) successionis *Gai. Dig.*

(17) *Cf. Dig. 8 Cod. 3, 34* (18) *pr. ex Ulp. l. 2 inst. Dig. 8, 3, 1 pr.* (19) et] *T Dig. Θ*, *om. B* (20) § 1 *in. ex Ulp. l. c. (Dig. 8, 4, 1 pr.)?* (21) sic *BTΘ*, vel in cloacam *add. dett.* (22) § 2.3 ex *Ulp. l. c. (Dig. 8, 3, 1 § 1 et 8, 4, 1 § 1)* (23) sic *TΘ*, servitute *B* (24) § 4 *fin. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 8, 4, 16)* (25) tollat] *BT^a*, aedes suas tollat *Dig.* (26) *Cf. Gai. 2, 30. 33 Dig. 7, 1, 4. 5; 33, 2 Cod. 3, 33* (27) *pr. ex Dig. 7, 1, 1. 2 (Paul. l. 3 ad Vitell. et Cels. l. 18 dig.)* (28) sic *BT*, pluribus *dett.*, πολλοῖς *Θ* (29) § 1 *fin. § 2 in. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 7, 1, 3 pr. § 1)* (30) *cae]* *B*, *cae res T*

permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit posse etiam earum rerum usum fructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae usus fructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisfacat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisfacatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usum fructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usum 3 fructum constituit. Finitur autem usus fructus morte fructuarii et duabus capitibus deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus. quae omnia¹ nostra statuit constitutio². item finitur usus fructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur): vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extinguere usum fructum et ne areae quidem usum fructum 4 deberi. Cum autem finitus fuerit usus fructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

V³

DE USU ET HABITATIONE.

⁴ Idem istis modis, quibus usus fructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet isdemque illis modis 1 finitur, quibus et usus fructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usu fructu. namque is, qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intellegitur, quam ut oleribus pomis floribus feno stramentis lignis ad usum cottidianum utatur: ⁵ in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, cum is qui usum fructum habet potest 2 haec omnia facere⁶. Item is, qui aedium usum habet, hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest: et vix receptum videtur, ut hospitem ei recipere liceat. et cum uxore sua liberisque suis, item libertis nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat, et convenienter si ad mulierem usum aedium pertineat, cum marito 3 ei⁷ habitare liceat. Item is⁸, ad quem servi usus pertinet, ipse tantum operis⁹ atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. idem scilicet iuris est et in 4 iumento. Sed¹⁰ si pecoris vel ovium usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. plane ad sterco-randum agrum suum pecoribus uti potest.

5 Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur neque usus fructus, sed quasi proprium aliquod ius. quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem secundum Marcelli sententiam nostra decisione¹¹ promulgata¹² permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare.

6 Haec de servitutibus et usu fructu et usu et habitatione dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis locis proponamus. exposuimus summam, quibus modis iure gentium res adquirun-

tur: modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure adquiruntur.

VI¹³

DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cum crederet eum dominum esse, rem emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus¹⁴ dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit¹⁵, ne domini maturius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem¹⁶ super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis usucapiantur et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominium rerum iusta causa possessionis praecedente adquiratur.

1¹⁷ Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio 'ullo tempore' procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel servum fugitivum possideat. 2 Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia¹⁸ inhibet usucapio-3 nem, vi possessarum lex Iulia et Plautia. ¹⁹ Quod autem dictum est furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per legem²⁰ prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quive per vim possidet usucapere possit: nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet: sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat²¹. unde in²² rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori²³ usucapio competat. nam qui alienam rem vendidit vel ex alia causa tradidit, furtum 4 eius committit. ¹⁹ Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam existimans hereditariam esse bona fide accipienti vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit, quin is qui acceperit usucapere possit, dubium non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, cum utique heres, qui bona fide tamquam suam alienaverit, furtum non 5 committit²⁴. ²⁵ Item si is, ad quem ancillae usus fructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit: furtum 6 enim sine affectu furandi non committitur. ²⁵ Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a 7 possessore usucapiatur. Quod autem ad eas res, quae solo continentur²⁶, expeditius procedit, ut²⁷ quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. ²⁸ qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intellegit se alienum fundum occupasse, tamen, si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri, quia neque furtivum neque vi possessum accepit. abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium etiam fundi locive furtum fieri et²⁹ eorum, qui res

(1) quae omnia] TΘ, quod B (2) Cod. 3, 33, 16 (3) Dig. 7, 8; 33, 2 Cod. 3, 33 (4) pr. simile Dig. 7, 1, 3 § 3 (Gai. l. 2 rer. cott.) (5) § 1 fn. ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 7, 8, 11) (6) Iustinianis tribut Ferrini (7) ei] P, om. BT⁶, deficit T⁶ (8) is] ei libri (9) sic T⁶ Θ, opere BT⁶ (10) sed] BC⁶ Θ, sed et TC⁶ (11) Cod. 3, 33, 13 (12) promulgatam B (13) Gai. 2, 41..61 Dig. 41, 3.10; 44, 3 Cod. 7, 28..40 (14) sic ATC, anti-quissimis B (15) sic B, resederit TC⁶, sederit AC⁶

(16) Cod. 7, 31, 1 (17) § 1 in. simile Gai. 2, 45 (18) Ἀρθροσ νόμος Θ (19) Gai. 2, 49. 50 (20) sic AT⁶, per leges BTC⁶, per lege[m] XII tabularum Gai. (21) sic Gai., habet libri (22) in] ATC Gai., et in B (23) possessoribus T⁶ (24) Iustinianis adscriptis Kuebler (25) Gai. 1, 50 (26) sic AT⁶, pertinet add. BT⁶ (27) ut] A, ut si BT (28) qui... furtum fieri ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 41, 3, 38) (29) et] AB, om. T

'soli possident, principalibus constitutionibus prospiciuntur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debeat.' Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest: veluti si in domini potestatem reversa fuerit. tunc enim vitio rei purgato procedit eius usus capio. Res fisci nostri usucapi non potest. sed Papinianus scribit bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis bona fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse: et ita divus Pius et divus Severus et Antoninus rescripserunt. Novissime sciendum est rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit vel qui ex alia iusta causa possidet.

11 Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti si quis, cum non emerit, emisit se existimans possideat: vel cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possidet.

12 'Diutina possessio', quae prodesse coeperat defuncto, et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum: quodsi ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori licet ignoranti possessio non prodest. 'quod nostra constitutio' similiter et in usucapionibus observari

13 'constituit, ut tempora continuentur.' Inter venditorem quoque et emptorem coniungi tempora divus Severus et Antoninus rescripserunt.

14 Edicto divi Marci cavetur eum, qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. 'constitutio autem divae memoriae Zenonis' bene prospexit his, qui a fisco per venditionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive conveniant sive experiantur: adversus sacratissimum autem aerarium usque ad quadriennium liceat intendere his, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. nostra autem divina constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de his, qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefatae Zenonianae constitutioni continentur.

VII¹⁰

DE DONATIONIBUS.

Est etiam aliud genus acquisitionis donatio. donationum autem duo genera sunt: mortis causa et non mortis causa. Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accipit: sin autem supervixisset qui donavit, reciperet, vel si eum donationis paenitisset aut prior decesserit is cui donatum sit. haec mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam optinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio. et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum cui donatur, magisque eum cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo.

2 'Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus.

'quae omnino non comparantur legatis: quae si fuerint perfectae, temere revocari non possunt. perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad exemplum venditionis nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, et si non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur et traditionis necessitas incumbat donatori. et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio et quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit, et quasdam donationes invenit, quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda sunt. sciendum tamen est, quod, etsi plenissimae sint donationes, tamen si ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam praestavimus certis ex causis eas revocare, ne, qui suas res in alios contulerunt, ab his quam patientur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in nostra constitutione modos. Est et aliud genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit insecutum: ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur et nusquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. sed primus quidem divus Iustinus pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur et dotibus in hoc exaequantur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituentur.

4 'Erat olim et alius modus civilis acquisitionis per ius adcrendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio adcrecebat. sed cum pessimo fuerat exemplo et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem lucrum adcrecere: hoc quasi indigna plenum pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus et invenimus viam, per quam et manumissor et socius eius et qui libertatem accepit nostro fruatur beneficio, libertate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statusse manifestissimum est) et eo qui eam imposuit suae liberalitatis stabilitate gaudente et socio indemni conservato pretiumque servi secundum partem domini, quod nos definivimus, accipiente.'

(1) sic AT⁹?, scripsit B (2) fisco] AT, et f. B (3) παιδ-
 ρατο. θ (4) sic A, possidet B⁹, possidea... T⁹ (5) Cod.
 7, 31, 1 (6) per exceptionem] T, exceptione AB (7) Cod.
 7, 37, 2 (8) Cod. 7, 37, 3 (9) sic T⁹, constitutionis
 ABT⁹ (10) Cf. Dig. 24, 1; 39, 5. 8 Cod. 5, 3, 16;
 8, 53. 56 (11) sic B, suspicionem T (12) hae]
 Tθ, om. B (13) optinere] T, ponere B (14) oportet
 T⁹ (15) Cod. 8, 56, 4 (16) § 1 fin. ex Marciani

l. 9 inst. (Dig. 39, 8, 1) (17) Homeri versus Od. 17,
 78—83 hic inserunt edd. (18) Cod. 8, 53, 35 § 5
 (19) Cod. 8, 53, 36 (20) Cod. 8, 55, 10 (21) sic
 Tθ, alienos B (22) sic T, fuerat B (23) Cod.
 5, 3, 19 (24) Cod. 5, 3, 20 (25) sic BW^a, pessim-
 um f. exemplo W^b, pessimum f. exemplum E, κα-
 κιστον ην τοϋτο παρὰ δειμα θ (26) Cod. 7, 7, 1
 (27) quia B

VIII¹

QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

²Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare non possit et contra qui dominus non sit alienandae rei potestatem habeat. nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum. quod nos legem Iuliam corrigentes in meliorem statum deduximus⁴. cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat, quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque⁶ remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in provinciali solo⁶ positae sunt, interdicta fiat alienatio vel obligatio et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum converteretur. ⁷Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienare⁸, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. sed ne creditores ius suum persequi impedirentur neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione⁹ consultum est et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti creditorum et debitorum satis abunde² que provisum est. ¹⁰Nunc admonendi sumus neque pupillum neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. ideoque si mutuum pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis. ideoque vindicare nummos possunt, sicubi extent: sed si nummi, quos mutuos dedit¹¹, ab eo qui accepit bona fide consumpti sunt, condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est¹² tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesarenses¹³ advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi quaestoris sacri palatii nostri promulgavimus¹⁴, qua dispositum est ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia iudicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit et debitor solverit, sequitur¹⁵ huiusmodi solutionem plenissima¹⁶ securitas. sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit et pecuniam salvam habeat pupillus aut ex ea locupletior sit et adhuc eandem summam pecuniae petat, per exceptionem doli mali summoveri poterit: quodsi aut male consumperit aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihil minus damnabitur, quia temere sine tutoris auctoritate et non secundum nostram dispositionem solverit. sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet¹⁷ nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

IX¹⁸

PER QUAS PERSONAS NOBIS ADQUIRITUR.

¹⁰Adquiritur nobis²⁰ non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate habemus: item

per eos servos, in quibus usum fructum habemus: item per homines liberos et servos alienos quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligentius ¹dispiciamus. ¹⁹Igitur liberi vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem, quidquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus pecuniis), hoc parentibus suis adquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum adquisitionum est, alii²¹ vel extraneo donare vel vendere vel quocumque modo voluerant applicare. quod nobis inhumanum visum est et generali constitutione²² emissa et liberis pepercimus et patribus debitum reservavimus²³. sanctum etenim a nobis est, ut, si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquirat (quae enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti?): quod autem ex alia causa sibi filius familias²⁴ adquisivit, huius usum fructum quidem patri acquireret, dominium autem apud eum remaneat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens luctuosum ei procedat. Hocque a nobis dispositum est et in ea specie, ubi parens emancipando liberum²⁵ ex rebus quae acquisitionem effugiunt sibi partem tertiam retinere si voluerat licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat quasi pro pretio quodammodo emancipationis et inhumanum quid²⁶ accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte defraudetur et, quod honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. ideoque statutum, ut parens pro tertia honorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed usus fructus retineat: ita etenim et res intactae apud filium remanebunt et pater ampliore summa ³fruetur pro tertia dimidia potiturus. ²⁷Item vobis adquiritur, quod servi vestri ex traditione nanciscuntur sive quid stipulerent vel ex²⁸ qualibet alia causa adquirunt. hoc enim vobis et ignorantibus et invitatis obvenit. ipse enim servus qui in potestate alterius est nihil suum habere potest. sed si heres institutus sit, non alias nisi iussu vestro hereditatem adire potest: et si iuventibus vobis adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et convenienter scilicet legatum per eos vobis adquiritur. non solum autem proprietates per eos quos in potestate habetis adquiritur vobis, sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. unde etiam per eos usucapio vel longi temporis possessio ⁴vobis accedit²⁹. ²⁷De his autem servis, in quibus tantum usum fructum habetis, ita placuit, ut, quidquid ex re vestra vel ex operibus³⁰ suis adquirant, id vobis adiciatur, quod vero extra eas causas persecuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. itaque si is servus heres institutus sit legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. idem placet et³¹ de eo, qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit sive alienus servus: quod enim placuit de usufructuario³², idem placet et de bonae fidei possessore. itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. sed bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest: fructuarius vero

(1) Cf. Gai. 2, 62. 64. 80. 85 (2) Gai. 2, 62. 63 (3) non om. B (4) Cod. 5, 13, 1 § 15 (5) sic B, utriusque T^o (6) provinciali solo] T, provincia B (7) Gai. 2, 64 (8) sic BT^o, alienari T^o Gai. (9) Cod. 8, 33, 3 (10) Gai. 2, 80. 82 (11) dedit] BT^o, minor d. T^o (12) est] T^o, est debitori BT^o (13) Caesarenses BT (14) Cod. 5, 37, 25 (15) sic P Cod., sequatur BT (16) plenissimam B (17) Gai. 2, 84 (18) Cf. Gai. 2, 86. 100 Dig. 41, 1 Cod. 4, 27 (19) Gai. 2, 86. 87 (Dig. 41, 1, 10) (20) vobis et similiter deinceps PE (21) alii]

P, id est filio alii B, filio alii E (22) Cod. 6, 61, 6 (23) sic B, servavimus PE (24) familias] PE, filiae B (25) liberum] PE, l. suum B, τὸν παῖδα θ (26) sic Bθ, quidem PE (27) Gai. 2, 87. 89. 91. 93 (Dig. 41, 1, 10) (28) vel ex] Gai. Dig. cum θ, vel ex donatione et legato ex B, vel ex don. leg. vel ex T^o (29) vobis accedit] BT^o, vobis accidit T^o P, procedit Gai. Dig. (30) operis Gai. Dig. θ (31) et] BT^oθ, om. T^o Gai. Dig. (32) sic P Gai. Dig., fructuario BT

'usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi, deinde quia scit servum alienum esse.' non solum autem proprietates per eos servos, in quibus usum fructum habetis vel quos bona fide possidetis, vel per liberam personam, quae bona fide vobis servit, acquiritur vobis¹, sed etiam 'possessio':² loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus, id est si 'quam possessionem' ex re vestra vel ex 5 'operibus suis' adepti fuerint.³ Ex his itaque apparet per liberos homines, quos neque iuri vestro subiectos habetis neque bona fide possidetis, item per alienos servos, in quibus neque usum fructum habetis neque iustam possessionem, nulla ex causa vobis acquiri posse. et hoc est, quod dicitur per extraneam personam nihil acquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam veluti per procuratorem placet non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis acquiri possessionem secundum divi Severi constitutionem⁴ et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit.

6 ⁴ Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulae res acquiruntur: nam legatorum ius, quo et ipso⁵ singulae res vobis acquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius 'inferiori' loco referemus. videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis acquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis sive cuius bonorum possessionem petieritis⁶ vel si⁷ quem adrogaveritis vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint, eius res omnes ad vos transeunt. ac prius de hereditatibus dispiciamus. quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad vos pertinent. et prius est, ut de his dispiciamus, quae vobis ex testamento obvenerint. 'qua in re necessarium est initio'⁷ de ordinandis testamentis exponere.

X

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis est.

1 'Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur⁸, altero, cum in proelium⁹ exituri essent, quod procinctum¹⁰ dicebatur. accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem, agebatur quinque testibus et libripende civibus Romanis puberibus praesentibus et eo qui familiae emptor dicebatur. sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc 2 in usu esse desiit. Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio¹¹ desiderabatur¹², sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non erant 3 necessaria. Sed cum paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut iam eodemque¹⁴ tempore, quod

ius civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripartitum esse videatur, ut testes quidem et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia¹⁵ a¹⁶ iure civili descendant¹⁷, subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex edicto 4 praetoris. Sed his omnibus ex¹⁸ nostra constitutione¹⁹ propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimat et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

5 Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum (quid enim, si septem anuli una sculptura fuerint?) secundum quod Pomponio²⁰ visum est. sed 6 et alieno quoque anulo licet signare. Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est. sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus neque furiosus nec cui bonis interdictum est nec is, quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero testium adhiberi. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero²¹ quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si ut oportet factum esset, cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit nec quisquam esset, qui ei status quaestionem moveat.

8 ²² Pater nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utriusque²³ testes in unum testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno 9 negotio adhiberi. ²⁴ In testibus autem non debet esse qui in potestate testatoris est. sed si filius familias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur nec is qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. 10 Sed neque heres scriptus neque is qui in potestate eius est neque pater eius qui habet eum in potestate neque fratres qui in eiusdem patris potestate sunt testes adhiberi possunt, ²⁴ quia totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter heredem et testatorem agi. licet enim totum ius tale conturbatum fuerat et veteres, qui familiae emptorem et eos, qui per potestatem ei coadunati fuerant, testamentariis testimoniis repellabant, heredi et his, qui coniuncti ei per potestatem fuerant, concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi, qui id permittebant, hoc iure minime abuti debere eos suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes et, quod ab illis suatum est, in legis necessitatem transferentes ad imitationem pristini familiae emptoris merito nec heredi, qui imaginem vetustissimi familiae emptoris optinet, nec aliis personis, quae ei ut dictum est coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi veterem constitutionem 11 nostro codici inseri permisimus. Legatariis autem et fideicommissariis, quia²⁵ non iuris²⁶ successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus, immo in quadam nostra constitutione²⁷ et hoc specialiter concessimus, et multo magis his, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.

(1) vobis om. T^a (2) Gai 2, 94. 95 (3) Cod. 7, 32, 1
 (4) Gai. 2, 97. 100 (5) ipso] Gai. 2, ipso iure libri
 (6) si] si cuius B (7) sic B^o, initium T
 (8) Cf. Gai. 2, 101. 108. 119 Dig. 28, 1 Cod. 6, 23 (9) sic
 T^o, appellabant B (10) sic T, proelio B (11) sic T^o,
 procinctu B (12) sic BT^o, emancipatio T^a (13) sic
 T^o, desideratur B (14) eodemque] T^o, eo quidem B

(15) celebrandi gratia] T, celebranda B (16) a om. BT
 (17) descendat BT (18) ex] T^o, a B (19) Cod. 6,
 23, 29 (20) sic B^o, papiniano T (21) Cod. 6, 23, 1
 (22) § 8 = Ulp. l. sing. reg. 20, 6 (Dig. 22, 5, 17) (23) utrius-
 que B (24) Gai. 2, 105. 106 (25) quia] B^o, qui T
 (26) sic T^o, iure BT^o (27) hanc constitutionem Codicis
 libri non servarunt

12 Nihil autem interest, testamentum in tabulis an in chartis membranisque vel in alia materia fiat.

13 ¹ Sed et unum testamentum pluribus codicibus conficere² quis potest, 'secundum optinentem tamen observationem omnibus factis'. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, 'vel propter alias innumerabiles causas, quae 14 'humanis necessitatibus imminet. Sed haec quidem de testamentis, quae in scriptis conficiuntur. si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum'.

XI³

DE MILITARI TESTAMENTO.

⁴ 'Supra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint neque aliam testamentorum sollemnitate observaverint, recte nihilo minus testantur, 'videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio⁵ induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. illis autem temporibus, per quae citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus⁶ degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur: sed testari quidem et si filii familias sunt propter militiam conceduntur, iure tamen communi, ea⁷ observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamento¹ 'mentis paganorum proxime exposuimus'. ⁸ Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: 'Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare debeat testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. is ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, si convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet⁹, quem vellet sibi esse heredem et cui libertatem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus et voluntas eius rata habenda est. ceterum si, ut plerumque sermonibus fieri solet, dixit alicui: 'ego te heredem facio' aut 'tibi bona mea relinquo', non oportet hoc pro testamento observari. nec ullorum magis interest quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent¹⁰, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc iudicia 2 'vera subvertantur.' Quin immo et mutus et surdus miles¹¹ testamentum facere possunt. Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt: post missionem vero veterani vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. et quod in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur, si intra annum quidem decesserint, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet valere quasi militis. Sed et si quis¹² ante

militiam non iure fecit testamentum et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est valere 5 testamentum quasi ex nova militis voluntate. ¹³ Denique et si in adrogationem datus fuerit miles vel filius familias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet nec videtur capitibus deminutione irritum fieri.

6 'Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi¹⁴ castrensia dederunt peculia, quorum¹⁵ quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari. quod nostra constitutio¹⁶ latius extendens permisit omnibus in his tantummodo peculii testari quidem, sed iure communi: cuius constitutionis tenore perspecto¹⁷ licentia est nihil eorum quae ad praefatum ius pertinent ignorare.'

XII¹⁸QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE¹⁹

²⁰ Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti²¹ faciendi ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint²²: exceptis his quos antea enumeravimus et praecipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris adquisierint permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio²³ tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani, postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes²⁴ eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque patre mortuo cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur, acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his, quae ex sacris constitutionibus et praecipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. praeter hos igitur, qui castrense peculium 'vel quasi castrense' habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suae potestatis factus decesserit. Praeterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est: item furiosi, quia²⁵ mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, 'certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente': nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte 2 gestum postea furor interveniens peremit. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest, sed id quod ante fecerit, quam interdictio ei bonorum fiat²⁶, ratum

(1) § 13 *similis Dig. 28, 1, 24 (Flor. l. 10 inst.)* (2) *sic BC, perficere T*

(3) *Cf. Gai. 2, 109..111 Dig. 29, 1; 37, 13 Cod. 6, 21* (4) *Gai. 2, 109* (5) *Cod. 6, 21, 17* (6) *sic BΘ, edibus TC*

(7) *ea] BT^aC, eadem T^o* (8) § 1 *ex Flor. l. 10 inst. (Dig. 29, 1, 24)* (9) *sic Dig. 6, declarat libri* (10) *sic Dig., existent libri* (11) *sic BΘ, muti et surdi milites T*

(12) *quis] TC, quod B* (13) § 5 *similis Dig. 29, 1, 22 (Marcian. l. 4 inst.)* (14) *quasi] dett. cum Θ, om. libri*

(15) *quorum] C^b, ex quorum B, et quorum TP, inc. C^a* (16) *Cod. 3, 28. 37 § 1^a. 1^a = 6, 22, 12* (17) *prospecto BT*

(18) *Cf. Gai. 2, 111..114 Dig. 28, 1 Cod. 6, 22* (19) *sic Θ et indd. VB, testamentum faceret C, facere testamentum BT*

(20) *pr. in. simile Dig. 28, 1, 6 pr. (Gai. l. 17 ad ed. prov.)*

(21) *sic B Dig., testamentum T* (22) *possunt libri* (23) *initio] BΘ, ius initio T, initio ius C* (24) *sic Θ, parente B, parentem TC* (25) *qui B* (26) *bonorum fiat] C cum Θ, bonorum suorum fiat T, bonorum ma B^a, bonorum B^b*

3 est. Item mutus et surdus 'non semper' facere testamentum possunt. utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intellegitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. 'saepe autem etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio² etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere quae eis permessa sunt'.³ sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus eius remanet testamentum. 'Caecus autem non potest facere testamentum nisi per observationem, quam lex⁴ divi Iustini 5 'patris mei introduxit'.⁵ Eius, qui apud hostes est, testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis redierit: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

XIII°

DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

¹ Non tamen, ut 'omnimodo' valeat testamentum, sufficit haec observatio, quam supra exposuimus. 'sed' qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum heredem instituat vel 'exheredem' nominatim 'faciat': alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem ut, etsi vivo patre filius 'mortuus' sit, nemo ex eo testamento heres existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit 'testamentum. sed non ita de' filiabus vel aliis per virilem sexum descendantibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti scriptaevae vel exheredati exheredataevae, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem adcrendi eis ad certam portionem⁹ praestabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus 'necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc facere'.¹⁰ Nominatim autem exheredari quis videtur, sive ita exheredetur 'Titius filius meus exheres esto', sive ita 'filius meus exheres esto' non adiecto proprio nomine, 'scilicet si alius filius non extet'.¹¹ postumi quoque liberi vel heredes institui debent vel exheredari. et in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis sive 'feminini sexus sive masculini praeterito'¹² valet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi sive postumae rumpitur et ea ratione totum infirmatur: ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. sed feminini quidem sexus personae vel nominatim vel inter ceteros exheredari solebant, dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem praeteritae esse, masculos vero postumos, 'id est filium et deinceps,' placuit non aliter recte exheredari, 'nisi' nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: 'quicumque mihi filius genitus fuerit, 2 'exheres esto'.¹³ Postumorum autem loco sunt et 'hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnatendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sunt: sed si filius eius vivo eo moriatur aut quolibet alia ratione exeat de potestate

'eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione 'nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum, ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, ne forte vivo eo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisve quasi adgnatione rumpant testamentum. idque lege Iunia¹⁴ Vellaea provisum est, 'in qua simul exheredationis modus' 'ad similitudinem 3 postumorum demonstratur.'¹⁵ Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituuntur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero et inter ceteros. quodsi neque heredes instituti fuerint neque ita ut diximus 'exheredati'¹⁶, promittit praetor eis contra tabulas 4 'testamenti bonorum possessionem.' Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti: itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundum ea quae de naturalibus exposuimus: ¹⁷ emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili neque quod ad edictum praetoris attinet inter liberos numerantur. qua ratione accidit, ut ex diverso quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur, ut eos neque heredes instituere neque exheredare necesse sit: cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati 5 'fuissent.' Sed haec vetustas introducebat. nostra vero constitutio¹⁸ inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona¹⁹ in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo²⁰ simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendantibus²¹ per virilem sexum personis non solum natis, sed etiam postumis introduxit²², ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, et²³ nominatim exheredentur et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt sive adhuc in utero constituti postea nati sunt. circa adoptivos autem certam induximus 'divisionem, quae constitutioni nostrae²⁴, quam super 6 'adoptivis tulimus, continetur'. Sed si 'expeditione occupatus' miles testamentum faciat et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit non ignorans, an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta 7 valere constitutionibus principum cautum est. Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exhereditatio patris. ²⁵ neque enim matri filium filiamve neque avo materno nepotem neptemve ex 'dare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto praetoris, quo²⁶ praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit'. 'sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post²⁷ vobis manifestum fiat²⁸.

(1) semper] TCθ, per se B (2) Cod. 6, 22, 10 (3) § 3 fin. ex Dig. 28, 1, 6 § 1 (Gai. l. 17 ad ed. prov.) (4) Cod. 6, 22, 8 (5) § 5 in. ex Dig. 28, 1, 8 pr. (Gai. l. c.) (6) Cf. Gai. 2, 123. 143 Dig. 28, 2, 3 Cod. 6, 28, 29 (7) Gai. 2, 115. 123 (8) de] B, et de TC (9) sic TC, eis certe portionem B (10) Gai. 2, 127 (11) Gai. 2, 130. 131 rest. (12) praeterito] TC Gai., pr. postumo B (13) Gai. 2, 133. 134 rest. ex Dig. 28, 3, 13 (14) iulia Cθθ (15) Gai. 2, 135 (16) sic C'E cum Gai. θ, instituuntur neque i. u. d. exheredentur

BTC^o (17) Gai. 2, 136. 137 (18) Cod. 6, 28, 4 (19) sic CE, utraeque personae B, in utramque personam T^b, inc. T^a (20) ideo] B, et i. T (21) sic T, descendantium B (22) introduximus T (23) et] BC, aut heredes instituuntur aut T^bWE, inc. T^a, ut tamen appareat a fuisse verba aut her. inst. (24) Cod. 8, 47, 10 (25) Gai. 3, 71 (26) quo] BT^b Gai. 3, 71, quod T^a (27) post] P, om. BTC (28) 2, 18

XIV¹

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos tam proprios quam² alienos. proprios autem 'olim quidem secundum plurium sententias' non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. 'hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione³ heredes eos instituere permissum est. 'quod non per innovationem induximus, sed quoniam 'et aequius erat et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Massurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert'. proprius autem servus etiam is intellegitur, in quo nudam proprietatem testator habet, 'alio usum fructum habente'. 'est autem casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: 'Servum 'adulterio maculatum non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio⁶ 'nullius momenti habeatur.' alienus servus etiam is intellegitur, in quo usum fructum testator habet. 1° 'Servus autem a domino suo heres institutus, si 'quidem in eadem causa 'manserit', fit ex testamento liber heresque necessarius. si vero a vivo testatore 'manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest', 'quia non fit necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequitur'. 'quodsi alienatus fuerit, iussu novi domini adire hereditatem debet et 'ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse 'alienatus' neque liber neque heres esse potest', 'etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse etenim 'a libertatis datione videtur dominus qui eum alienavit'. 'alienus quoque servus heres institutus si in 'eadem causa duraverit, iussu domini⁷ adire hereditatem debet. si vero alienatus ab eo⁸ fuerit aut vivo testatore aut post mortem eius antequam 'adeat', debet iussu novi domini 'adire'. at si manumissus est vivo testatore, vel mortuo antequam 'adeat', suo arbitrio 2° 'adire hereditatem potest'. Servus alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti factio: nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius, qui in utero est, 3° servus recte heres instituitur. Servus plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione domini acquirit hereditatem.

4 Et unum hominem et plures in infinitum⁹, quot 5 quis¹⁰ velit, heredes facere licet. 11 Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur¹². habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta haec: sextans¹³, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. non autem utique duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt¹⁴, quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e contrario potest quis in quantascumque voluerit 'plurimas' uncias suam hereditatem dividere. Si plures instituuntur, ita demum partium distributio necessaria est, si nolit¹⁵ testator eos ex

aequis partibus heredes esse: satis enim constat nullis partibus nominatis aequis ex partibus eos heredes esse. partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fit: et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eadem parte concurrent. si vero totus as completus sit, in partem dimidiam vocatur¹⁶ et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. nec interest, primus an medius an novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data 7 intellegitur quae vacat. Videamus, si pars aliqua vacet nec tamen quisquam sine parte heres institutus sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. et constat vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent: et ex diverso si plus in portionibus sit¹⁷, tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quattuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus 8 fuisset. Et si plures unciae quam duodecim distributae sunt, is, qui sine parte institutus est, quod dipondio deest habebit: idemque erit, si dipondius expletus sit. quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

9 Heres et pure et sub condicione institui potest, ex certo tempore aut ad certum tempus non potest, veluti 'post quinquennium quam moriar' vel 'ex kalendis illis' aut 'usque ad kalendas illas heres esto': diemque¹⁸ adiectum pro supervacuo haberi placet et 10 perinde esse, ac si pure heres institutus esset. Impossibilis condicio in institutionibus et legatis nec non in¹⁹ fideicommissis et libertatibus pro non scripto 11 habetur²⁰. Si plures condiciones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta 'si illud et illud factum erit', omnibus parendum est: si separatim, veluti 'si illud aut illud factum erit', cuilibet obtemperare satis est.

12 Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui possunt. veluti si fratris filios peregrinos ignorans qui essent heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

XV²¹

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

²²Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta 'si ille heres non erit, ille heres esto': et deinceps in quantum velit testator substituere potest et novissimo loco in subsidium 1 vel servum necessarium heredem instituere. ²²Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis²³, vel invicem ipsi qui 2 heredes instituti sunt. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit et nullam mentionem in substitutione habuerit partium, eas videtur partes in substitutione dedisse, quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit²⁴. Sed si instituto heredi et coheredi suo substituto dato alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad utramque partem 4 substitutum admitti. Si servum alienum quis patrem familias arbitratus heredem scripserit et, si heres non esset, Maevium ei substituerit isque servus iussu domini adierit hereditatem, Maevius in partem admittitur. illa enim verba 'si heres non erit' in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit,

(1) Cf. Gai. 2, 183. 190 Dig. 28, 5 Cod. 6, 24 (2) tam pr. quam] tam pr. quamque T, pr. vel B, et tam pr. quam C (3) Cod. 6, 27, 5 (4) pr. fin. ex Marciani l. 4 inst. (Dig. 28, 5, 49 § 2) (5) institutio] C^a Dig., hereditas inst. B, hereditatis inst. TC^bP (6) Gai. 2, 183. 189 (7) domini] Gai., eius domini CP, domini eius BT (8) ab eo] TC Gai., om. BΘ (9) infinito BTC^a (10) quot (quod C^a) quis] CT^b, quo quis B, ** T^a (11) § 5 in. simile Dig. 28, 5, 51 § 2 (Ulp. lib. 6 reg.) (12) sic TC Dig., continetur AB (13) sextans] AB Dig., sexunx vel sextaus

T^a, secunx sextans C (14) sic T^b, efficerent AB, efficere C^a, efficit T^a (15) sic AB, noluerit T (16) sic ABC, vocatur T (17) sic A, si plus in p. sint B, si plures in p. sint (sit C) TC (18) sic BTC, denique A (19) nec non in] AC, vel BT (20) sic B, habeatur AT, habentur C^a

(21) Cf. Gai. 2, 174. 178 Dig. 28, 6 Cod. 6, 26 (22) pr. § 1 ex Marciani l. 4 inst. (Dig. 28, 6, 36) (23) singuli in singulis libri (24) Cod. 6, 26, 1

sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem effecerit: in eo vero, quem patrem familias esse arbitratur, illud significant¹: si hereditatem sibi eive, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non adquisierit. ²idque Tiberius³ Caesar in persona Parthenii servi sui constituit.

XVI⁴

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

⁵Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita ut supra diximus substituere potest, id est ut, si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres, sed eo amplius ut et, si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres. veluti 'si quis dicat' hoc modo: 'Titius filius meus heres mihi esto: si filius meus heres mihi non erit, sive heres erit et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit' (id est pubes factus sit), 'tunc Seius heres esto.' quo casu si quidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres: si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. nam moribus⁶ institutum est, ut, cum eius aetatis sunt, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes¹ eis faciunt. 'Qua ratione excitati etiam constitutionem⁷ in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut, si mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem respuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae postquam² pupillus adoleverit infirmatur. Igitur in pupillari substitutione secundum praefatum modum ordinata³ duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum est testamentum³ duarum causarum, id est duarum hereditatum.' Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius pupillus adhuc ex eo, quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiceretur⁶: ¹⁰vulgarem quidem substitutionem palam 'facere' et in primis testamenti partibus debet, 'illam autem substitutionem, per quam et si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus' scribere 'eamque partem proprio lino propriaque cera consignare'¹¹ et in 'priori parte' testamenti cavere, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur. illud palam est non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in isdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis⁴ hoc pupillo periculosum sit. ¹²Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut et¹³ si heredes eis extiterint et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertineat. quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum vel heredum institutorum vel exheredatorum, ⁵eadem etiam de postumis intellegimus. Liberis autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut, si patris testamentum non valeat, ne filii quidem valebit. ¹⁴Vel

singulis autem liberis vel qui eorum novissimus impubes morietur substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos⁷ custodiri velit. Substituatur autem impuberi¹⁵ aut nominatim, veluti 'Titius', aut generaliter 'quisquis'¹⁶ 'mihi'¹⁷ heres erit: quibus verbis vocantur ex substitutione impubere filio mortuo, qui et¹⁸ scripti sunt heredes et extiterunt, et pro qua parte heredes⁸ facti sunt. Masculo igitur usque ad quattuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserit, substituti eva-⁹ nescit. ¹⁹Extraneo vero vel filio puberi heredi¹⁹ 'instituto ita substituere nemo potest, ut, si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hereditatem eius vel totam vel pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus'²¹

XVII²²

QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec¹ rumpatur irritumve fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiat. ²³si quis 'enim' post factum testamentum adoptaverit sibi filium 'per imperatorem' eum, qui sui iuris est, aut per praetorem 'secundum nostram constitutionem' eum, qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui heredis. ²⁴Posteriore quoque testamento, 'quod iure perfectum' est, superius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis heres ex eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an 'aliquo casu' existere potuerit²⁵. ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore aut post mortem eius 'antequam hereditatem adiret decesserit, aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit, 'in his' casibus pater familias intestatus moritur: nam 'et prius testamentum non valet ruptum a posteriore' et posterius aequae vires habet, cum ex eo³ 'nemo heres extiterit.' ²⁶Sed si quis priore testamento iure 'perfecto' posterius aequae iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis inseri verba iussimus²⁷, cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis aut suppleta quarta ex lege Falcidia hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba secundo testamento, quibus ut valeret prius testamentum expressum est, dubitari non oportet. 'et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur'. ²⁸Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, veluti 'cum is qui fecerit testamentum capite deminutus sit, quod quibus modis accidit, primo libro retulimus'. ⁵ ²⁸Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, 'cum alioquin et quae rumpuntur irrita fiant et quae statim ab initio non iure fiunt irrita sunt: et²⁹ ea, quae iure facta sunt³⁰, postea³¹ propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilo minus rupta dicere. sed quia sane commodius erat singulas cau-

(1) significat libri (2) cf. Dig. 28, 5, 42 (3) sic B Dig., titus TC, Πιος (al. Ἀρτοπίος) Θ

(4) Cf. Gai. 2, 179..184 Dig. 28, 6 Cod. 6, 26 (5) Gai. 2, 179. 180 (6) moribus) TΘ, a maioribus B (7) Cod. 6, 26, 9 (8) Gai. 2, 180 (9) sic P, subicitur B, subicitur E (10) Gai. 2, 181 (11) sic P cum Gaio, signare BE (12) Gai. 2, 182. 183 (13) et om. dett. cum Gaio (14) § 6 ex Flor. l. 10 inst. (Dig. 28, 6, 37) (15) sic PEΘ, impuberibus B

(16) quisquis] B, ut quisquis l'E (17) mihi] B, patri PE (18) et] BPΘ, ei E (19) Gai 2, 184 (20) sic T^b Gai. Θ, pubere herede BT^a (21) 2, 23 (22) Cf. Gai. 2, 138..151 Dig. 28, 3 (23) Gai. 2, 138 (24) Gai. 2, 144 (25) sic Gai., poterit BT (26) § 3 ex Marciani l. 4 inst. (Dig. 36, 1, 30) (27) inseri verba iussimus] B, verba inserimus T (28) Gai. 2, 145. 146 (29) sint: sed et scr. (30) sunt del. (31) postea] T, om. B, deficit Gai. Veron. (32) 1, 16

'sas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi 6 (5) vel irrita fieri. ¹Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta propter capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum 7 (6) tabulas bonorum possessionem petere. ²Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: usque adeo ut et, si quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei paenituit, id non perfecisset, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est. Eadem oratione expressit non admissurum se hereditatem eius, qui litis causa principem heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum neque ex nuda voce heredis nomen admissurum neque ex ulla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum. secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: 'licet enim' inquit 'legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus'.

XVIII³

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel exheredant vel omittunt, inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos aut inique praeteritos, hoc colore, quasi non sanae mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit. sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, nullum est testamentum. Non tantum autem liberis permissum est parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. 'soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres et sorores cognati nullo modo aut agere posse sunt aut agentes vincere'. Tam autem naturales liberi, quam secundum nostrae constitutionis divisionem adoptati ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. postumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt. Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamentum relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantumcumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficiosi querela quiescente id quod eis deest usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum boni viri arbitratu debere eam repleri. Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilo minus possit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. Sed et si e contrario pupilli nomine, cui nihil re-

lictum fuerit, de inofficioso egerit et superatus est, ipse quod sibi in eodem testamento legatum relictum est non amittit. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure hereditario sive iure legati vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos in his tantummodo casibus, quorum nostra constitutio mentionem facit, vel aliis modis qui constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut, sive unus fuerit sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione quarta.

XIX¹¹

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

¹²Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et ¹necessarii aut extranei. Necessarius heres est servus heres institutus: ideo sic appellatus, quia, sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter eos dividantur. pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patris sui sibi adquisierit, ipsi reserventur: et quamvis non sufficiant bona defuncti creditoribus, iterum ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit, non ²veneunt. ¹⁶Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius filia nepos neptisque ex filio et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. sed ut nepos neptisque sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre suo desierit suis heres esse aut morte interceptus aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisque in locum patris sui succedit. sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. sed his praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur.

³¹⁷Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti extranei heredes videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. servus quoque a domino heres institutus et post testamentum factum ab eo manumissus eodem numero habetur. ¹⁸In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur sive hi qui in potestate eorum sunt. et id duobus temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo ¹⁹adquirat hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel condicionem institutionis existentem mutatio iuris

(1) *Gai.* 2, 147 (2) *Gai.* 2, 151 (3) *sic scripsi sec. Θ*, penitui •• set id *T^a*, penituit se id *T^b*, id *om. B* (4) *sic BΘ*, factae *T*

(5) *Cf. Dig.* 5, 2 *Cod.* 3, 28 (6) *pr. fin. ex Marciani l. 4 inst.* (*Dig.* 5, 2, 2) (7) etiam et *BT* (8) *Cod.* 3, 28, 27 (9) *Cod.* 5, 47, 10 (10) *Cod.* 3, 28, 30

(11) *Cf. Gai.* 2, 152.173 *Dig.* 29, 2 *Cod.* 6, 30. 31 (12) *Gai.* 2, 152.155 (13) *sic dett. Gai. Θ*, appellatur *BT* (14) *necess. tuetur Θ, om. Gai.* (15) *sufficiunt BT*, (16) *Gai.* 2, 156. 158 (17) *Gai.* 2, 161 (18) *§ 4 in. ex Flor. l. 10 inst.* (*Dig.* 28, 5, 50 § 1) (19) *quod BT^a*

heredi non nocet, quia ut diximus tria tempora inspicere debent. testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii acquirere, licet non potest facere testamentum. ²et ideo et ³furius et mutus et postumus et infans et filius familias et servus alieno testamento factionem habere dicuntur: 'licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento ⁵ vel sibi vel alii acquirere possunt'. ⁴Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate vel non adeunda. sed si ve is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis, sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis viginti quinque: nam huius aetatis hominibus sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. ⁶ Sciendum tamen est divum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, emersisset. sed hoc divus quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam praestitit: divus autem Gordianus postea in militibus ⁽⁶⁾ tantummodo hoc extendit: sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit beneficium et constitutionem tam aequissimam quam nobilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri, in ⁷ quantum valere bona hereditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere ⁷ maluerint. Item extraneus ⁸ heres testamento institutus aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus potest aut pro herede gerendo vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri. pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut praedia colendo locandove et quoquo modo si voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, testato intestatove obiisse et se ei heredem esse. pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. ¹⁰ sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. eum, qui mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et acquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit quod agitur.

XX

DE LEGATIS.

¹² Post haec videamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per universitatem res nobis acquiruntur. sed cum omnino de testamentis deque heredibus qui testamento instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest haec iuris materia tractari.

¹ Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto ² relicta. Sed olim quidem erant legatorum genera quattuor: per vindicationem, per damnationem, si nendi modo, per praecceptionem: et certa quaedam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. sed ex constitutionibus divorum principum ¹³ sollemnitas

'huiusmodi verborum penitus sublata est. nostra autem ¹⁴ constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura et, quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius ³ testamento perfectissime accipere possibile est. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus ¹⁵ omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repletur ex natura fideicommissorum et, si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis adulescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris cognita facile possint permixtionem eorum eruditi suptilioribus auribus accipere.

⁴ Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare vel, si non potest redimere, aestimationem eius dare. sed si talis res sit, cuius non est commercium, nec aestimatio eius debetur, sicuti si ¹⁶ campum Martium vel basilicas vel templa vel quae publico usui destinata sunt legaverit: nam nullius momenti legatum est. quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intellegendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non et ¹⁷ si ignorabat: forsitan enim, si scisset alienam, non legasset. et ita divus Pius rescripsit. ¹⁸ et verius est ¹⁹ ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem legare ²⁰ defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium luere et hoc ⁶ pressit, non debet heres eam luere. Si res aliena legata fuerit et eius vivo testatore legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse. hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeat, interest, utrum rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem, agere non potest, quia ²¹ habet eam ex causa lucrativa, si aestimationem, agere potest. ²² Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur, veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex ⁸ illa ancilla natum erit. Si eadem res duobus legata sit sive coniunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: si alter deficiat, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. coniunctim autem legatur veluti si quis dicat Titio et Seio hominem Stichum do lego: disiunctim ita Titio hominem

(1) sic B, inspicere deberent T, inspicimus Dig. 6 (2) § 4 fin. similis Dig. 28, 1, 16 pr. (Pomp. l. sing. reg.) (3) et] B⁴, om. T (4) Gai. 2, 162, 163 (5) sic Gai., hereditatis libri (6) Cod. 6. 30, 22 (7) in] PE⁴, om. B (8) sic PE⁴, contigit B (9) Gai. 2, 167 (10) Gai. 2, 168, 169

(11) Cf. Gai. 2, 191..223. 229..245 Dig. 30.32 Cod. 6, 37, 43 (12) Gai. 2, 191 (13) Cod. 6, 37, 21 (14) Cod. 6, 43, 1 (15) Cod. 6, 43, 2 (16) si om. BT (17) et] B, om. T (18) § 4 fin. ex Marciani l. 6 inst. (Dig. 22, 3, 21) (19) est] T cum ⁴, esse B (20) sic B Dig., legasse T, (21) quia] T, qui B (22) Gai. 2, 203

'Stichum do lego, Seio Stichum do lego'. sed et¹ si expresserit 'eundem hominem Stichum', aequè dis-9 iunctim legatum intellegitur. Si cui fundus alienus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto² usu fructu et usus fructus ad eum pervenerit et postea ex testamento agat, recte eum agere 'et fundum petere' Iulianus³ ait, 'quia usus fructus in petitione servitutis locum optinet⁴: sed officio iudicis contineri, ut deducto usu fructu iubeat aestimationem 10 praestari'⁵. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest: et licet alienaverit 11 eam, non debetur nec ipsa nec aestimatio eius. Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet, quod in veritate est, quam quod in opinione. sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere. 12 Si rem suam legaverit testator posteaque eam alienaverit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilo minus deberi, idque divi Severus et Antoninus rescripserunt. idem rescripserunt⁶ eum, qui post testamentum factum praedia quae legata erant pignori dedit, ademisse legatum non videri et ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia a creditore luanter. si vero quis partem rei legatae alienaverit, pars quae non est alienata omnimodo debetur, pars autem alienata ita debetur, si non ad-13 mendi animo alienata sit. Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est et neque ab ipso debitore neque ab herede eius potest heres petere nec ab alio qui heredis loco est: sed et potest a debitore conveniri, ut liberet eum. potest autem 14 quis vel ad tempus inbere, ne heres petat. Ex contrario si debitor creditori suo quod debet legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato quam in debito, quia nihil amplius habet per legatum. quodsi in diem vel sub conditione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repraesentationem: quodsi vivo testatore dies venerit aut condicio extiterit, Papinianus scripsit⁷ utile esse nihilo minus legatum, quia semel constituit. 'quod et verum est: non enim placuit sententia existimantium' extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit, 15 a qua incipere non potest. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenus est legatum quam 'de dote' actio. sed si quam non acceperit dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum: si vero certa pecunia⁸ vel certum corpus aut instrumentum dotis in praeclegando demon-16 strata sunt, valere legatum. Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit. et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. si vero heredis servus legatus fuerit et ipse eum manumiserit, teneri eum Iulianus scripsit, 'nec interest¹⁰, scierit an ignoraverit a se legatum esse. sed et si alii donaverit servum et is cui donatus¹¹ est eum manumiserit, tenetur heres, 17 quamvis ignoraverit a se eum legatum esse. Si quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi ancillae mortuae fuerint, partus legato cedunt. idem est, si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, ut, licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedant¹². sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo vel manumisso vel alienato et peculii legatum extinguitur. idem est, si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et 18 instrumenti legatum extinguitur. Si grex legatus fuerit posteaque ad unam ovem pervenerit, quod superfuerit vindicari potest. Grege autem legato etiam

cas oves, quae post testamentum factum gregi adiciuntur, legato cedere Iulianus ait: esse¹³ enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti aedium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus: 19 aedibus denique legatis columnas et marmora, quae post testamentum factum adiecta sunt, legato 20 cedere. Si peculium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est. quodsi post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere, quia dies huius legati adita¹⁴ hereditate cedit: sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium¹⁵. peculium autem nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. idem rescripserunt²² peculio legato non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae, quam in rationes dominicas impendit. idem rescripserunt peculium videri legatum, cum rationibus redditus liber 21 esse iussus est et ex eo reliquas inferre. Tam autem corporales res quam incorporales legari possunt. et ideo et¹⁶ quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu legatum extinguitur. sed et tale legatum valet: 'dam-17 nas¹⁷ esto heres domum illius reficere' vel 'illum 22 'aere alieno liberare'. Si generaliter servus vel alia res legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit. Optionis legatum, id est ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat in se condicionem, et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non transmittebat. sed ex constitutione nostra¹⁸ et hoc in meliorem statum reformatum est et data est licentia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc non fecit. et diligentiore tractatu habito et hoc in nostra constitutione additum est, ut, sive plures legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dissentiant alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra benivolentiam introducebant), fortunam esse huius optionis iudicem 'et sorte esse hoc dirimendum, ut, ad quem sors perveniat, illius sententia in optione praecellat.' 24 Legari autem illis solis potest, cum quibus 25 testamenti factio est. Incertis vero personis neque legata neque fideicommissa 'olim' relinqui 'concessum erat': nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. ¹⁹incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiciebat, veluti 'si quis ita dicat': 'quicumque filio meo in matrimonium filiam suam collocaverit²⁰, ei heres meus illum 'fundum dato': illud quoque, quod his relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati erunt, aequè incertae personae legari videbatur: et denique multae aliae huiusmodi species sunt. libertas quoque non videbatur posse incertae personae dari, quia 'placebat' nominatim servos liberari. tutor quoque certus dari debebat²¹. sub certa vero demonstratione, id est ex certis personis incertae personae, recte legabatur, veluti 'ex cognatis 'meis qui nunc sunt 'si quis filiam meam uxorem 'duxerit', ei heres meus 'illam rem' dato'. incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta et

(1) et *Θ*, om. libri (2) detractio *B*, deducto *Θ* (3) *Dig.* 30, 82 § 2 (4) ¹*Iustinianorum esse vidit Longo* (5) ²*Iust. (Faber collata l. 82 § 2 cit.)* (6) *Cod.* 6, 37, 3 (7) *Dig.* 35, 2, 5 (*Pap. l. 5 resp.*) (8) *sic PE*, certam pecuniam *B* (9) § 16 *fn. ex Marciani l. 6 inst. (Dig.* 30, 112 § 1) (10) *sic WΘDig.*, interesse *BPE* (11) *sic E^bDig. Θ*, donatum *BE^a*, donatur *P* (12) ut ... cedant] *scripsi*: ... cedant (*om. ut*) *B*, et... cedunt *PE* (13) esse] *BE^a*, est *PE^b* (14) adita] *BP^a*, ab ad *P^bE* (15) pe-

culium] *PE*, om. *B* (16) et] *B*, om. *PE* (17) damnatus *B* (18) *Cod.* 6, 43, 3 (19) *Gai.* 2, 239..240? (20) collocaverit] *Gai.*, dederit id est collocaverit libri (21) tutor q. c. d. debebat] *W^a Gai.*, om. *BPEW^b cum Θ*, qui tamen consulto ea omisissive detur suae expositioni non congrua (*ἀλλὰ ταῦτα πάντα κατὰ τὸ παλαιόν*) neque hoc quidem loco apte retenta a compilatoribus 22) *cf. Dig.* 33, 8, 6 § 4

per errorem soluta repeti non posse sacris constitu-
 26 tionibus cautum erat¹. ²Postumo quoque alieno
 inutiliter legabatur: est autem alienus postumus, qui
 natus inter suos heredes testatoris futurus non est:
 ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extra-
 27 neus erat postumus avo. Sed nec huiusmodi
 species penitus est sine iusta emendatione derelicta,
 cum in nostro codice constitutio³ posita est, per
 quam et huic parti medevimus⁴ non solum in here-
 ditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis: quod
 evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit.
 tutor autem nec per nostram constitutionem incertum
 dari debeat, quia certo iudicio debet quis pro tutela
 25 suae posteritati cavere. Postumus autem alienus
 heres institui et antea poterat et nunc potest, nisi
 in utero eius sit, quae iure nostra⁵ uxor esse non
 29 potest. Si quid⁶ in nomine cognomine prae-
 nomine legatarii erraverit testator, si de persona con-
 stat, nihilo minus valet legatum: idem in heredibus
 servatur et recte: nomina enim significandorum ho-
 minum gratia reperta sunt, qui si quolibet alio modo
 30 intellegantur, nihil interest. Huic proxima est
 illa iuris regula falsa demonstratione legatum non
 peremi. veluti si quis ita legaverit Stichum servum
 meum vernam do lego: licet enim non verna, sed
 emptus sit, de servo tamen constat, utile est lega-
 tum. et convenienter si ita demonstraverit Stichum
 servum, quem a Seio emi, sitque ab alio emptus,
 31 utile legatum est, si de servo constat. Longe
 magis legato⁷ falsa causa non nocet. veluti cum ita
 quis dixerit: Titio, quia⁸ absente me negotia mea
 curavit, Stichum do lego, vel ita: Titio, quia pa-
 trocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum
 do lego: licet enim neque negotia testatoris um-
 quam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus
 est, legatum tamen valet. sed si conditionaliter enun-
 tiata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo:
 Titio, si negotia mea curaverit, fundum do lego.
 32 An servo heredis recte legamus, quaeritur. et
 constat pure inutiliter legari nec quicquam proficere,
 si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia
 quod inutile foret legatum, si statim post factum
 testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo
 valere, quia diutius testator vixerit. sub condicione
 vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore
 33 dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex
 diverso herede instituto servo quin domino recte etiam
 sine condicione legetur, non dubitatur. nam et si
 statim post factum testamentum decesserit testator,
 non tamen apud eum qui heres sit dies legati cedere
 intellegitur, cum hereditas a legato separata sit et
 possit per eum servum alius heres effici, si prius,
 quam iussu domini adeat, in alterius potestatem trans-
 latas sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus
 casibus utile est legatum: quodsi in eadem causa
 permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit lega-
 34 tum. ⁹Ante heredis institutionem inutiliter an-
 tea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex insti-
 tutione heredum accipiunt et ob id veluti caput at-
 que fundamentum intellegitur totius testamenti here-
 dis institutio. pari ratione nec libertas ante heredis
 institutionem dari poterat. sed quia incivile esse
 putavimus ordinem quidem scripturae sequi (quod et
 ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni
 autem testatoris voluntatem: per nostram constitu-
 tionem¹⁰ et hoc vitium emendavimus, ut liceat et
 ante heredis institutionem et inter medias heredum
 institutiones legatum relinquere et multo magis liber-
 35 tatem, cuius usus favorabilior est. ¹¹Post mor-
 tem quoque heredis aut legatarii simili modo inuti-
 liter legabatur: veluti si quis ita dicat: cum heres

“meus mortuus erit, do lego”: ‘item’ ‘pridie quam heres
 “aut legatarius” morietur.’ ‘sed simili modo et hoc
 ‘correximus¹² firmitatem huiusmodi legatis ad fidei-
 ‘commissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc
 ‘casu deterior causa legatorum quam fideicommissis-
 36 ‘tum inveniat.’ ¹³Poenae quoque nomine in-
 ‘utiliter legabatur’ et adimebatur vel transferebatur.
 ‘poenae autem nomine legari videtur, quod coercendi
 ‘heredis causa relinquatur, quo magis is¹⁴ aliquid faciat
 ‘aut non faciat: veluti ‘si quis ita scripserit’: ‘heres
 ‘meus si filiam suam in matrimonium Titio colloca-
 ‘verit’ (vel ex diverso ‘si non collocaverit’), ‘dato de-
 ‘cem aureos Seio’, aut si ita scripserit ‘heres meus
 ‘si servum Stichum alienaverit’ (vel ex diverso ‘si
 ‘non alienaverit’), ‘Titio decem aureos dato’: et in
 tantum haec regula observabatur, ut ‘perquam pluri-
 bus’ principalibus constitutionibus significetur nec
 principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine
 legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia
 legata valebant, quamvis aliae¹⁵ militum voluntates in
 ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam
 nec libertatem poenae nomine dari posse placebat.
 eo amplius nec heredem poenae nomine adici posse
 Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: ‘Titius
 ‘heres esto: si Titius filiam suam Seio in matrimo-
 ‘nium collocaverit, Seius quoque heres esto’: nihil
 enim intererat, qua ratione Titius coerceretur, utrum
 legati datione an coheredis adiectione. ‘at huiusmodi
 ‘scrupulositas nobis non placuit et generaliter ea quae
 ‘relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta vel
 ‘adempta vel in alios¹⁶ translata, nihil distare a ce-
 ‘teris legatis constituimus¹⁷ vel in dando vel in ad-
 ‘imendo vel in transferendo: exceptis his videlicet,
 ‘quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias
 ‘probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones
 ‘valere secta temporum meorum non patitur.’

XXI¹⁸DE ADEPTIONE LEGATORUM ET TRANS-
LATIONE.

Ademptio legatorum, sive eodem testamento adiman-
 tur sive codicillis, firma est, ‘sive’ contrariis verbis fiat
 ademptio, veluti si, quod ita quis legaverit ‘do lego’,
 ita adimatur ‘non do non lego’, ‘sive non contrariis,
 1 ‘id est aliis quibuscumque verbis’. Transferri quo-
 que legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita
 dixerit: ‘hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do
 ‘lego’, sive in eodem testamento sive in codicillis hoc
 fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

XXII¹⁹

DE LEGE FALCIDIA.

Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua mo-
 dus novissime legatis impositus est. cum enim olim
 lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas,
 ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare
 (quippe ea lege ita cautum esset: ‘uti legassit suae
 ‘rei, ita ius esto’): visum est hanc legandi licentiam
 coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum
 est ob id, quod plerumque intestati²⁰ moriebantur,
 recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo
 lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex
 Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra
 sufficiens ad rei consummationem videbatur: novis-
 sime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus le-
 gare liceat, quam dodrantem totorum bonorum, id
 est ut, sive unus heres institutus esset sive plures,
 1 apud eum eosve pars quarta remaneret. Et cum
 quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti

(1) erat] BE, est P cum Θ (2) Gai. 2, 240. 241 (3) Cod. 6, 48, 1 (4) sic BE, medebimur PE^a (5) nostra] E, nostro BP (6) quid] BPE^a, quis E^o Θ (7) sic PEΘ, legatum B (8) quia] W^o Θ, qui BPEW^a (9) Gai. 2, 229. 230 (10) Cod. 6, 23, 24 (11) Gai. 2, 232

(12) Cod. 8, 37, 11 (13) § 36 in. similis Gaius 2, 235 (14) is] B, heres Gai., om. PE (15) alias dett. cum Θ (16) sic W^a cum Θ, alio BEW^o (17) Cod. 6, 41, 1 (18) Cf. Dig. 34, 4 (19) Cf. Gai. 2, 224. 228 Dig. 35, 2 Cod. 6, 50 (20) sic EΘ, intestato BP

Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret: placuit retinere licere, ut quartam partem suae partis salvam habeat¹: etenim in singulis heredibus ratio 2 legis Falcidiae ponenda est. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is, qui centum aureorum patrimonium habebat, centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum aureis legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque aureorum substantia vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur⁴. nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede 3 in portione pacisci. Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuuntur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

XXIII*

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

⁷Nunc transeamus ad fideicommissa. et prius de hereditatibus fideicommissariis videamus.

1 Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur continebantur. postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia pro ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsidium iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

2 *In primis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituat eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo

heres instituitur. cum igitur aliquis scripserit: 'Lucius Titius heres esto', poterit adicere: 'rogo te, Luci Titi, ut, cum primum possis hereditatem meam adire, eam Gaio Seio reddas restituas'. potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare: et liberum est vel pure vel sub conditione relinquere fideicommissum vel ex die certo.

3 *Restituta autem hereditate is quidem qui restituit nihilo minus heres permanet: is vero qui recipit hereditatem aliquando heredis aliquando legati loco habebatur. Et in Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus¹¹ senatus consultum factum est, quo cautum est, ut, si¹² hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et in heredem competere, ei et in eum darentur, cui ex fideicommissis restituta esset¹³ hereditas. post quod senatus consultum praetor utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem quasi heredi et in

5 heredem dare coepit. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso et Pusione consulibus¹⁴ senatus censuit¹⁵, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permessa est. post quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommissis recepit partem hereditatis, legatarii partiarum loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum legabatur. quae species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. unde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarum legatarium interponi, eadem interponebantur inter eum, qui ex fideicommissis recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum heredi-

6 tarium pro rata parte inter eos commune sit. Ergo si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatus consulto restituebatur hereditas et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure civili, in eum vero qui recipiebat hereditatem ex senatus consulto Trebelliano tamquam in heredem. at¹⁶ si plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano senatus consulto, et heres, qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinebat. sed¹⁷ quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur tamquam inter partiarum legatarium et heredem: si vero totam hereditatem restituerit, emptae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat hereditatem perindeque ei et in eum qui recipit hereditatem actiones dentur, acsi iuris est ex Trebelliano senatus consulto: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic qui restituit securitas datur et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur qui recipit hereditatem, utroque senatus consulto in hac specie concurrente. Sed quia stipulationes ex senatus consulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt et quibusdam

(1) placuit ret. lic. ut...habeat] scripsi: plac. ret. lic. om. B, placuit ut...habeat et pl. posse ret. CPE (2) § 1 fin. similis Dig. 35, 2, 77 (3) § 2 similis Dig. 35, 2, 73 pr. (Gai. l. 18 ad ed. prov.) (4) sic Dig., dentur libri (5) cf. Dig. 35, 2, 73 § 5 (Gai. l. c.) (6) Cf. Gai. 2, 246..259 Dig. 36, 1 Cod. 6, 40 (7) Gai. 2, 246. 247 (8) Gai.

2, 248. 250. 251 (9) Gai. 2, 251 (10) Gai. 2, 253..258 (11) anno p. Chr. 56? (12) si] si cui Gai. (13) sic Gai., est libri (14) anno incerto (15) sic Gai. PE, constituit B (16) at] T^c PGai. (17) sed] TGai., sed ai B (18) sic libri cum (19) ad exemplum ins. Gai.

'casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simpliciter quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatus consulti placuit exploso senatus consulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatus consulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil vel minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quartam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum, quasi ex Trebelliano senatus consulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatus consulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transire¹ actiones, et hoc transponimus ad senatus consultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem manente.'

8² Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam eam³ partem aut partis partem restituere rogatur: nam et hoc casu⁴ eadem observari praecipimus, quae in totius hereditatis restitutione diximus.'

9 Si quis una aliqua re deducta sive praeepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatus consulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praeepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo senatus consulto actiones transferuntur et res quae remanet apud heredem sine ullo onere hereditario apud eum manet quasi ex legato ei acquisita, altero vero casu, id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scindantur actiones et pro dodrante quidem transferantur ad fideicommissarium, pro quadrante remaneant apud heredem. quin etiam licet in una re, qua deducta aut praeepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, maxima pars hereditatis contineatur, aequae in solidum transferuntur actiones et⁴ secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve rebus deductis praeeptive restituere hereditatem rogatus sit. sed et⁵ si certa summa deducta praeeptive, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. quae diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

10 Praeterea intestatus⁶ quoque moriturus potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius aut rem aliquam, veluti fundum hominem pecuniam, alicui restituat: cum alioquin legata nisi ex testamento non valeant. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursus alii totum aut pro parte⁷ vel etiam aliud aliquid restituat. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent et tam nomen quam substantiam acceperunt et ideo divus Augustus ad

'necessitatem iuris ea detrahit: nuper et nos eundem principem superare contententes ex facto, quod Tribonianus vir excelsus quaestor sacri palatii suggestit, constitutionem⁸ fecimus, per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc sive pater heredis sive alius quicumque sit, qui fidem elegit heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissum vel universitatis vel specialis solutionem coartari, ne deperat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari⁹ consuevimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. quod si is, a quo relictum dicitur, confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad legis suptilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.'

XXIV¹⁰

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

¹¹ Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum hominem vestem argentum pecuniam numeratam, et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis¹ a legatario legari non possit. ¹¹ Potest autem non solum proprias testator res per fideicommissum relinquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. cum autem aliena res per fideicommissum relinquatur, necesse est ei qui rogatus est aut ipsam redimere et praestare² aut aestimationem eius solvere. ¹¹ Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum¹² rogetur manumittere vel legatarius vel fideicommissarius. nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam extranei sit. itaque¹³ alienus servus redimi et manumitti debet: quod si dominus eum non vendat, ¹⁴ si modo nihil ex iudicio eius qui reliquit libertatem percepit, non statim extinguatur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas. ¹⁵ qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiam si testatoris servus sit, sed eius qui manumittit: at is, qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris fit libertus, qui etiam orcinus appellatur. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur. directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. ¹⁶ Verba autem fideicommissorum haec maxime in usu habeantur: peto, rogo, volo, mando, fidei tuae committo. quae perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.'

(1) transirent *Huschke* (2) *Gai.* 2, 259 (3) eam] *T^o P^o E Gai.*,tem *P^o*, om. *B^o*, inc. *T^o* (4) et] sed *B* (5) sed et] *T^o C*, sed *B*, et *T^o* (6) sic *B*, intestato *TC* (7) sic *BC*, aut partem *T^o* (8) *Cod.* 6, 42, 32 (9) sic *CP*, observare *BT*

(10) *Cf. Gai.* 2, 260..267 *Cod.* 6, 42 (11) *Gai.* 2, 260..263 (12) heres eum *BTC*, eum heres *P*, vel heres *Gai.* (13) itaque] libri cum *o*, itaque et *dett. cum Gai* (14) sequentia ex *Cod.* 7, 4, 6 addita sunt (15) *Gai.* 2, 266 (16) *Gai.* 2. 249

XXV¹
DE CODICILLIS

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam cum decederet in Africa², scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius impleset, deinceps reliqui auctoritatem eius secuti fideicommissa praestabant et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et³ Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent⁴, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. post quae tempora cum et Labeo codicillos

fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

1 Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et⁵ intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus⁶ ait non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmantur. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt ex his codicillis qui testamentum praecedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum, qui postea testamentum fecerat, a voluntate quam² codicillis expresserat non recessisse. Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exhereditatio scribi. directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. ⁷nec condicionem heredi instituto codicillis adicere neque³ substituere directo potest. Codicillos autem etiam plures quis facere potest: 'et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant'.

LIBER TERTIUS.

I¹
DE HEREDITATIBUS QUAE AB INTESTATO
DEFERUNTUR

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit aut non iure fecit⁹ aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est aut¹⁰ nemo ex eo heres extitit.

1¹¹ Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. 2 Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus¹², qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filia, nepos neptisve ex filio, pronepos neptisve ex nepote filio nato, prognatus prognatave. nec interest, utrum naturales sunt liberi an adoptivi. 2a Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curis tamen civitatum dati secundum divalium constitutionum, quae super his positae sunt, tenorem suorum iura nanciscuntur: nec non eos, quos nostrae amplexae sunt constitutiones¹³, per quas iussimus, ¹⁴si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his¹⁵ qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis praestiterunt: quod optinere censuimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi vel etiam nati ab hac 2b luce subtracti fuerint. ¹⁶Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum hereditate numero sunt, si praecedens persona desiderit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus, quo quis moreretur, filius in potestate eius

sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. postumi quoque, qui, si vivo parente nati essent, in potestate futuri forent, sui heredes sunt.

3 Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus acquiritur nobis, ex his causis et furiosis acquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus acquiritur suis heredibus hereditas: nec curatoris consensu acquiritur furioso, sed ipso iure. Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris sui: ius enim postliminii hoc facit. Per contrarium evenit ut, licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellionis ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedit. sed potest dici ipso iure esse suum heredem, sed desinere. ¹⁷Cum filius filiae et ex altero filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem vocantur nec qui gradu proximior est ulteriorem excludit: aequum enim esse videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere. pari ratione et si nepos neptisque sit ex filio et ex nepote pronepos proneptisque, simul vocantur. et quia placuit nepotes neptesque, item pronepotes proneptesque in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. item si ex duobus filiis nepotes extant et ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut duos dimidia pars pertinet, ad tres vel ad quattuor 7 altera dimidia. Cum autem quaeritur, an quis

(1) Cf. Dig. 29, 7 Cod. 6, 36 (2) sic B cum G, qui codicillos mortis tempore in Africa factos fingit, africanam T (3) esset et] esset B, est et TC (4) crebuisent scr., cf. Θ σμυξτε ἥσαν (similiter Huschke) (5) sed et] G, sed libri (6) Dig. 29, 7, 5 (Pap. l. 7 resp.) (7) § 2 fin. 3 ex Marciani l. 7 inst. (Dig. 29, 7, 6 pr. § 1)

(8) Cf. Gai. 3, 1.8 Dig. 38, 16 Cod. 6, 55 (9) facit B, testamentum fecit TC^a (10) aut] T?C^a, aut si BC^b (11) Gai. 3, 1. 2 (12) 2, 19, 2 (13) Cod. 5, 27, 10. 11 (14) si quis...fuerint ex Cod. 5, 27, 11 (15) qui et his] B^b Cod., quia et his T (16) Gai. 3, 2. 4 (17) Gai. 3, 7. 8

suus heres existere potest: eo tempore quaerendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse: quod accidit et¹ destituto testamento. hac ratione si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus est, filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet, quia quo tempore certum est intestatum decessisse patrem familias, solus invenitur nepos. et hoc certum est. Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius posteaque deserto avi testamento suus heres efficitur. plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea avi testamento suus heres avo non existit, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. haec de suis heredibus.

9 Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur. sed praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum possessionem unde liberi, perinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuerit solus iure civili heres est, id est solus suus heres est: sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem admittitur², evenit, ut suus heres pro parte heres fiat. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo cum is moreretur in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso³ essent nec umquam in adoptiva familia fuissent: et convenienter quod ad adoptivum patrem pertinet extraneorum loco esse incipiunt. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc acque extraneorum loco fiunt et quantum ad naturalis parentis bona pertinet nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, 11 utrum ad liberos eius an ad agnatos. Minus ergo iuris habent adoptivi quam naturales. namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum et a praetore non adjuvantur⁴. et recte: naturalia enim iura civilis ratio peremere non potest nec, quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt. 12 Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis neque ut oportet exheredatis, praetor pollicetur. nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt, et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia

13 desinunt in liberorum numero esse. Admonendi tamen sumus eos, qui in adoptiva familia sunt quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent neque agnatus quidem ullus interveniat: ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, 14 deinde proximos cognatos. 'Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione' acceperunt, quam 'super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant et adoptione facile per emancipationem soluta ad neutrius patris successionem vocabantur. hoc solito more corrigentes constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset nec penitus adoptio fuerit⁶ subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest neque contra tabulas bonorum possessione agnita neque infamosi querella instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere utpote nullo naturali vinculo copulatum. neque si ex Afiniano⁷ senatus consulto ex tribus maribus fuerit adoptatus: nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure tam naturali quam legitimo in hanc personam⁸ concurrente pristina iura tali adoptioni⁹ servavimus, quemadmodum si pater familias sese dederit adrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi.'

15 Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens solos nepotes vel neptes, qui ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem et iuri agnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans post agnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae sive paternae sive maternae successionem. divi autem principes¹⁰ non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque¹¹, qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt: sed ut aliquid amplius sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptium vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem¹² acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cuius de hereditate agitur, hisque, licet¹³ soli sint, adeuntibus agnatos minime vocabant. et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes¹⁴ vel pronepotes et proneptes in locum patris sui ad¹⁵ successionem avi¹⁶ vocat: ita et principalis dispositio¹⁷ in locum matris suae vel aviae eos cum iam

(1) et] *Tr P cum Θ*, ex *B*, (vel et?) ex *T* (2) *sic B*, in parte admittitur *T* (3) ipso] *P*, ipso patre *BT* (4) adjuvantur] *BΘ*, adhibentur *T* (5) *Cod.* 8, 47 (48), 10 (6) *sic T*, fuerat *B* (7) afiniano] *B Cod.* Θ (7) Afinianion *δδμνα*, afabiniano *W*, papiniano *E*, sabiniano *TC* (8) *sic B*, hac persona *TC* (9) *sic P cum Θ*, adoptione

BTC (10) *Cod.* 6, 55, 9 (11) *sic C*, utriusque *BT* (12) *sic TC*, tertia parte *B* (13) hisque licet] *C*, his qui licet *B*, his qui licet si (*si add. man.* 2?) *T*, hisque scilicet *T* (14) nepotem vel nepotes *BT*, nepotes vel neptem *C* (15) ad] *P*, et *B*, et ad *T* (16) avi] *B*, avi sui *T* (17) *Cod.* 6, 55, 9

16 'designata partis tertiae deminutione vocat. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter adgnatos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti substantiae adgnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis¹ auctoritate, memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. nostra autem constitutione² promulgata toti iuri eius derogatum est: et sanximus talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte et deinceps superstitionibus adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores his habeantur, qui recto iure descendunt. quam constitutionem nostram optinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus: ita tamen ut³, quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita sed in stirpes dividi hereditatem, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes⁴ et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla deminutione consequantur, ut, si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quattuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri⁵ tres aut quattuor alteram dimidiam hereditatis habeant.'

II°

DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

Si nemo suus heres 'vel eorum, quos inter suos heredes praetor vel constitutiones vocant', extat 'et⁷ successionem quoquo modo amplectatur': tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum hereditas pertinet. Sunt autem adgnati, ut primo quoque libro⁸ tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati. 'itaque eodem patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. item patruus fratris filio et invicem is illi adgnatus est. eodem numero sunt fratres patruales, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus.' hi quoque, qui post mortem patris nascuntur, nanciscuntur consanguinitatis iura. 'non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem, sed his, qui tunc proximo gradu sunt, cum certum esse 2 'coeperit aliquem intestatum decessisse.' Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit, veluti inter filios naturales et eos quos pater eorum adoptavit (nec dubium est, quin proprie consanguinei appellentur): item si quis ex ceteris adgnatis tuis¹¹, veluti frater aut patruus aut denique is qui longiore gradu est, aliquem adoptaverit, adgnatos inter suos¹² esse 3 non dubitatur. Ceterum inter masculos quidem adgnationis iure hereditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur. quod ad feminas vero ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius non capiant: masculi vero ad earum hereditates, etiam si longissimo gradu sint, admittantur. qua de causa fratris tui aut patris tui filiae vel amitae tuae hereditas ad te pertinet¹³. tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur¹⁴ ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. sed quia sane iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelli, praetor eas ad bonorum possessionem¹⁵ admittit¹⁶ ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita scilicet admit-

tuntur, si neque adgnatus ullus nec proximior cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa simili modo omnes adgnatos sive masculos sive feminas cuiuscumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat: media autem iurisprudencia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, suptilitate quadam excogitata praefatam differentiam inducebat et penitus eas a successionem adgnatorum repellebat, omni alia successionem incognita, donec praetores, paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes sive quod deest adimplentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt et cognationis linea proximitatis nomine introducta per bonorum possessionem eas adiuvabant et pollicebantur his bonorum possessionem, quae unde cognati 3b appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum sequentes et eius vestigia in hac parte conservantes laudamus quidem praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim uno eodemque gradu naturali concurrente et adgnationis titulis tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nullis penitus nisi soli sorori ad adgnatorum successionem patebat aditus? ideo in plenum omnia reducentes et ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantem nostram constitutione¹⁷ sanximus omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato vocari secundum gradus sui praerogativam nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura sicuti germanae non habent.' 4 Hoc etiam addendum nostrae constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam successionem, ut non solum fratris filius et filia secundum quod iam definivimus ad successionem patris sui vicerent, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui perveniant et mortuo eo, qui patruus quidem est fratris sui filius¹⁸, avunculus autem sororis suae suboli¹⁹, simili modo ab utroque latere succedant, tamquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt (his etenim personis praecedentibus et successionem admittentibus ceteri gradus remanent penitus semoti): videlicet hereditate 5 non ad²⁰ stirpes, sed in capita dividenda.'

Si plures sint gradus adgnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia sit frater defuncti et alterius fratris filius aut patruus, frater potior habetur. et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet, tamen dubium non est, quin et, si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intellegitur et tamen dubium non est, quin, licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas. 6 Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is cuius de hereditate quaeritur. quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit nullum ex testamento heredem extaturum: tum enim proprie quisque intellegitur intestatus²¹ decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit, ut proximior mortuo proximus esse incipiat, qui moriente testatore non

(1) non extat (2) Cod. 6, 55, 12 (3) ut del. Huschke (4) omnes nepotes et neptes] W6, nepotes vel inter nepotes et neptes BT (5) alteri] T, et B (6) Cf. Gai. 3, 9. 18. 23. 30 Dig. 38, 7. 16 Cod. 6, 15. 55 (7) et] T, ut B (8) 1, 15, 1 (9) Gai. 3, 10 (10) Gai. 3, 11 (11) tuis] B, om. T (12) adgnatos (agnatus B) inter suos] BTPW6, agnatus suus W6, ἀδυνατιῶν μεταξὺ

ἡμῶν συνιστάται θ, secundum quem aut adgnatos vos aut adgnationem inter vos scr. (13) sic T, pertinebat B cum θ (14) sic T, videbantur B (15) sic P, possessiones BT6? (16) sic T, admittebat B (17) Cod. 6, 58, 14, ubi § 3 fin. et § 4 ad verbum redeunt (18) filii BT (19) soboles BT6 (20) ad] TE, in B (21) sic B6, intestato T

7 erat proximus. Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui secundum ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. 'quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes nostra constitutione¹ sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit et, quod in onere optinebat, non erat in lucro permissum.'

8 Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. 'quod ex nostra constitutione² omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.'

III³

DE SENATUS CONSULTO TERTULLIANO.

'Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et praeponebat masculorum progeniem et eos',⁴ 'qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat', 'ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione unde¹ cognati accommodata vocabant.'⁴ 'Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt.' et primus quidem divus Claudius matri ad solacium liberorum ius missorum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi⁵ successione matri, non etiam aviae deferenda⁶ cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est,³ iussu eius adeat, cuius iuri subiecta est. Praeferruntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive⁸ suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. 'sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae.' pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et⁴ sorori. 'Sed nos constitutione⁷, quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non peperit⁹, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos pepererit? et dedimus ins legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui

'quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in⁵ liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis⁹ visum est recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto ordini legitimo praeponimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel adgnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidium quidem mater, alteram vero dimidium partem omnes sorores habeant, si vero matre superstita et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuat⁶ tur eius hereditas. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis, quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium⁷ successione merito repellentur.' Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiae, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatus consulto admitti.

IV¹⁰

DE SENATUS CONSULTO ORFITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur¹¹, senatus consulto Orfitiano effectum est, quod latum est¹² Orfito et Rufo consulibus¹³ divi Marci temporibus. et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt: et praeferuntur et consanguineis et¹ adgnatis defunctae matris. 'Sed cum ex hoc senatus consulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus¹⁴ emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur.'² Sciendum autem est huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orfitiano deferuntur, capitis deminutione non peremi propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non peremunt, sed illae solae quae ex lege duodecim tabularum³ deferuntur. Novissime sciendum est etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatus consulto admitti.

4¹⁵ Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant, reliquis qui adierint adcrecit illorum portio et, licet ante decesserint qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

V¹⁶

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes eosque, quos inter suos heredes praetor 'et constitutiones' vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati et hi, quos in locum adgnatorum tam supra dicta senatus consulta quam nostra erexit constitutio¹⁷) proximos cognatos praetor¹ vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti quique ex his progeniti sunt ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore tertio ordine vocantur, 'exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis,

(1) Cod. 6, 4, 4 § 20 (2) Cod. 8, 48, 6 (3) Cf. Gai. 3, 24. 33 Dig. 38, 17 Cod. 6, 56 (4) Gai. 3, 24. 25 (5) de tristi] P, det iusti B, ex tristi T (6) quive] T, sive B (7) Cod. 8, 58, 2 (8) sic P, pepererit BT (9) Cod. 6, 58, 7 (10) Cf. Dig. 38, 17 Cod. 6, 57 (11) ut lib. ...admit-

tantur] B, lib. ...admittuntur T (12) anno p. Chr. 178 (13) effectum...consulibus] Russardus cum Θ, quod orphito et rufo cons. eff. est quod latum est BT (14) Cod. 6, 56, 9 (15) § 4 ex Marciani l. 5 inst. (Dig. 38, 16, 9) (16) Cf. Gai. 3, 21. 24. 27... 31 Dig. 38, 8 Cod. 6, 15 (17) 3, 2, 4

'non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana¹ cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere, aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen eos anteponit et 2 (1) 'procul dubio cognatis.' Hos etiam, qui per feminini sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine praetor ad 3 (2) successionem vocat. ²Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur. Vulgo quaesitos nullum habere adgnatum manifestum est, cum adgnatio a patre, cognatio sit a matre, hi autem nullum patrem habere intelleguntur. eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est adgnationis: tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris cognatis³. itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati 5 (4) vocantur. Hoc loco et illud necessario admonendi sumus adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto quo praetor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. proximitatis vero nomine his solis praetor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nato natae⁴.

VI⁵

DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. qua in re in primis admonendi sumus cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam a⁶ latere dicitur. superior cognatio est parentium, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve eorumque, qui ex his progenerantur, et convenienter patrii amitae avunculi materterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea, 1 quae ex transverso numeratur, a secundo. ⁷Primo 2 gradu est supra pater mater, infra filius filia. Secundo supra avus avia, infra nepos neptis, ex transverso 3 frater soror. Tertio supra proavus proavia, infra pronepos proneptis, ex transverso fratris sororisque filius filia et convenienter patruus amita avunculus matertera. patruus est patris frater, qui Graece πατρός vocatur: avunculus est matris frater, qui apud Graecos proprie μητρός appellatur: et promiscue Φείλος dicitur. amita est patris soror, matertera vero matris soror: utraque Φείλα vel apud quosdam τηθεία appellatur. Quarto gradu supra abavus abavia, infra abnepos abneptis, ex transverso fratris sororisque nepos neptis et convenienter patruus magnus amita magna (id est avi frater et soror), item avunculus magnus matertera magna (id est aviae frater et soror), consobrini consobrina (id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progenerantur). sed quidam recte consobrinus eos proprie putant dici, qui ex duobus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patruales vocari (si autem ex duobus fratribus filiae nascantur, sorores patruales appellantur): at eos, qui ex fratre et

sorore propagantur, amitinos proprie dici (amitae tuae filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos). 5 Quinto supra atavus atavia, infra adnepos adneptis, ex transverso fratris sororisque pronepos proneptis et convenienter propatruus proamita (id est proavi frater et soror), proavunculus promatertera (id est proaviae frater et soror), item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini et consobrinae, amitini amitinae filius filia, proprius⁸ sobrinus⁹ sobrina (hi sunt patrii magni amitae magnae avunculi 6 magni materterae magnae filius filia). ¹⁰Sexto gradu sunt supra tritavus tritavia, infra trinepos trineptis, ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis et convenienter abpatruus abamita (id est abavi frater et soror) abavunculus abmatertera (id est abaviae frater et soror), ¹¹item sobriini sobrinaeque¹² (id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel 7 consobrinis vel amitinis progenerantur). Hactenus ostendisse sufficiet, quemadmodum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intellegere, quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiciat, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis 8 appellatione quemquam denotare. Adgnationis quo 9 que gradus eodem modo numerantur. Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur, ideo necessarium duximus post narrationem graduum etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et inspectione adulescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci¹³.

10 ¹⁴Illud certum est ad serviles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. 'sed nostra constitutione¹⁵, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum atque nube plenum et undique confusum fuerat) et hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit sive ex libera sive servilis condicionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus et hi, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerunt, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in servitute eos habuerunt¹⁶ et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successionem vel patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive una cum aliis. qui post libertatem parentum concepti sunt sive ex eadem matre vel eodem patre sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis nuptiis procreati sunt.'

11. Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis optinent, pariter vocari eoque amplius nec eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potioerem esse. cum enim prima causa sit suorum heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potioerem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quo-

(1) in Cod. repet. praelect. recepta non est: cf. ad Cod. 5, 70, 5

(2) Gai. 3, 31 (3) sic B⁶, cognati sunt T (4) natae libri

(5) Cf. Dig. 38, 10 (6) a] BT¹, ex AT² (7) § 1. 5 similes Dig. 38, 10, 1 § 3. 7 (Gai. l. 8 ad ed. prov.) (8) sic libri (9) et in Dig. F¹, propior Dig. F² (9) sic BT⁶, sobriino A Dig.

(10) § 6 similes Dig. 38, 10, 3 pr. (Gai. l. c.)

(11) sic libri cum Θ: item patrii magni amitae magnae

avunculi magni materterae magnae nepos neptis, item fratris patruelis sororis patruelis consobrini consobrinae

amitini amitinae nepos neptis, propatruui proamitae pro-

avunculi promaterterae filius filia ins. Dig. (12) sic

BT cum Dig., consobrini consobrinaeque A cum Paulo

4, 11, 6 et Θ (13) stemma cognationum libri boni omittunt, dett. alii alia proferunt. id quod ex A¹ edidit Conrat Geschichte der Quellen des Röm. Rechts I p. 634, ab A olim afuisse videtur testibus libris optimis A² A¹⁰

(14) rubricam h. l. dett. inserunt de servili cognatione

(15) Cod. 6, 4, 4 § 10. 11 (16) eos habuerunt] abierunt

Mommsen

que tradidimus, primum gradum cognationis optineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus et abnepos quarto: nec interest, in potestate morientis fuerit an non fuerit, quod vel emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu 12 propagatus est. Amotis quoque suis heredibus quosque inter suos heredes vocari diximus¹, adgnatus, qui integrum ius adgnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, 'plerumque' potior habetur quam proximior cognatus: nam patrum nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus aut potiore haberi eum qui proximior gradum cognationis optinet, aut pariter vocari eos qui cognati sint, quotiens neque suorum heredum iure 'quique inter suos heredes sunt' neque adgnationis iure aliquis praeferrere debeat secundum ea quae² tradidimus, 'exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui etsi capite deminuti sunt, tamen praefertuntur ceteris ulterioris gradus adgnatis'.

VII⁹

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM

4 Nunc de libertorum bonis videamus. olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querella: si vero adoptivus filius esset⁵, aperte iniquum erat 1 'nihil iuris patrono superesse. Quae de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est. sive enim faciebat testamentum libertus, iuebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret: et si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio. si vero⁶ intestatus moriebatur suo herede relicto filio adoptivo, dabatur aequo patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes scripti erant aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant: nam 2 'exheredati nullo modo repellebant patronum. Postea lege Papia adacta sunt iura patronorum, 'qui' locupletiores libertos habebant'. cautum est enim, ut ex bonis eius, qui sestertiorum centum milium patrimonium reliquerit et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto sive intestato mortuus erat, virilis pars patrono debebatur, itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, ac si is sine ullo filio filia⁷ 'decessisset': cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si 3 'tres reliquerat, repellebatur patronus.' Sed nostra constitutio⁸, quam pro omnium notione Graeca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis⁹ sint, id est minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reservavit. cum vero

'maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant sive unum sive plures cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos haberent vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere, ut nec liberis liberti liberta¹⁰ ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret: multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus: ut tam patroni patronaeque quam liberi eorum nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intellegendum est: ut si eiusdem patroni vel patronae vel duorum duarum pluriumve sint liberi, qui proximior est, ad liberti seu libertae vocetur successio et in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in his qui ex transverso latere veniunt servando. paene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successione fecimus. Sed haec de his libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui¹¹ licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia manumissores detinebant. postea vero senatus consulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. sed nostra constitutio¹² propter huiusmodi condicionum vices et alias difficultates cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam et senatus consultum Largianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.'

VIII¹²

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

In summa quod ad bona libertorum admonendissimum senatum censuisse, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sint, aequaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret¹³ parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est, et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is cui adsignatus est decesserit nullis 1 liberis relictis. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotivae, sed etiam filiae 2 neptivae adsignare permittitur. Datur autem haec

(1) 3, 1, 2^a (2) ea quae] B, id quod iam T
 (3) Cf. Gai. 3, 39. 76 Dig. 38, 2 Cod. 6, 4, 13 (4) Gai. 3, 39. 12
 (5) esset] TGai., fuisset B (6) si vero] TGai. Θ, sive B
 (7) sic scripsi cum Gaio et Θ,

testatus ins. B, intestatus ins. T (8) Cod. 6, 4, 4
 (9) centenarii BT (10) qui] T, quia B (11) Cod. 7, 6, 1
 (12) Cf. Dig. 38, 4 (13) sic T, licere B

adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare ei¹ libertum libertamve liceat. unde quaeretur, si eum cui adsignaverit postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? sed placuit evanescere, 3 quod et Iuliano et aliis plerisque visum est. Nec interest, testamento quis adsignet an sine testamento: sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere ex ipso senatus consulto, quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus².

IX³

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvabatur: 'sed et hic a⁴ nostra constitutione⁵ hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non incognitus.'⁶ Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato suos heredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat: 'sed et remota quoque bonorum possessione ad eos⁷ hereditas pertinet iure civili.' Quos autem praetor 'solus' vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt (nam praetor heredem facere non potest: per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatus consultum et constitutiones principales): sed cum eis praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituantur et vocantur bonorum possessores. adhuc autem et alios complures gradus praetor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis 'sine successore moriatur'. nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum praetor ex bono et aequo⁸ dilatavit. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hae. prima, quae praeteritis liberis datur vocaturque contra tabulas. secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus praetor pollicetur ideoque vocatur secundum tabulas. et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. et primo loco suis heredibus et his, qui ex edicto praetoris suis connumerantur, dat bonorum possessionem quae vocatur unde liberi: secundo legitimis heredibus: tertio decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat (sunt autem decem personae hae: pater mater, avus avia tam paterni quam materni, item filius filia, nepos neptis tam ex filio quam ex filia, frater soror sive consanguinei sive uterini): quarto cognatis proximis: quinto tum quam⁹ ex familia: sexto patrono et patronae liberisque eorum et parentibus: septimo viro et uxori: octavo cognatis⁴ manumissoris. 'Sed eas quidem praetoria induxit iurisdictio. nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimi⁵ bonorum possessiones. Quae autem in praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuum ostendimus: cum enim praefata bono-

tum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio⁹, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sublata igitur praefata quinta bonorum possessione in gradum eius sextam antea bonorum possessionem reduximus et quintam fecimus, 6 (5) quam praetor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea septimo loco fuerat bonorum possessio, tum quam¹⁰ ex familia et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram¹¹, quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficiunt¹² eis tam contra tabulas bonorum possessio quam unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum istarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quae unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus, decima veteri bonorum possessione quae erat unde cognati manumissoris propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae 8 (7) permaneat suo vigore pollentes. Septima eas secuta, quam optima ratione praetores introduxerunt. novissime enim promittitur edicto his etiam bonorum possessio, quibus ut detur lege vel senatus consulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quae ab intestato veniunt neque eis quae ex testamento sunt praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit scilicet his, qui ex legibus senatus consultis constitutionibus principum ex novo iure vel ex testamento vel ab intestato veniunt.

9 (8) Cum igitur plures species successionum praetor introduxisset easque per ordinem disposuisset et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differantur, sed haberent quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mittantur et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni (9) certum tempus praefinivit. liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni¹³ spatium, ceteris¹⁴ centum 10 (5) dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adrescit: vel si nemo sit, deinceps ceteris proinde bonorum possessionem ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui praecedebat ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit expectatur, sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda 11 (6) autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur. Sed bene anteriores principes et huic 12 (7) causae providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet, sed, quocumque modo si admittentis eam indicium intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

X¹⁵

DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

¹⁶Est et alterius generis per universitatem successio, quae neque lege duodecim tabularum neque

(1) ei om. T (2) inter a. p. Chr. 41—47
 (3) Cf. Gai. 3, 25. 39 Dig. 37, 1. 13 Cod. 6, 9. 20 (4) scr. e
 (5) Cod. 6, 48, 1 (6) Gai. 3, 33^b? 34 (7) Gai. 3, 32. 33 (8) tum quam] Θ, tunc qua B, qua T (9) Cod.

8, 58, 6 (10) tum quam] Θ, tum qua B, qua T
 (11) Cod. 6, 4, 4 (12) sic B, sufficit T (13) sic B, annum T (14) autem ins. T
 (15) Cf. Gai. 3, 82. 84 (16) Gai. 3, 82

'praetoris edicto, sed eo iure, quod consensu recep-
1 tum est, introducta est. 'Ecce enim cum pater
'familias sese in adrogationem dat, omnes res eius
'corporales et incorporales quaeque ei debita sunt
'adrogatori ante quidem pleno iure' adquirebantur.
'exceptis his quae per capitis deminutionem pereunt,
'quales sunt operarum obligationes' et ius adgnatio-
'nis. usus etenim et usus fructus, licet his antea
'connumerabantur, attamen capitis deminutione minima
2 'eos tolli nostra prohibuit constitutio'. Nunc autem
'nos eandem acquisitionem, quae per adrogationem
'fiebat, coartavimus' ad similitudinem naturalium pa-
'rentum: nihil etenim aliud nisi tantummodo usus
'fructus tam naturalibus patribus quam adoptivis per
'filios familias adquiritur in his rebus quae extrinsecus
'filiis obveniunt, dominio eis integro servato: mortuo
'autem filio adrogato in adoptiva familia etiam domi-
'nium eius ad adrogatorem transit', nisi supersint
'aliae personae, quae ex nostra constitutione' patrem
3 'in his quae acquiri non possunt antecedunt. Sed'
'ex diverso pro eo, quod is debuit qui se in adoptio-
'nem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur,
'sed nomine filii conveniatur et, si noluerit eum defen-
'dere, permittitur creditoribus per competentes nostros
'magistratus' bona, quae eorum 'cum usu fructu' futura
'fuissent, si se alieno iuri non subiecissent', 'possidere
'et legitimo modo ea disponere.'

XI

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA
ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successione ex constitutione
divi Marci. nam si hi, qui libertatem acceperunt a
domino in testamento, ex quo non aditur hereditas,
velint bona sibi addici libertatum conservandarum
causa, audiuntur. et ita rescripto divi Marci ad Po-
1 pilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se
habent: 'Si Virginio Valenti, qui testamento suo liber-
'tatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab
'intestato existente in ea causa bona esse coeperunt,
'ut veniri debeant: is cuius' de ea re notio est
'aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatum
'tam earum, quae directo, quam earum, quae per
'speciem fideicommissi relictas sunt, tuendarum gratia
'addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de so-
'lido quod cuique debetur solvendo. et hi quidem,
'quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt,
'ac si hereditas adita esset: hi autem, quos heres
'rogatus est manumittere, a te libertatem consequan-
'tur: ita ut si non' alia condicione velis bona tibi
'addici, quam ut' etiam qui directo libertatem acce-
'perunt tui liberi fiant, nam huic etiam voluntati
'tuae, si ii de quorum statu agitur consentiant, aucto-
'ritatem nostram accommodamus. et ne huius rescrip-
'tionis nostrae emolumentum alia ratione irritum
'fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit: et hi qui
'rebus nostris attendunt scient commodo pecuniario
'praeferendam libertatis causam et ita bona cogenda,
'ut libertas his salva sit, qui eam adipisci poterunt,
2 'si hereditas ex testamento adita esset. Hoc re-
scripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne
bona eorum a creditoribus possideantur et veneant.
certe si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat
bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et
quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet.
3 Inprimis hoc rescriptum totiens locum habet, quo-
tiens testamento libertates datae sunt. quid ergo¹⁰ si
quis intestatus decedens codicillis libertates dederit
neque adita sit ab intestato hereditas? favor consti-
tutionis debet¹¹ locum habere. certe si testatus de-
cedat et codicillis dederit libertatem, competere eam

(1) Gai. 3, 88 (2) Cod. 3, 33, 16 (3) Cod. 6, 61, 6
(4) pertransit T (5) Cod. 6, 59, 11 (6) Gai. 3, 84
(7) cui T (8) si non] non nisi B (9) quam ut
del. Mommsen (10) si quis... habere ex Dig. 40, 5, 2
(Ulp. l. 60 ad ed.) (11) debeat T (12) § 4 fin. § 5 ex
Dig. 40, 5, 4 pr. § 1. 2 (Ulp. l. 60 ad ed.) (13) quamvis] libri

4 nemini dubium est. Tunc constitutioni locum esse
verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato
existat: ¹² ergo quamdiu incertum sit, utrum existat
an non, cessabit constitutio: si certum esse coeperit
5 neminem extare, tunc erit constitutioni locus. ¹² Si
is, qui in integrum restitui potest, abstinuit se ab
hereditate, an, quamvis¹³ potest in integrum restitui,
potest admitti constitutio et addictio bonorum fieri?
quid ergo, si post additionem libertatum conservan-
darum causa factam in integrum sit restitutus? uti-
que non erit dicendum revocari libertates, quae¹⁴
6 semel competierunt. Haec constitutio libertatum
tuendarum causa introducta est: ergo si libertates
nullae sint datae, cessat constitutio. quid ergo, si
vividit libertates vel mortis causa et, ne de hoc
quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non fac-
tum sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi
sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficient
7 verba constitutionis. 'Sed cum multas divisiones
'eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a
'nobis plenissima constitutio'¹⁵, in quam multae spe-
'cies collatae¹⁶ sunt, quibus ius huiusmodi successio-
'nis plenissimum est effectum: quas ex ipsa lectione
'constitutionis potest quis cognoscere.'

XII¹⁷DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT
PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUS
CONSULTO CLAUDIANO.

'Erant ante praedictam successionem olim et aliae
'per universitatem successiones. qualis fuerat bono-
'rum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per
'multas ambages fuerat introducta et tunc locum habe-
'bat, quando iudicia ordinaria in usu fuerunt: sed
'cum extraordinariis iudiciis posteritas usa¹⁸ est, ideo
'cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum vendi-
'tiones exspiraverunt et tantummodo creditoribus datur
'officio iudicis bona possidere et prout eis utile visum
'fuerit ea disponere, quod ex latioribus digestorum
1 'libris perfectius apparebit. Erat et ex senatus
'consulto Claudiano miserabilis per universitatem ad-
'quisitio, cum libera mulier servili amore bacchata
'ipsam libertatem per senatus consultum amittebat et
'cum libertate substantiam: quod indignum nostris
'temporibus esse existimantes et a nostra civitate de-
'leri et non inseri nostris digestis concessimus¹⁹.'

XIII²⁰

DE OBLIGATIONIBUS.

²⁰ Nunc transeamus ad obligationes. obligatio est
iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius
1 solvendae rei secundum nostrae civitatis iura. Om-
nium autem obligationum summa divisio in duo ge-
nera diducitur: namque aut civiles sunt aut prae-
toriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutae aut
certe iure civili comprobatae sunt. praetoriae sunt,
quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae
2 etiam honorariae vocantur²¹. Sequens divisio in
quattuor species diducitur: aut enim ex contractu
sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut
quasi ex maleficio. prius est, ut de his quae ex con-
tractu sunt dispiciamus. harum aequae quattuor spe-
cies sunt: aut enim re contrahuntur aut verbis aut
litteris aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

XIV²²

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

²² Re contrahitur obligatio veluti mutui datione²⁴.
mutui autem obligatio in his rebus consistit, quae

cum 6, quamdiu Dig. (14) quae] Dig. 6, quia libri (15) Cod.
7, 2, 15 (16) collectae T (17) Cf. Gai. 3, 77..81 (18) usa]
W², nisa BT, nisa W² (19) Cod. 7, 24 (19) Cf. Gai. 3, 88, 89
Dig. 44, 7 Cod. 4, 10 (20) Gai. 3, 88 (21) dicuntur T
(22) Cf. Gai. 3, 90. 91 (23) pr. in. ex Gaii l. 2 rer. coll.
(Dig. 44, 7, 1 § 2) (24) datione] Dig., obligatio BT
h*

pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata aere argento auro. 'quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eadem res, sed aliae eiusdem naturae' et qualitatis reddantur. unde etiam mutuum appellatum sit³, 'quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat.' 'ex eo contractu nascitur actio quae vocatur condictio.' 1 'Is quoque, qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur': 'daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio.' nam proinde ei⁶ condici potest 'si paret eum dare oportere' ac si mutuum accepisset: unde pupillus, 'si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenetur indebiti conductione non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat magis distrahere voluit negotium quam contrahere.' 7 Item is cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, re obligatur 'et tenetur commodati actione.' sed is ab eo qui mutuum accepit longe distat: namque non ita res datur, ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. et is quidem qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu quod accepit amiserit, veluti incendio ruina naufragio aut latronum hostiumve incursu, nihilo minus obligatus permanet. at is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendam rei praestare iubetur nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius⁹ culpa is casus intervenit: alioquin si id quod tibi commodatum est peregre ferre tecum malueris et vel incursu hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. commodata autem res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse commodatum. 7 Praeterea et is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur 'et' actione depositi, qui et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpa autem nomine, id est desidia atque negligentiae, non tenetur: itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia, qui negligenti amico rem custodiendam tradit¹⁰, 'suae facilitati id¹¹ imputare debet'. 4 7 Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, qui et ipse de ea ipsa re quam accepit restituenda tenetur 'actione pigneraticia.' sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere.

XV¹²

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

¹³ Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsu¹⁴, cum quid dari fieri nobis stipulamur. ex qua duae proficiuntur actiones, tam condictio, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens.

1 In hac re olim talia verba tradita fuerunt: spondeo? spondeo, promittis? promitto, fidepromittis? fide-

promitto, fideiubes? fideiubeo, dabis? dabo, facies? faciam. utrum autem Latina an Graeca vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congrueret ad interrogatum respondere: quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. 'sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana¹⁵ constitutio lata est, quae sollemnitate verborum sublata sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est.'

2 Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub conditione fit. pure veluti 'quinque aureos dare spondeo?' idque confestim peti potest. in diem, cum adiecto die quo pecunia solvatur stipulatio fit: veluti 'decem aureos primis kalendis Martiis dare spondeo?' id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti prius quam dies veniat non potest: ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus¹⁶ dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam¹⁷ praetereat. At si ita stipuleris 'decem aureos annuos quoad vivam dare spondeo?', et pure facta obligatio intellegitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione submovetur. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut, si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti 'si Titius consul factus fuerit, quinque aureos dare spondeo?' si quis ita stipuletur 'si in Capitolium non ascendero, dare spondeo?' perinde erit, ac si stipulatus esset cum morietur dari sibi. ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio existat, mors nobis contingerit. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti 'Carthagine dare spondeo?' quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur 'hodie Carthagine dare spondeo?' inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti 'si Titius consul fuit' vel 'si Maevius vivit, dare spondeo?' nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. quae enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

7 Non solum res in stipulum deduci possunt, sed etiam facta: ut si¹⁸ stipulemur fieri aliquid vel non fieri. et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adici poena debet: 'si ita factum non erit, tum poenae nomine decem aureos dare spondeo?' sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adicienda: 'si adversus ea factum erit sive quid ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondeo?'

XVI¹⁹

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat 'spondeo'. ut puta cum

(1) *Gai.* 3, 90 (2) in] *T Gai.*, ob *B* (3) est *Gai.* (4) ex] *B* 6, et ex *T* (5) *Gai.* 3, 91 (6) ei] *Gai.*, ei ab eo *BT* (7) § 2. 4 in. ex *Gaii* l. 2 rer. cott. (*Dig.* 44, 7, 1 § 3. 6) (8) huius] *T*, h. ipsius *B* (9) et] *T* 6, om. *B* (10) tradit] *B*, committit *Dig.*, ...it... tradidit *T* (11) id] *E*, ad *B*, om. *T*

(12) *Cf. Gai.* 3, 92. 93 *Dig.* 45, 1 *Cod.* 8, 37 (13) *pr.* in. ex *Gaii* l. 2 rer. cott. (*Dig.* 44, 7, 1 § 7) (14) responsu] *Dig.* *F*¹, responso *AB*, response *T* et in *Dig.* *F*²? (15) *Cod.* 8, 37, 10 (16) totus] *A*, totus is *T*, totus ille *B* (17) sic *A*, is ins. *BT* (18) si om. libri (19) *Cf. Dig.* 45, 2 *Cod.* 8, 40

duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat 'utriusque vestrum dare spondeo': nam si prius Titio sponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei stipulandi esse. duo pluresve rei promittendi ita fiunt: 'Maevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem quinque aureos dare spondes?' respondeant¹ singuli 1 separatim 'spondeo'. Ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. in utraque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter debitum accipiendo vel alter solvendo omnium peremit obligationem et omnes liberat. ²Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem vel sub condicione obligari potest: nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur.

XVII³

DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. sed⁴ hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, acquirit hereditati ac per hoc 1 etiam heredi postea facto acquiritur. ⁵Sive autem domino sive sibi sive conservo suo sive impersonaliter servus stipuletur, domino acquirit. idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causa 2 sis acquirere possunt. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, 3 non etiam dominus eius. Servus communis stipulando unicuique dominorum pro portione domini acquirit, nisi si unius eorum iussu aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei acquiritur. quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur, veluti si res quam dari stipulatus est unius domini sit.

XVIII

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

⁶Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes tam praetoriae quam iudiciales. ⁷Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio vel de perseguendo servo qui in fuga 2 est restituendove pretio. ⁸Praetoriae, quae a mero praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliciae: nam et haec ab iurisdictione veniunt. ⁹Conventionales sunt, quae ex conventionem utriusque partis concipiuntur, 'hoc est neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventionem contrahentium.' quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim 4 rerum contrahendarum. ¹⁰Communes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest: vel de rato stipulatio.

XIX¹

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res, quae dominio nostro subicitur, in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. 1 At² si quis rem, quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti

Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit 2 stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuit, vel rem suam dari³ quis stipuletur. nec in pendentem erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci et ex libero servus fieri potest et commercium adipisci stipulator potest et res stipulatoris esse desinere potest, sed protinus inutilis est. item contra licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa¹⁰, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenit, extinguitur stipulatio. ac ne¹¹ statim ab initio talis stipulatio valebit 'Lucium Titium cum servus erit dare spondes?' et similia: quia natura sui dominio nostro exempta in obligationem deduci nullo 3 modo possunt. Si quis alium daturum facturumve quid sponderit, non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum 4 se, ut Titius daret, sponderit, obligatur. Si quis alii, quam cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest (veluti¹² si quis ita stipuletur 'mihi aut Seio dare spondes?'), ut obligatio quidem stipulatori acquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. quod si quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, decem dari¹³ 'aureos' stipulatus est, valebit quidem stipulatio: sed utrum totum debetur quod in stipulatione deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed 'placet' non plus quam partem dimidiam ei acquiri. ei qui tuo iuri subiectus est si stipulatus sit, tibi acquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur 'in his rebus quae 5 tibi acquiri possunt.' ¹⁴Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quae interrogatus erit non responderit, veluti si decem 'aureos' a te dari¹⁵ stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: 'aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas,' vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas: 'praesenti die spondeo.' nam si hoc solum respondeas 'promitto', breviter videris in eandem diem aut condicionem spondidisse: nec enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator ex 6 presserit. ¹⁶Item inutilis est¹⁷ stipulatio, si ab eo stipuleris, qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te stipuletur. sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli: filii 7 vero familias aliis obligari possunt. ¹⁸Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. quod 'et in surdo receptum est, quia et is qui stipulatur verba promittentis et is qui promittit verba stipulantis audire debet.' ¹⁹unde apparet non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed de eo qui omnino non 8 exaudit. ²⁰Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit quid agit. ²⁰Pupillus omne negotium recte gerit: ut tamen, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris 10 auctoritate potest. ²⁰Sed quod diximus de pupillis, utique de his verum est, qui iam aliquem intellectum habent: nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in proximis infanti propter utilitatem eorum benignior

(1) respondeant] BP, et r. T, si r. E: ut interroget stipulator vel similequid inter fiunt et Maevi a compilatoribus male deletum censet Mommsen (2) § 2 ex Flor. l. 8 inst. (Dig. 45, 2, 7)

(3) Cf. Gai. 3, 114. 167 Dig. 45, 3 (4) sed] T, sed et B (5) § 1 in. ex Flor. l. 8 inst. (Dig. 45, 3, 15)

(6) pr... § 4 ex Dig. 45, 1, 5 pr. (Pomp. l. 28 ad Sab.)

(7) Cf. Gai. 3, 97. 109 Cod. 8, 38 (8) at] AT?, itaque B (9) dare libri (10) qua causa] T?, qua alii causa A^u ante emend. A^u, aliqua causa A^u ex emend., causa B (11) ne] AT, nec B (12) veluti] T?, om. AB (13) dare libri (14) Gai. 3, 102 (15) dari] BGai., dari sibi AT (16) Gai. 3, 104 (17) est] BT, erit A (18) Gai. 3, 105 (19) § 7 fin. ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 44, 7, 1 § 15) (20) Gai. 3, 106. 107. 109

'iuris interpretatio facta est,' ut idem iuris habeant, quod pubertati proximi. sed qui in parentis potestate est impubes, nec auctore quidem patre obligatur. 11 Si impossibilis condicio obligationibus adiciatur, nihil valet stipulatio. impossibilis autem condicio habetur¹, cui natura impedimento est, quo minus existat, veluti si quis ita dixerit: 'si digito caelum attigero, dare spondes?' at si ita stipuletur, 'si digito caelum non attigero, dare spondes?' pure facta obligatio. 12 intellegitur ideoque statim petere potest. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est. 'sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus et non praesentes esse vel se vel adversarios suos contententibus: ideo nostra constitutio² propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses³ advocatos scripsimus, per quam disposuimus tales scripturas, quae praesto esse partes indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit in ipso toto die quo conficiebatur instrumentum sese vel adversarium suum in aliis locis esse.' Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis quam post eius mortem a quo stipulabatur. ac ne is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videbatur. sed et si quis ita stipuletur, 'pridie quam moriar' vel 'pridie quam morieris dari?' inutilis erat stipulatio. sed cum, ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis⁴ etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut, sive post mortem sive pridie quam morietur stipulator sive promissor stipulatio concepta 14 'est, valeat stipulatio.' Item si quis ita stipulatus erat: 'si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes?' inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. sed cum Leo inclitae recordationis in dotibus eandem stipulationem quae praepostera nuncupatur non esse reiiciendam existimavit, nobis⁵ placuit et huic perfectum robor accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat 'cum moriar, dare spondes?' vel 'cum morieris', 'et apud veteres' utilis erat 16 'et nunc valet.' Item post mortem alterius recte 17 stipulamur. Si scriptum fuerit in instrumento promissioe aliquem, perinde habetur, atque si inter rogatione praecedente responsum sit. Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat 'dare spondeo', propter omnes tenetur: si vero unam ex his vel quasdam daturum se sponderit, obligatio in his pro quibus sponderit contrahitur. ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas re- 19 spondere debemus. Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest: inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi adquirat quod sua interest: ceterum si⁶ alii detur, nihil interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit, ut comprehensum esset¹⁰, committetur¹¹ poenae stipulatio etiam ei cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipulationis. ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit, sed si addiderit de poena 'nisi dederis, tot aureos 20 "dare spondes?" tunc committitur stipulatio.'¹² Sed

et si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipulationem valere. nam si¹³ is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo et stipulatus est rem pupilli salvam fore, 'quoniam' interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male res gesserit, tenet obligatio. ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. et si creditori suo quod sua interest, ne forte vel poena committatur vel praedia distrahantur quae pignori data 21 erant, 'valet stipulatio.' Versa vice qui alium facturum promissit, videtur in ea esse causa, ut non 22 teneatur, nisi poenam ipse promiserit. Item nemo rem suam futuram in eum casum quo¹⁴ sua 23 fit utiliter stipulatur. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari cre- 24 dideris. Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

25 Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante condicionem decesserit, postea existente condicione heres eius agere potest. idem est 26 et a promissoris parte. Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni vel mensis non recte petet¹⁶. Si fundum dari¹⁷ stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit, quo traditio fieri possit.

XX¹⁸

DE FIDEIUSSORIBUS.

¹⁹Pro eo qui promittit solent alii obligari qui fideiussores appellantur, quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. ²⁰In omnibus autem obligationibus 'adsumi possunt,' id est 'sive re sive verbis sive litteris sive consensu contractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio, cui adiciatur fideiussor, adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod sibi 'naturaliter' debet 2 tur.' ²¹Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed 3 etiam heredem obligatum relinquit. Fideiussor et 4 praecedere obligationem et sequi potest. ²²Si plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. itaque liberum est creditori a quo velit solidum petere. sed ex epistula divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sint 'litis contestatae tempore,' partes petere. ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc ceteros onerat. sed et si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit²³ solvendo non sit: 'et sibi imputare debet, cum potuerit adiuvare' ex epistula divi Hadriani 'et' desiderare²⁴ rare, ut pro parte in se detur actio. ²⁴Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is pro quo obligantur: nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis nec plus in accessione esse potest quam in principali re. at ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. ²⁵itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero non potest obligari. item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest: contra vero non potest. ²⁶non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus

(1) habetur] AB, appellatur T (2) Cod. 8, 37, 14
 (3) caesarienses libri (4) dari] BT, dabis A (5) Cod. 8, 37, 11 (6) Cod. 6, 22, 25 (7) § 17 similis Paulo 5, 7, 2 (8) § 19 in. ex Dig. 45, 1, 38 § 17 (Ulp. l. 49 ad Sab.) (9) ai] ut Dig. (10) sic AB, est T Dig. (11) sic AT Dig., committeretur B (12) § 20 ex Dig. 45, 1, 38 § 20. 22 (Ulp. l. c.) (13) § 22 similis Dig. 45, 1, 87 (Paul. l. 75 ad ed.) (14) quo]

A, quod BT, qua Dig. (15) § 26 ex Dig. 45, 1, 42 (Pomp. l. 27 ad Sab.) (16) sic T Dig., petit AB (17) dare libri (18) Cf. Gai. 3, 115. 127 Dig. 46, 1 Cod. 8, 40 (19) Gai. 3, 115. 117 (20) Gai. 3, 119^a (21) § 2 similis Dig. 46, 1, 4 § 1 (Ulp. l. 45 ad Sab.) (22) Gai. 3, 121. 122 (23) sic TE Gai., fideiussor accessit B (24) Gai. 3, 126 (25) Cf. Gai. 3, 113 (26) Gai. 3, 113

'et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare, 6 minus est post tempus dare. ¹Si quid autem fideiussor pro reo solverit, eius recipiendi causa 7 habet cum eo mandati iudicium.' ²Graece fideiussor plerumque ita accipitur: *ἡ ἀμὴ πλάται καλεῖται, λέγει, θέλει* sive *βούλουμαι*³: sed et si *φημι* dixerit, 8 pro eo erit, ac si dixerit *λέγω*. In stipulationibus fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut, quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum: ideoque constat, ⁴si quis se scripserit fideiussisse⁵, videri omnia sollemniter acta.

XXI°

DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

'Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. plane si quis debere se scripserit, quod numeratum ei non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim saepissime constitutum est. sic fit, ut et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascitur conditio, cessante scilicet verborum obligatione. multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram⁷ tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.'

XXII

DE CONSENSU OBLIGATIONE.

'Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, 1 mandatis. ²Ideo autem istis modis consensu dicitur obligatio contrahi, quia neque scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac ne dari quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio,' sed sufficit eos qui negotium gerunt consentire. ³Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, 3 veluti per epistolam aut per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.'

XXIII°

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

¹⁰'Emptio et venditio contrahitur, simulatque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractae.' sed haec quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt, optinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. in his autem quae scriptura efficiuntur non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus¹¹, nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta. donec enim aliquid ex his deest, et paenitentiae locus est et potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione. ita tamen impune recedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is qui recusat adimplere contractum, si quidem emptor est,

'perdit quod dedit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet nihil super arris expressum 1 est.' Pretium autem constitui oportet: nam nulla (1) emptio sine pretio esse potest. sed et ¹²certum pretium esse debet. alioquin si ita inter aliquos convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empta: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. sed nostra decisio¹³ ita hoc constituit, ut, quotiens sic composita sit venditio 'quanti ille aestimaverit', sub hac conditione staret contractus, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut¹⁴ venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione¹⁵ venditore autem ex vendito agente. sin autem ille qui nominatus est vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto. quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus et conductionibus tradere. ¹⁶Item pretium in numerata pecunia consistere debet. nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse possit, valde quaerebatur. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere: unde illud est, quod vulgo dicebatur per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahit eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis¹⁷:

*ἔνθεν ἄρ' οὐκίλοντο παρηκομήντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθροῖσι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖσι, ἄλλοι δ' ἀτῆσι βόσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδροπαδέσσιν.*¹⁸

Diversae scholae auctores contra sentiebant aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse: nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse rationem non pati. sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito praevaluit, cum et ipsa aliis¹⁹ Homericis versibus²⁰ adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi principes admiserunt et in nostris digestis latius signum²¹ ficatur. Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur), periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quod si fugerit homo qui venit aut subreptus fuerit, ita ut neque dulus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit,

(1) Gai. 3, 127 (2) § 7 ex Dig. 46, 1, 8 pr. (Ulp. l. 47 ad Sab.) (3) id est fide mea iubeo dico volo (4) § 8 fin. ex Dig. 45, 1, 30 (Ulp. l. 47 ad Sab.) (5) sic T Dig., fideiussorem esse B (6) Cf. Gai. 3, 128..138 Cod. 4, 30 (7) Cod. 4, 30, 14 (8) Gai. 3, 135..137 (Dig. 44, 7, 2) (9) Cf. Dig. 18, 1..19, 1 Cod. 4, 38..49 (10) Gai. 3, 139

(11) Cod. 4, 21, 17 (12) Gai. 3, 140 (13) Cod. 4, 38, 15 (14) utl TΘ, et B (15) actionem BT (16) Gai. 3, 141 (17) Il. 7, 472 seqq. (18) id est: inde vinum comparabant comantes Achivi, alii aere, alii splendido ferro, alii pellibus, alii ipsis bobus, alii mancipiis (19) aliis TC, ex aliis B (20) Il. 6, 235. cf. Dig. 18, 1, 1 § 1 (21) Dig. 19, 4

securus erit. idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intellegimus. utique tamen vindicationem rei et conditionem exhibere debet emptori, quia sane, qui rem nondum emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. idem est etiam de furti et de damni iniuriae actione. Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. sub condicione veluti 'si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.' Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum basilicam, frustra quis sciens emit, quas tamen si pro privatis vel profanis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest deceptum eum non esse. idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.

XXIV¹

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

²Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni isdemque iuris regulis consistunt. nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur, si merces constituta sit. 'et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conductio.'

1 Et quae supra diximus³, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. ⁴'qua de causa si fulloni polianda curandave aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit,' non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo nomine praescriptis verbis actio datur.

2 Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem a te aliam utendam sive fruendam acceperit. 'et⁵ placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus.' ⁶veluti si, cum unum quis bovem haberet et vicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commo- darent, ut opus facerent, et apud alterum bos periret: neque locati vel conducti neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum ³ praescriptis verbis agendum est. ⁷Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. ut 'ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive redditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius,' cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit aliove quo modo alienaverit, auferre liceat. 'sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana⁸ lata est, quae emphyteusos contractui⁹ propriam statuit naturam neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita optinere, ac si naturalis¹⁰ esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi dam- ⁴ num venire. quo iure utimur.' ¹¹Item quaeritur, 'si cum aurifice Titio¹² convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret et acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et

'venditio an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius¹³ ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operae autem locationem et conductionem. sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. 'quodsi' suum aurum Titius dederit 'mercede pro opera constituta,' 'dubium non est, quin locatio et conductio sit.'

5 Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumentum mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis heres eius eodem iure in conductionem succedit.

XXV¹⁴

DE SOCIETATE.

¹⁵'Societatem coire solemus aut totorum bonorum,' quam Graeci specialiter *κοινοπραξίαν* appellant, 'aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque,' aut olei vini frumenti emendi vendendique. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. quod si expressae fuerint partes¹⁶, hae servari debent: nec enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia. ² ¹⁷De illa sane conventionem quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata debet haberi conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpicius, cuius sententia praevaluit, contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate¹⁸, ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti: nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii sententiam optinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi existimavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta solum quod superest intellegatur ³ lucri esse. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod ⁴ praetermissum est eandem partem servari. ¹⁹'Manet autem societas eo usque, donec in eodem consensu perseveraverint: at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare: si quid vero aliud lucrifaceret, quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet: ei vero, cui renuntiatum est, quidquid omnino post renuntiatam societatem acquiritur, ⁵ soli conceditur. ¹⁹Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit certam personam sibi eligit.' ²⁰sed et si consensu plurium societas coita sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi si in coeunda societate aliter

(1) Cf. Gai. 3, 142. 147 Dig. 19, 2 Cod. 4, 65 (2) pr. ex Gai. l. 2 rer. cott. (Dig. 19, 2, 2) (3) 3, 23, 1 (4) Gai. 3, 143 (5) et] T^o, om. B (6) § 2 fin. ex Dig. 19, 5, 17 § 3 (Ulp. l. 28 ad ed.) (7) Gai. 3, 145 (8) Cod. 4, 66, 1 (9) sic B^o, contractus T (10) natura talis Ferretus ad Θ (11) Gai. 3, 147

(12) sic B, mihi Gai., titius T (13) cassius] BGai., et c. T^o (14) Cf. Gai. 3, 148. 154 Dig. 17, 2 Cod. 4, 37 (15) Gai. 3, 148 (16) partes om. B (17) cf. Gai. 3, 149 (18) sic PE, societatem B (19) Gai. 3, 151. 152 (20) § 5 fin. 6. 7 similes Dig. 17, 2, 65 § 9. 10. 12 (Paul. l. 32 ad ed.)

6 convenerit. ¹Item si alicuius rei contracta societas sit et finis negotii impositus est, finitur societas. 7 ¹Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam cum in eius locum alius succedit, pro mortuo habetur. ²Item si quis ex sociis mole debiti praegravatus bonis suis cesserit et ideo propter publica aut propter privata debita substantia eius veneat, solvitur societas. sed hoc casu si adhuc consentiant in 9 societatem, nova videtur incipere societas. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi apud se passus est, an etiam culpa, id est desidia atque negligentiae nomine, quaesitum est: praevalet tamen etiam culpa nomine teneri eum. ³culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium⁴, qualem suis rebus adhibere solet. nam qui parum diligentem socium sibi adsumit⁵, de se queri debet⁶.

XXVI⁷

DE MANDATO.

*Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. at si tua tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est mandatum et ob id⁹ nulla ex eo ob- 1 ligatio 'nec mandati inter vos actio' nascitur. *Mandantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, vel ut 2 fundum ei emereres, vel ut pro eo sponderes. *Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur, aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa mandet tibi, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in 3 id quod tibi debuerat. *Aliena autem¹⁰ causa intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emereres, vel ut pro 4 Titio sponderes. *Sua et aliena, veluti si 'de communibus suis et Titii negotiis gerendis' tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emereres, vel ut pro eo et 5 Titio sponderes. *Tua et aliena, veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes. quodsi ut¹¹ sine usuris crederes¹², aliena tantum gratia intercedit mandatum. *Tua gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloques, quam feneres, vel ex diverso ut¹³ feneres potius, quam in emptiones praediorum colloques. cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio 'mandati'¹⁴ obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur, cum liberum cuique sit apud se explorare, an expediat consilium. ¹⁵itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emereres vel eam credas, quamvis non expediat tibi eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed optinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses, 7 quam si tibi mandatum esset. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est, veluti si Titius de furto aut¹⁶ damno faciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

8 Is qui exsequitur mandatum non debet excedere fines mandati. ut ecce si quis usque ad centum 'aureos' mandaverit tibi, ut fundum emereres vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emergere debes neque in ampliorem pecuniam 'fideiubere', alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum 'aureos' cum eo agere velis, inutiliter te acturum: ¹⁷diversae scholae auctores recte te¹⁸ usque ad centum 'aureos' acturum existimant: 'quae sententia sane benignior est.' ¹⁹quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo 'actionem, quoniam' qui mandat, ut sibi centum 'aureorum' fundus emeretur, is utique mandasse intellegitur, ut minoris si posset emeretur.

9 ²⁰Recte quoque mandatum 'contractum', si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. 10 ²⁰Item si adhuc integro mandato mors alterutrius²¹ interveniat, id est vel eius qui mandaverit, vel eius²² qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. sed 'utilitatis causa receptum est, si²³ mortuo eo, qui tibi mandaverit, tu ignorans eum decessisse executus fueras mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferat. et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere deberent.' Mandatum non suscipere liberum est: susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eandem rem mandator exsequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilo minus mandati actio locum habet, nisi si²⁴ iusta causa interessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi.

12 Mandatum et in diem differri et sub conditione fieri potest. In summa sciendum est mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta incipit locatio et conductio esse et ut generaliter dixerimus: quibus casibus sine mercede suscepto officio mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederis²⁵ aut sarcinatori sarcienda nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

XXVII

DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex 1 contractu nasci videntur. ²⁶Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestae adversus eum qui gessit directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se optulerit: ex qua causa ii quorum negotia gesta fuerint etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti nulli demandata negotiorum suorum administratione peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo quod

(1) cf. p. 40 not. 20 (2) cf. Gai. 3, 154 (3) § 9 fin. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 17, 2, 72) (4) socium] T⁹ G, socio B, om. Dig. (5) sic B⁹ T, adscivit B⁹, acquirit Dig. (6) sic Dig., hoc est sibi imputare debet addunt libri (7) Cf. Gai. 3, 155..162 (Dig. 17, 1 Cod. 4, 35 (8) pr... § 6 in. ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 17, 1, 2) (9) ob id] T Dig., id eo B (10) tantum Dig. G (11) ut] Dig. G, om. libri (12) sic Dig. BC⁹, credideris TC⁹ (13) ut] B Dig. G,

ut pecunias tuas T⁹ C (14) mandati] libri cum G, om. Dig. (15) cf. Gai. 3, 158 (16) aut] BC, aut de T (17) ex Gai l. 2 rer. cott. (Dig. 17, 1, 4) (18) te] et B, .. T, te post aureos collocat C (19) Gai. 3, 161 (20) Gai. 3, 159. 160 (21) sic T, alterius BC⁹, alterius utrius P, alterutrius alicuius Gai. (22) illius T (23) si] BT⁹, ut si T⁹ C Gai. (24) si] B, ita T (25) dederis] B, quis dederit TC (26) cf. Dig. 44, 7, 5 pr. (Gai l. 3 rer. cott.)

quis impendisset nullam habiturus esset actionem. sicut autem is qui utiliter gesserit negotia habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam¹ compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. ²Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem, sed et³ ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam creditori eius obligaverit. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo tenetur communi dividendo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius⁴ in eam rem necessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex contractu obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui coheredi suo familiae erciscundae iudicio ex his causis obligatus est. ⁵Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intellegitur (neque enim cum herede neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest⁶): et tamen⁷, quia ex maleficio non est obligatus heres, ⁶quasi ex contractu debere intellegitur. ⁸Item is, cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex contractu obligatus, ut, si certiore rationem sequamur, magis ut supra diximus ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrabat potius negotium quam contrahat. sed tamen proinde is qui accepit obligatur, ac si mutuum illi daretur, et ideo conditione tenetur. ⁷Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic⁸ namque definiverunt veteres: ex quibus causis infitendo lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato. quod veteres quidem in his legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta per damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio⁹ cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis¹⁰ praebnit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt, quae si indebita solvantur, non repetuntur.¹¹

XXVIII¹¹

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

¹² Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur, admonendi

(1) de (?) exactissima q. diligentia T (2) § 2 ex Gai l. 3 rer. cott. (Dig. 44, 7, 5 § 1) (3) et] Dig. 9, om. libri (4) eius] dett. cum 9, solus T^o, eius solus BT^o (5) ad § 5. 6 cf. Dig. 44, 7, 5 § 2. 3 (Gai. l. 2 rer. cott.) (6) sic T (ubi tamen dici potest incerta sunt) P, legatarium pr. gess. d. posse B (7) et tamen] sed T (8) sic] T, om. B (9) Cod. 1, 3, 45, 7? (10) legatariis] C^o E, legatis C^o, l. hoc B, hoc l. T (11) Cf. Gai. 3, 163..167 Cod. 4, 27 (12) Gai. 3, 163 (13) filios] C^o 9, filios vestros BT^o? (14) quidem] TC^o, om. BC^o (15) quam] B^o 9, quae T, quem C^o, inc. C^o (16) Cod. 6, 61, 6 (17) commodum] B^o 9, quoquo modo TC

sumus adquiri vobis non solum per vosmet ipsos, sed etiam per eas quoque personas, quae in vestra potestate sunt, veluti per servos vestros et filios¹³: ut tamen, quod per servos quidem¹⁴ vobis adquiratur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate habetis, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et usus fructus, quam¹⁵ nostra discrevit constitutio¹⁶: ut, quod ab actione commodum¹⁷ perveniat, huius usum fructum quidem habeat pater, proprietatem autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae constitutionis divisionem.¹⁸ ¹ ¹⁸Item per liberos homines et alienos servos, quos bona fide possidetis, adquiritur vobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operis suis vel ex ² re vestra adquirant.¹⁹ ¹⁹Per eum quoque servum, in quo usum fructum vel usum habetis, similiter ex ³ duabus istis causis vobis adquiritur. ¹⁸Communem servum pro dominica parte dominis acquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut per traditionem accipiendi illi soli adquirat, veluti cum ita stipuletur: Titio domino meo dare spondeo? sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem²⁰ res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra²¹ dictum est.

XXIX²²

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

²³ Tollitur autem omnis obligatio solutione eius quod debetur, vel si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit. nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse qui debet an alius pro eo: liberatur enim et²⁴ alio solvente, sive sciente debitore sive ignorante vel invito solutio fiat. item si reus solverit, etiam ii qui pro eo intervenerunt liberantur. idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus. ²⁵Item per acceptilationem tollitur obligatio. est autem acceptilatio imaginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiat haec verba debitorem dicere: quod ego tibi promisi habesne acceptum? et Titius respondeat habeo: sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet: ²⁷ἔχεις λαβὼν ἀπὸ ἐμοῦ τὰς αἰτίας; ἔγω λαβὼν. ²⁸quo genere ut diximus tantum eae obligationes solvuntur, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae: consentaneum enim visum est verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi: sed²⁹ id, quod ex alia causa debetur, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi. ³⁰sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest. Est prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est: ³¹quidquid te mihi ex quacumque causa dare facere oportet oportebit praesens in diemve³² quarumque rerum mihi tecum actio quaeque abs te petitio vel adversus te persecutio est erit quodque³³ tu meum habes tenes possides possideresve³⁴ dolove malo fecisti, quo minus possideas:

(18) Gai. 3, 164. 165 (19) Gai. 3, 167 (20) Cod. 4, 27, 2 (21) 3, 17, 3

(22) Cf. Gai. 3, 163..181 Dig. 46, 2.4 Cod. 8, 41. 43 (23) Gai. 3, 168 (24) et] TC^o, om. B (25) Gai. 3, 169 (26) sed... λαβὼν ex Dig. 46, 4, 8 § 4 (Ulp. l. 48 ad Sab.) (27) id est: habesne acceptos tot denarios? habeo (28) Gai. 3, 170 (29) sed] Gai. 9, sed et libri (30) cf. Gai. 3, 172 (31) cf. Dig. 46, 4, 18 § 1 (32) diemve] T^o Dig. 9, diem vel sub condicionem BT^o, diesve (vel sub conditione add. C^o) oportebit oporteretve C (33) sic libri cum 9, quodve Dig. (34) possideresve] sic libri cum 9, recte om. Dig.

'quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spondit Numerius Negidius.' item e diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: 'quidquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spondi, id omne habesne acceptum?' respondit Aulus Agerius: 'habeo' acceptumque tuli.¹ Praeterea novatione tollitur obligatio. veluti si id, quod tu Seio debeas, a Titio dari stipulatus sit. nam interventu novae personae nova nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur.² veluti si id, quod Titio tu debebas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit: nam tunc prior proinde obligatus manet, ac si postea a nullo⁴ stipulatus fuisset. sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio aut dies aut fideiussor adiciatur aut detrahatur. quod autem diximus, si condicio adiciatur, novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam

'novationem, si condicio extiterit: alioquin si defecerit, durat prior obligatio.' Sed cum hoc quidem inter veteres constabat tunc fieri novationem, cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri et quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio⁶, quae apertissime definit tunc solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt, alioquin manere et pristinam obligationem et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex 4 ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplius eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserunt, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

LIBER QUARTUS.

I^o

DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.¹

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quattuor genera dividuntur: hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

1° Furtum est contrectatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve, quod lege naturalis prohibitum est admittere. Furtum autem vel a furvo id est nigro dictum est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte: vel a fraude: vel a ferendo, id est auferendo: vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. immo etiam Graeci ἀπό τοῦ φῶρας¹² φῶρας dixerunt. Furtorum autem genera duo sunt, manifestum et nec manifestum. nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes quam genera furtorum, sicut iniurius apparebit. manifestus fur est, quem Graeci ἐν ἀγοράῳ appellant: nec solum is qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui eo loco deprehenditur, quo fit, veluti qui in domo¹⁵ furtum fecit et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut in vineto fur deprehensus sit: immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico sive in privato vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret, quo perferre ac deponere rem destinasset. sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. nec manifestum fur-

tum quid sit, ex his quae diximus intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit: nam in eum¹⁸ propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dederit conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum qui optulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblata. est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. praeterea poena constituitur edicto praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. sed hae actiones, id est concepti et oblatae et furti prohibiti nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod omnes, qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt.²⁰ Poena manifesti furti quadrupli est tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli.

6° Furtum autem fit non solum, cum quis interceptiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contractat. itaque sive creditor pignore sive is apud quem res deposita est ea re utatur sive is qui rem utendam accepit in alium usum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad cenam invitaturus et id peregre secum tulerit, aut si quis

(1) acceptum ins. dett.: ἔχω λαβὼν ἢ καὶ ληφθέν ἀπὸ τοῦ ἀγοράῳ (quasi esset habeo acceptum acceptumve tuli) θ
(2) Gai. 3, 176. 177. 179 (3) sic Gai., tollitur BTf
(4) a nullo] Gai., nullus libri (5) videtur B, videatur T^o, inc. T^o (6) Cod. 8, 41 (42), 8 (7) Cf. Gai. 3, 182. 208 Dig. 47, 2 Cod. 8, 2 (8) sic AP6, et de furto add. B (9) cf. Dig. 44, 7, 4 (Gai. l. 3 rer. cott.) (10) § 1 ex Dig. 47, 2, 1 § 3

(Paul. l. 39 ad ed.) (11) § 2 ex Dig. 47, 2, 1 pr. (Paul. l. 39 ad ed.) (12) id est: a ferendo (13) Gai. 3, 183; similia Dig. 47, 2, 2 (Gai. l. 13 ad ed.) (14) manif. ... appellant ex Dig. 47, 2, 3 pr. (Ulp. l. 41 ad Sab.) (15) in domo] W, domo A, domi BC, inc. T^o (16) sed ... fur = Dig. 47, 2, 5 § 1 (17) Gai. 3, 185. 188 (18) eo TC^o (19) quin libri (20) § 5 similia Gai. 3, 189. 190 (21) Gai. 3, 195. 196

'equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui in 7 'aciem equum perduxisset'.¹ Placuit tamen eos, qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligent id invito domino facere eumque si intellexisset non permissurum, ac si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum 8 'sine affectu furandi non committitur'.² Sed et³ si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi⁴ contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum est, cum Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subriperet et ad eum perferret, et servus id ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permisit servo quasdam res ad eum perferre, utrum furti an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? 'et cum nobis super hac dubitatione suggestum est et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes per nostram decisionem⁵ sanximus non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est et ideo non concurrant regulae, quae servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tamquam re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium servum, qui possit corrumpi, tale facinus a quibus- 9 'dam perpetretur'.⁶ Interdum etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sit,⁷ subreptus fuerit. 10 'Aliquando autem etiam suae rei quisque furtum committit, veluti si debitor rem quam creditori pignoris causa dedit subtraxerit. 11 'Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non fecerit: qualis est, cuius ope et consilio furtum factum est. in quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem tuam exciperet, vel oves aut boves tuas fugaverit, ut alius eas exciperet: et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit armentum. sed si quid eorum per lasciviam et non data opera, ut furtum admitteretur, factum est, 'in factum actio' dari debet: at ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. ope consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum aut scalas ut fenestris supponerentur commodaverit, sciens cuius (12) gratia commodaverit. certe qui nullam operam ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non 12 (13) tenetur furti. Hi, qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiant, furtum quidem illis faciunt et res in furtivam causam cadit nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur, sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos (14) actio nasci: si vero ope consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope consilio eius furtum factum esse. 13 (15) 'Furti autem actio ei competit, cuius interest rem salvam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit, quam si eius inter- 14 (16) 'sit rem non perire. Unde constat creditorem de pignore subrepto furti agere posse,' etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere: adeo

quidem ut, quamvis ipse debitor eam rem subriperit, nihilo minus creditori competit actio furti. 15 (17) 'Item si fullo polienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perire, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest.' sed et bonae fidei emptori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint: ¹⁰ nam si solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. idem est et si in parte solvendo sint fullo aut sarcinator. 16 (18) ¹¹ Quae de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum cui commodata res est transferenda veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam praestat, ita is quoque, qui commodum utendi percipit, similiter necesse habet custodiam praestare. sed nostra providentia etiam ¹² hoc in decisionibus nostris emendavit, ¹³ ut in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa dominum non posse ex paenitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem, ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam adversus eum cui res commo- data fuit pervenit: sin autem nescius et dubitans rem non esse apud eum commodati actionem instituit, postea autem re comperta voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur et adversus furem venire nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum qui rem utendam accepit commodati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est: tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit), cum manifestissimum est, etiam si ab initio dominus actionem instituit commodati ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito adversus furem transivit, omnimodo liberari eum qui rem commodatam accepit, quemcumque causae exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione optinente, sive in partem sive in solidum solvendo sit is qui rem commodatam 17 (19) 'accepit.' ¹⁴ Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de causa si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius ¹⁵ nomine depositi non tenetur nec ob id eius interest rem salvam esse, furti agere non potest, sed 18 (20) 'furti actio domino competit. ¹⁴ In summa sciendum est quaesitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum faciat. et placet, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impubere, si proximus pubertati sit et ob id 19 (21) 'intellegat se delinquere.' Furti actio sive dupli sive quadrupli tantum ad poenae persecutionem pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet sive alius quilibet: conditio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit.

(1) sic *AB* ^o *Gai.*, produxisset *TC*, perduxerit *B* (2) *Gai.* 3, 197. 198 (3) et] *AT* ^o *CH* *Gai.*, om. *BT* (4) commodatam sibi om. *Gai.* (5) *Cod.* 6, 2, 20 (6) *Gai.* 3, 199. 200 (7) sit] *AB*, st *C*, sunt *T* ^o *Gai.*, inc. *T* (8) *Gai.*

3, 202 (9) *Gai.* 3, 203. 205 (10) *Gai.* 3, 205 (11) *Gai.* 3, 206 (12) etiam om. *T* (13) § 16 fin. ex *Cod.* 6, 2, 22 § 1. 2 (14) *Gai.* 3, 207. 208 (15) eius] *A* *Gai.*, eius rel *BP*

II¹VI² BONORUM RAPTORUM.

³ Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est eum improbum furem esse): sed tamen propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum et est intra annum quadrupli, post annum simpli. quae actio utilis est, etiamsi quis unam rem licet minimam rapuerit. quadruplum autem non totum poena est et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. ridiculum est enim levioris esse conditionis eum qui vi rapit, quam qui clam amovet. 1 Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus suam rem esse et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoribus, absolvi debet. cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exercent avaritiam: melius divalibus constitutionibus⁴ pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se inventem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis⁵ contra statuta fecerit, rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutionem⁶ etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones optinere censuerunt, sed etiam in invasionibus, quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa 2 'omni rapina homines abstineant.'⁷ In hac actione non utique expectatur rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. quare sive commodata sive locata sive etiam pignerata sive deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usum fructum in ea quis habeat vel quod aliud ius, ut intersit eius non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex isdem causis omnes habere hanc actionem.

III⁸

DE LEGE AQUILIA.

⁹ Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquilianam. cuius primo capite cautum est, ut si quis hominem alienum alienamve quadrupedem quae pecudum numero sit iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuit, tantum domino dare damnetur.¹⁰ Quod autem non praecise de quadrupede, sed de ea tantum quae pecudum numero est cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum, quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi muli asini boves oves caprae. de subibus quoque idem placuit: nam et sues pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerus in Odyssea¹⁰ ait, 'sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus¹¹ refert':

*δῆσαι τὸν γε οὐδεὶς παρήμενον ἢ δὲ νόμοντα
πάρ Κορακὸς πύρην, ἐπὶ τε κρήνη Ἀρεθούση¹².*

2 Iniuria autem occidere intellegitur, qui nullo iure occidit. itaque qui latronem occidit, non tene-

tur, utique si aliter periculum effugere non potest. 3 Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur: nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac 4 lege tenetur. Itaque si quis, dum iaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum traiecerit, distinguitur. nam si id a milite quidem¹³ in campo eoque, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intellegitur: si alius tale quid admisit, culpa reus est. idem iuris est de milite, si is in alio loco, quam qui exercitandis militibus destinatus 5 est, id admisit. Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est neque praeclamavit, ut casus evitari possit, culpa reus est: si praeclamavit neque ille curavit cavere, extra culpam est putator. aequae extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia 6 eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id mortuus fuerit servus, 7 culpa reus est. Imperitia quoque culpae adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secernerit aut perperam ei 8 medicamentum dederit. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpa reus est mulio. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aequae culpa tenetur. eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non 9 potuerit. His autem verbis legis 'quanti id¹⁴ in eo anno plurimi fuerit' illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. quae ratione creditum est poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat in heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset. si ultra damnum numquam 10 lis aestimaretur. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit non solum perempti corporis aestimationem habendam esse secundum ea quae diximus, sed eo amplius quidquid praeterea perempto eo corpore damni¹⁵ vobis adlatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati 11 sunt qui supersunt. Liberum est autem ei, cuius servus fuerit occisus, et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi et capitalis criminis eum reum facere.

12 'Caput secundum legis Aquiliae in usu non est.'

13 ¹⁶ Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem quae pecudum numero est vulneraverit, sive eam quadrupedem quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus quae anima carent damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur: quamquam poterit sola rupta appellatio in omnes istas causas sufficere:

(1) Cf. Dig. 47, 8 Cod. 9, 33 (2) vi] A, de vi B utr. l. (3) Gai. 3, 209 (4) Dig. 4, 2, 13. 48, 7, 7 Cod. 3, 39, 4, 8, 4, 7. 10 (5) quis] AW, quid B, quidem E (6) restitutionem] A, rest. eius BW (7) § 2 ex Dig. 47, 8, 2 § 22. 23 (Ulp. l. 56 ad ed.) (8) Cf. Gai. 3, 210..219 Dig. 9, 2 Cod. 3, 35 (9) Gai.

3, 210 (10) Od. 13, 407 sq. (11) Dig. 32, 65, 4 (12) id est: invenies eum apud sues sedentem. hae vero pascuntur ad Coracis clivum et apud fontem Arethusam (13) quidem] dett., qui libri (14) id] APΘ, om. B (15) damni] P, d. quid ABC (16) Gai. 3, 217

'ruptum enim intellegitur, quod quoquo modo corruptum est. unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur': denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit, quo naturalis bonitas vini vel olei corrumpere, ex hac parte legis eum teneri. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisive fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. ²'hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur' is qui damnum ¹⁵ dederit. ²Ac ne plurimi quidem verbum adicitur. sed Sabino 'recte' placuit perinde habendam aestimationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est'.

¹⁶ ²Ceterum placuit ita demum ex hac lege actionem esse, si quis 'praecipue' corpore suo damnum dederit. ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut praecipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus erit, utilis in eum actio datur. sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, eo quod proiecerit corpore suo damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. sed si non corpore damnum fuerit datum neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigit, cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, placuit eum qui obnoxius fuerit in factum actione teneri: 'veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

IV*

DE INIURIIS.

⁶Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit: specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci *θβρω* appellant, alias culpa, quam Graeci *αδίκηνα* dicunt, sicut in lege Aquilia damnus iniuria accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci *αδίκταν* vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam acceperit dicitur. ⁷'Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno puta aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris possessa fuerit ab eo, qui intellegebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit composuerit ediderit dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matrem familias aut praetextatum praetextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attemptata esse dicitur: et denique aliis pluribus modis' admitti iniuriam manifestum est. ⁷Patitur autem quis iniuriam non solum per semet ipsum, sed etiam per liberos suos quos in potestate habet: item per uxorem suam, id enim magis praevalet. itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus

aequum est. sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. ⁹'Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen isdem modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ita cum quid atrocius commissum fuerit et quod aperte ad contumeliam domini respicit. veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actio proponitur: at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. Si communi servo iniuria facta sit, aequum est non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. Quodsi usus fructus in servo Titii est, proprietatis Maevii est, magis Maevio iniuria fieri intellegitur. Sed si libero, qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. ¹¹idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

⁷ ¹²Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae quasi in magna veterum paupertate. sed postea praetores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt eam aestimare, ut iudex vel tanti condemnaret, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituitur. Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur et iniuriarum actionem introduxit. quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve domumve suam vi introitum esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta vel gratis sive hospitio receptus sit. ¹⁴'Atrox iniuria aestimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit vel fustibus caesus: vel ex loco, veluti si cui in theatro vel in foro vel in conspectu praetoris iniuria facta sit: vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili iniuria facta sit, aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis: aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur. nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit. ¹⁵parvi autem refert, utrum patri familias an filio familias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox aestimabitur. In summa sciendum est de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio ¹⁷introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet. ¹⁶Non solum autem is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit: verum ille quoque continebitur, qui dolo

(1) quod quoquo] A¹C^o, quod quo A²A², quo B², quoquo B²C^oP (2) Gai. 3, 218. 219 (3) aut pecus in... praecip.] BCP^o, om. A Gai. (4) cf. Dig. 4, 3, 7 § 7 (5) Cf. Gai. 3, 220. 225 Dig. 47, 10 Cod. 9, 35 (6) pr. simile Coll. l. Mos. 2, 5 (Paul. l. sing. et tit. de iniuriis) (7) Gai. 3, 220. 221 (8) debitoria] Gai., deb. qui nihil de-

beret libri (9) Gai. 3, 222 (10) et] A¹BP^o, om. A²A² Gai. (11) § 6 fin. similis Dig. 47, 10, 15 § 48 (Ulp. l. 57 ad ed.) (12) Gai. 3, 223. 224 (13) os] P Gai., ossum ABC (14) Gai. 3, 225 (15) sic A^o, percussit BC (16) § 9 fin. similis Dig. 47, 10, 9 § 2 (Ulp. l. 57 ad ed.) (17) Cod. 9, 35, 11 (18) § 11. 12 ex Dig. 47, 10, 11 pr. § 1 (Ulp. l. 57 ad ed.)

fecit vel qui curavit, ut cui mala pugno percutere-
2 tur. Haec actio dissimulatione aboletur: et ideo,
si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus
ad animum suum non revocaverit, postea ex paeni-
tentia remissam iniuriam non poterit recolare.

V¹DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI EX DELICTO
NASCUNTUR.

² Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex male-
ficio obligatus videtur. sed quia neque ex contractu
obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur,
licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex male-
ficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni
1 iudicantis videbitur, poenam sustinebit. ³ Item is,
ex cuius cenaculo vel proprio ipsius vel conducto
vel in quo gratis habitabat deiectum effusumve ali-
quid est, ita ut alicui noceretur, quasi ex maleficio
obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex
maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob
alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui
similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri
solet, id positum aut suspensum habet, quod potest,
si ceciderit, alicui nocere: quo casu poena decem
'aureorum' constituta est. de eo vero quod deiectum
effusumve est dupli quanti damnum datum sit con-
stitutum est actio. ob hominem vero liberum occisum
quinquaginta 'aureorum' poena constituitur: si vero
vivet nocitumque ei³ esse dicetur, quantum ob eam
rem aequum iudici videtur, actio datur: ⁴ iudex enim
computare debet mercedes medicis⁵ praestitas cetera-
que impendia, quae in curatione facta sunt, prae-
terea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob
2 id quod inutilis factus est. ⁶ Si filius familias
seorsum a patre habitaverit et quid ex cenaculo
eius deiectum effusumve sit, sive quid positum sus-
pensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iu-
lianus placuit in patrem nullam esse actionem, sed
cum ipso filio agendum. quod et in filio familias
3 indice observandum est, qui litem suam fecerit. ⁶ Item
exercitor navis aut cauponae aut stabuli de dolo⁷
aut furto, quod in nave aut in caupona aut in sta-
bulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur,
si modo ipsius nullum est maleficio, sed alicuius
eorum, quorum opera navem aut cauponam aut sta-
bulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit
adversus eum constituta haec actio et aliquatenus
culpa reus est, quod opera malorum hominum utere-
tur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his
autem casibus in factum actio competit, quae heredi
quidem datur, adversus heredem autem non competit.

VI⁸

DE ACTIONIBUS.

Superest, ut de actionibus loquamur. ⁹ actio autem
nihil aliud est, quam ius persequendi iudicio quod
sibi debetur.

1 Omnium actionum, quibus inter aliquos apud
iudices arbitrosve de quaque re¹⁰ quaeritur, summa
divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem
sunt aut in personam. namque agit unusquisque aut
cum eo, qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex
maleficio, quo casu proditae actiones in personam
sunt, per quas intendit adversarium ei¹¹ dare aut¹²
dare facere oportere et aliis quibusdam modis: aut
cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, movet
tamen alicui de aliqua re controversiam. quo casu
proditae actiones in rem sunt. veluti si rem corpo-
ralem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet,

et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius
2 suam esse intendat, in rem actio est. Acque si
agat ius sibi esse fundo forte vel aedibus utendi
fruenti vel per fundum vicini eundi agendi vel ex
fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. eius-
dem generis est actio de iure praediorum urbano-
rum, veluti si agat ius sibi esse altius aedes suas
tollendi prospiciendive vel proiciendi aliquid vel im-
mittendi in vicini aedes. contra quoque de usu fructu
et de servitutibus praediorum rusticorum, item prae-
diorum urbanorum invicem quoque proditae sunt
actiones, ut quis intendat ius non esse adversario
utendi fruendi, eundi agendi aquamve ducendi, item
altius tollendi prospiciendi proiciendi immittendi: istae
quoque actiones in rem sunt, sed negativae. quod
genus actionis in controversiis rerum corporalium
proditum non est: nam in his is¹³ agit qui non pos-
sidet: ei vero qui possidet non est actio prodata, per
quam neget rem actoris esse. sane uno casu qui
possidet nihilo minus actoris partes optinet, 'sicut in
'latioribus digestorum libris opportunius apparebit'.
3 'Sed istae quidem actiones, quarum mentionem
'habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et ci-
'vilibus causis descendunt. aliae autem sunt, quas
'praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam
'in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium
'est exemplis ostendere'¹⁴. ecce 'plerumque' ita permittit
in rem agere, ut vel actor diceret se quasi usu ce-
pisse, quod usu non ceperit, vel ex diverso posses-
sor¹⁵ diceret adversarium suum usu non cepisse quod
4 usu ceperit. Namque si cui ex iusta causa res
aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut
donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei
dominus effectus est, si eius rei casu possessionem
amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad
eam rem persequendam: quippe ita proditae sunt
iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet.
sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem,
inventum est a praetore actio, in qua dicit is, qui pos-
sessionem amisit, eam rem se usu cepisse et ita vin-
dicat suam esse. quae actio Publiciana appellatur,
quoniam primum a Publicio praetore in edicto pro-
5 posita est. Rursus ex diverso si quis, cum rei
publicae causa abesset vel in hostium potestate esset,
rem eius qui in civitate esset usu ceperit, permitti-
tur domino, si possessor rei publicae causa abesse
desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam
petere, id est ita petere, ut dicat possessorem usu
non cepisse et ob id suam esse rem. quod genus
actionis et aliis quibusdam¹⁶ simili aequitate motus
praetor accommodat, 'sicut ex latiore digestorum seu
6 'pandectarum volumine intellegere licet'. Item si
quis in fraudem creditorum rem suam alicui 'tradi-
derit', bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis
possessis permittitur 'ipsis creditoribus' rescissa 'tra-
ditione' eam rem petere, 'id est dicere eam rem tradi-
'tam non esse et ob id in bonis debitoris mansisse'¹⁷.
7 Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypo-
thecaria vocatur, ex ipsius praetoris iurisdictione
substantiam capit. Serviana autem experitur quis de
rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi
ei tenentur: quasi Serviana autem qua¹⁸ creditores
pignora hypothecaeve persequuntur. inter pignus au-
tem et hypothecam quantum ad actionem hypotheca-
riam nihil interest: nam de qua re inter creditorem
et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata,
utraque hac appellatione continetur. sed in aliis dif-
ferentia est: nam pignoris appellatione eam proprie
contineri dicimus, quae simul etiam traditur credi-
tori, maxime si mobilis sit: at eam, quae sine tradi-
tione nuda conventionione tenetur, proprie hypothecae

(1) Cf. Dig. 9, 3; 4, 9; 47, 5 (2) pr. § 1 in. ex Gai l.
3 rer. cott. (Dig. 44, 7, 5 § 4. 5; 50, 13, 6) (3) ei| P, om.
BC (4) § 1 fm. similis Dig. 9, 3, 7 (Gai. l. 6 ad ed. prov.)
(5) medicis om. B (6) § 2 3 ex Gai l. l. (Dig. 44, 7, 5
§ 5. 6) (7) dolo| libri cum G, damno Dig.
(8) Cf. Gai. 4, 1. 74 (9) pr. fm. similis Dig. 44, 7, 51

(Cels. l. 3 dig.) (10) quaque re| CP^a, qua B (11) ei|
scr. sibi (12) dare aut| BC, om. E⁴ (13) is om.
B (14) 'Iustinianus tribuit Ferrini (15) pos-
sessor del. Bachovius, of. G (16) quibusdam et aliis
libri (17) ' (§ 6) Iustinianus tribuit Lenel (18) qua
del.

8 appellatione contineri dicimus. In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet praetor. veluti de pecunia constituta, 'cui similis videbatur recepticia: sed ex nostra constitutione¹, cum 'et, si quid plenius habebat, hoc in pecuniam constitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa 'est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere'. item praetor proposuit de peculio servorum filiorumque familias et² ex qua quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures. De pecunia autem constituta cum omnibus agitur, quicumque vel pro se vel pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita. nam aliquin si stipulanti pro¹⁰ miserint, iure civili tenentur. Actiones³ autem de peculio ideo adversus patrem dominum comparavit praetor, quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen esset peculio tenuis, quod veluti patrimonium est filiorum¹¹ filiarumque, item servorum, condemnari eos. Item si quis postulante adversario iuraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit. 12 Poenales quoque actiones bene⁴ multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo eius corrupisset: et in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum, qui vi exemerit eum qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: et alias in¹³ numerabiles. Praejudicialia actiones in rem esse videntur, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis liber vel an libertus sit, vel de partu agnoscendo. ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit: ceterae ex ipsius¹⁴ praetoris iurisdictione substantiam capiunt. ⁵Sic itaque discretis actionibus certum est non posse actorem rem suam ita ab aliquo petere 'si paret eum 'dare oportere': nec enim quod actoris est id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur, quod ita datur, ut eius fiat, nec res quae iam actoris est 'magis' eius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, 'effectum' est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur 'si paret eos dare oportere', quamvis sit adversus eos etiam haec 'in rem' actio, per quam rem suam¹⁵ 'quis esse petit. Appellamus autem in rem quidem actiones vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare facere oportere intenditur, condictiones. 'condicere' enim est denuntiare prisca lingua: nunc vero 'abusive' dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere: 'nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.' 16 Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt. 17 Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. earum vero actionum, quae in personam sunt, hae quidem quae ex contractu nascuntur fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto vendito, locato conducto. plane si depositi agetur eo nomine, quod tumultus incendii ruinae naufragii causa depositum sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum ipso apud quem depositum sit aut cum herede eius ex dolo ipsius agitur: quo casu mixta est actio. 18 Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei persequendae et ob id mixtae sunt. poenam tantum persequitur quis actione furti: sive enim manifesti agatur quadrupli sive nec

manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam con¹⁹ dictio est rei. Vi autem honorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplo⁶ rei persecutio continetur, poena autem tripli est. sed et legis Aquiliae actio de damno mixta est, non solum si adversus infitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit: tanti⁷ enim damnatur, quanti is homo in eo anno plurimi⁸ fuerit, secundum iam traditam divisionem. Item mixta est actio contra eos, 'qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur: tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam quae relicta 'est dare compelluntur et aliud tantum pro poena, et 'ideo in duplum eius fit condemnatio.'

20 Quaedam actiones mixtam causam optinere videntur tam in rem quam in personam. qualis est familiae circundatae actio, quae competit coheredibus de dividenda hereditate: item communi dividundo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune⁹ est, ut id dividatur: item finium regundorum, quae inter eos agitur qui confines agros habent. in quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare et, si unius pars praegravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

21 Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt vel in duplum vel in triplum vel in quadruplum: ulterius autem nulla actio extenditur. In simplum agitur veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto vendito, locato conducto, mandato²³ et denique ex aliis compluribus causis. In duplum agimus veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus: item servi corrupti, quae competit in eum, cuius hortatu consiliove servus alienus fugerit aut contumax adversus dominum factus est aut luxuriose vivere coeperit aut denique quolibet modo deterior factus sit (in qua actione etiam earum rerum, quas fugiendo servus abstulit, aestimatio deducitur): item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, se²⁴ cundum ea quae supra diximus¹⁰. Tripli vero, 'cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem in libello conventionis inseruit, ut ex hac causa viatores, id est executores litium, amplio rem summam sportularum nomine exegerint: tunc enim quod¹¹ propter eorum causam damnum passus fuerit reus, id triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. 'quod nostra constitutio¹² induxit, quae in nostro codice fulget, ex qua¹³ dubio procul est ex lege con²⁵ dicticium¹⁴ emanare'. Quadrupli veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is cui datur calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret: 'item ex lege condicicia a nostra constitutione oritur, in quadruplum condemnationem imponens his 'executoribus litium, qui contra nostrae constitutionis²⁶ 'nis¹⁵ normam a reis quicumque exegerint'. Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt: at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia et interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur: 'sed illa, quae de his competit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum infitiatione 'duplicatur¹⁶, sed et si distulerit relictum solutionem, 'usque quo iussu magistratum nostrorum convenia-

(1) Cod. 4, 18, 2 (2) et| P, om. BE (3) τὴν δὲ de peculio ἀποκρίθη θ (4) bene| W^a, pene B, praetor bene PEW^b (5) Gai. 4, 4. 5. 18 (6) quadruplum BPE (7) tantum libri (8) plurimi| pl. et magni pretii libri

(9) commune| PE, ex quacumque causa comm. B cum θ (10) § 19 (11) quod| id quod libri (12) Cod. 3, 10, 2 (13) ex qua| BW cum θ, quam PE (14) condicicia libri (15) Cod. 3, 2, 5 (16) sic P, duplicantur BE^a

tur, in confitentem vero et antequam iussu magistra-
27 tuum conveniatur solventem simpli redditur. Item
actio de eo, quod metus causa factum sit, a ceteris,
de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius
natura tacite continetur, ut, qui iudicis iussu ipsam
rem actori restituat, absolvatur. quod in ceteris casi-
bus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum
condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.

28 Actionum autem quaedam bonae fidei sunt,
quaedam stricti iuris. 'bonae fidei sunt hae: ex
'empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum,
'mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati,
pignoratitia, familiae eriscundae, communi dividundo,
'praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, et
'ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis pe-
titorio. quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive
'inter bonae fidei iudicia connumeranda sit sive non,
'nostra tamen constitutio² aperte eam esse bonae fidei
29 'disposuit. Fuerat antea et rei uxoriae actio ex
'bonae fidei iudiciis: sed cum plenior esse ex sti-
'pulatu actionem invenientes omne ius, quod res ux-
'oria ante habebat, cum multis divisionibus in ex sti-
'pulatu actionem, quae de dotibus exigendis proponi-
'tur, transtulimus³, merito rei uxoriae actione sublata
'ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam
'bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit,
'ut bonae fidei sit. sed et tacitam ei dedimus hypo-
'thecam: praefertur autem aliis creditoribus in hypo-
'thecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua
'experiat, cuius solius providentia hoc induximus.

30 In bonae fidei autem iudiciis libera potestas per-
mitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi,
quantum actori restitui debeat. 'in quo et illud con-
tinetur, ut, si quid invicem actorem praestare oporteat,
eo compensato in reliquum⁴ is cum quo actum
est condemnari debeat. sed et in strictis iudiciis ex
rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione
compensatio inducebatur. 'sed nostra constitutio⁵ eas
'compensationes, quae iure aperto nituntur, latius
'introduxit, ut actiones ipso iure minuant sive in rem
'sive personales sive alias quascumque, excepta sola
'depositi actione, cui aliquid compensationis nomine
'opponi satis impium esse credidimus, ne sub prae-
'textu compensationis depositarum rerum quis ex-
31 'actione defraudetur.' Praeterea quasdam actiones
arbitrarias id est ex arbitrio iudicis pendentes appel-
lamus, in quibus nisi arbitrio iudicis is cum quo agi-
tur actori satisfaciatur, veluti rem restituat vel exhibeat
vel solvat vel ex noxali causa servum dedat, con-
demnari debeat. sed istae actiones tam in rem quam
in personam inveniuntur. in rem veluti Publiciana,
Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam
hypothecharia vocatur: in personam veluti quibus de
eo agitur, quod aut metus causa aut dolo malo factum
est, item qua⁷ id, quod certo loco promissum
est, petitur. ad exhibendum quoque actio ex arbitrio
iudicis pendet. in his enim actionibus et ceteris si-
milibus permittitur iudici ex bono et aequo secun-
dum cuiusque rei de qua actum est naturam aesti-
mare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

32 Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quan-
tum possibile ei sit, certae pecuniae 'vel rei' senten-
tiam ferat, etiam si de incerta quantitate apud eum
actum est.

33 *Si quis agens in intentione sua plus complexus
'fuerit, quam ad eum pertinet, causa cadebat, id est
'rem 'amittebat', nec 'facile' in integrum a praetore re-
'stituabatur', nisi minor erat viginti quinque annis.
huic enim sicut in aliis causis causa cognita succur-
rebat⁸, si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac
causa succurri solitum erat. sane si tam magna causa
iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus
quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque

annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum
petierit, post deinde prolata fuerint codicilli, quibus
aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis le-
gata data sint, quae efficiebant, ut plus petiisse vi-
deretur petitor quam dodrantem, atque ideo lege
33a Falcidia legata minuebantur. *Plus autem quat-
'tuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. re:
'veluti si quis pro decem 'aureis' qui ei debebantur
'viginti petierit, aut si is, cuius ex parte res est, to-
'tam eam vel maiore ex parte suam esse intenderit.
33b 'Tempore: veluti si quis ante diem 'vel ante con-
'ditionem' petierit.' qua ratione enim qui tardius sol-
vit, quam solvere deberet, minus solvere intellegitur,
eadem ratione qui praemature petit plus petere vide-
33c tur. ¹⁰ 'Loco plus petitur, veluti cum quis id,
'quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit
'sine commemoratione illius loci', in quo sibi dari sti-
pulatus fuerit: verbi gratia 'si is, qui ita stipulatus
'fuerit 'Ephesi dare spondes?', Romae pure intendat
'dari sibi oportere.' ideo autem plus petere intelli-
gitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi
solveret, admittit ei pura intentione: propter quam
causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur,
in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori
competitura fuisset, si illo loco solveret. quae
utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur,
veluti vino oleo frumento. quae per singulas regiones
diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae
non in omnibus regionibus sub isdem usuris feneran-
tur. si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco pe-
tat, quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione
recte agit: idque etiam praetor monstrat, scilicet quia
33d utilitas solvendi salva est promissori. Huic au-
tem, qui loco plus petere intellegitur, proximus est
is qui causa plus petit: ut ecce si quis ita a te sti-
pulatus sit 'hominem Stichum aut decem 'aureos' dare
'spondes?', deinde alterutrum petat, veluti hominem
tantum aut decem¹¹ tantum. ideo autem plus petere
intellegitur, quia in eo genere stipulationis promissori
est electio, utrum pecuniam an hominem sol-
vere malit: qui igitur pecuniam tantum vel hominem
tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem
adversario et eo modo suam quidem meliorem con-
ditionem facit, adversarii vero sui deteriorem. qua
de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis in-
tendat hominem Stichum aut 'aureos' decem sibi dari
oportere, id est ut eodem modo peteret, quo¹² stipu-
latus est. praeterea si quis generaliter hominem sti-
pulatus sit et specialiter Stichum petat, aut genera-
liter vinum stipulatus specialiter Campanum petat,
aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde spe-
cialiter Tyriam petat: plus petere intellegitur, quia
electionem adversario tollit, cui stipulationis iure
liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. quin
etiam licet vilissimum sit quod quis petat, nihilo mi-
nus plus petere intellegitur, quia saepe accidit, ut
promissori facilius sit illud solvere, quod maioris
33e pretii est. 'Sed haec quidem antea in usu fue-
'rant: postea autem lex Zenoniana et nostra¹³ rem
'coartavit. et si quidem tempore plus fuerit petitum,
'quid statui oportet, Zenonis divae memoriae loquitur
'constitutio: sin autem quantitate vel alio modo plus
'fuerit petitum, omne, si quid forte damnum ex hac
'causa acciderit ei¹⁴, contra quem plus petitum fuerit,
'commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus,
34 'puniatur.' Si minus in intentione complexus fue-
rit actor, quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei
decem deberentur, quinque sibi dari oportere inten-
derit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimi-
diam suam esse petierit, sine periculo agit: 'in reli-
'quum enim nihilo minus iudex adversarium in eodem
'iudicio condemnat¹⁵ ex constitutione divae memo-
35 'riae Zenonis.' ¹⁶ 'Si quis aliud pro alio intenderit,

(1) Gai. 4, 62 (2) Cod. 3, 31, 12 § 3 (3) Cod. 5, 13, 1
(4) conf. Gai. 4, 61 (5) sic P, reliquo BE (6) Cod. 4, 31, 14
(7) qua] B, cum PE (8) Gai. 4, 53 (9) succurrebat B
(10) Gai. 4, 53^a. 53^b (11) Gai. 4, 53^c (12) decem] BP, d.
aureos E (13) quo] B, quo sibi P, quod sibi E (14) Cod.

3, 10, 1. 2 (14) damnum...ei] E^a, damnum ut in spor-
tulis...ei BE^b, damnum...ei in sportulis P: καὶ τὴν
ἐντεθῆεν ζῆλια συμβῆ τῷ ἀναγομένῳ. αὐτὸν σκοροῦ-
λον πλειόνων ὀδοῖς θ (15) condemnat] PE^a, ei
condemnat B (16) Gai. 4, 55

'nihil eum periclitari' placet, sed in eodem iudicio 'cognita veritate errorem suum corrigere ei permittimus,' 'veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi 'dari oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.' 36 Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non solidum quod debetur nobis persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce si in peculio filii servive agamus: nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine 37 proponemus. Item si 'de dote' iudicio mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotailes factas marito retentio¹ concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, 'sicut ex latioribus digestorum libris cognoscere liceat'. Sed² si quis cum parente suo patronave agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conveniatur. 39 Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeat: namque ex bono et aequo, ³'habita ratione' eius, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum cum quo actum est 40 'condemnaret'⁴, sicut iam dictum est⁵. Eum quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur: 'inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.'

VII^oQUOD CUM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST
NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

¹'Quia tamen superius^o mentionem habuimus de 'actione, quae^o in peculium filiorum familias servorumque agitur: opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus.' et quia, sive cum servis negotium gestum sit sive cum his, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observetur, separatim ostendemus¹⁰.

1 ¹¹Si igitur inssu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit 2 fidem domini sequi videtur. Eadem ratione praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navis¹² praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus erit contractum fuerit. ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem cottidianus navis quaestus pertinet. institoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit et quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur institores vocantur. 2a Ista tamen duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut alienum servum navi aut

tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu inter- 3 veniebat. Introduxit et aliam actionem praetor, quae tributoria vocatur. namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit, ut, quidquid in his mercibus erit quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debetur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem ac- 4 commodat, quae tributoria appellatur. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem domini versum erit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare 4a debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intellegitur, quidquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius¹³ solverit aut aedificia ruentia fulserit aut familiae frumentum emerit vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mer- 4b catus erit. Itaque si ex decem ut puta 'aureis', quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque 'aureos' solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem 'aurei' in rem tuam versi fuerint, totos decem 'aureos' Titium consequi posse. licet enim una est actio, qua de peculio deque eo quo⁷ in rem domini versum sit agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem de¹⁴ ea actio agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur aut 4c non totum. ¹⁵Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quidquid servus domino quive eius in¹⁶ potestate sit debet, et quod superest, id solum peculium intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut, si quid¹⁷ vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur. 5 Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit cuique institoria vel exercitoria actio competat, de peculio deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit: sed erit 'stultissimus', si omissa actione, qua 'facillime' solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducatur probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium et tantum habere, ut solidum 5a sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competat, aequae de peculio et in rem verso agere potest: sed saepe huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso. tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est. id est quod domino debetur non deducitur sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur et in id quod reliquum est creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum, quod negotiatur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso 6 agere debet¹⁸. Quae diximus de servo et domino,

(1) retentio] P, quasi retentio BE (2) sed] BPΘ, sed et E (3) Gai. 4, 61 (4) sic BPE, condemnare vel condemnat dett. (5) § 30

(6) Cf. Gai. 4. 69. 74 Dig. 14. 15 Cod. 4, 25. 26 (7) Gai. 4, 69 (8) 4, 6, 36 (9) qua Gai. (10) ostendimus] dett. cum Θ,

ostendimus B, ostendamus PE (11) § 1. 2 similes Gaiō 4, 70. 71 (12) sic B et Gai. 4, 71, navi PE (13) eius] B, eam P^oE, eius eam P^o (14) de del. (dett.) (15) § 4c et 5 similes Gaiō 4, 73. 74 (16) eius in] P^o, in eius Gai., in BP^oE (17) quis BP (18) certe...debet] PEG, om. B

eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et 7 nepte, patre avove cuius in potestate sunt. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatus consultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei qui crediderit denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint, quam adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in potestate sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditorum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentium insidiabantur. 8 Illud in summa admonendi sumus id, quod iussu patris domini contractum fuerit quodque in rem eius versum fuerit, directo quoque posse a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. ei quoque qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intellegitur.

VIII¹

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

¹Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint aut bona rapuerint aut damnum dederint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, quibus domino damnato permittitur aut litis aestimationem sufferre aut hominem² noxae dedere. 1 Noxa autem est corpus quod nocuit, id est servus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum damnum 2 rapina iniuria. Summa autem ratione permissum est noxae deditioe defungi: ³namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis dam- 3 nosam esse. Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus servum actori noxae dedendo liberatur. nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur: si autem damnum ei cui deditus est resarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris invito 4 domino manumittetur. ⁵Sunt autem constitutae noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia: edicto praetoris veluti iniuria- 5 rum et vi bonorum raptorum. ⁶Omnis autem noxalis actio caput sequitur. nam si servus tuus noxiam commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio: si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse, aut si manumissus fuerit, directo ipse tenetur et extinguitur noxae deditio. ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si liber homo noxiam commiserit et is servus tuus esse coeperit (quod casibus quibusdam effici primo libro tradidimus⁶), incipit tecum esse noxalis actio, quae 6 ante directa fuisset. ⁷Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur: namque inter dominum et eum qui in eius potestate est nulla obligatio nasci potest. ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. unde si alienus servus noxiam tibi commiserit et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit: ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes, quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest. Sed veteres quidem haec et in filiis familias masculis et feminis admisserunt. nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit

et ab usu communi haec penitus recessit: quis enim patitur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut paene per corpus pater magis quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit? et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus saepius dictum ipsos filios familias pro suis delictis posse conveniri.

IX⁷

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICITUR.

Animalium nomine, quae ratione carent, si quidem⁸ lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est (quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est): puta si equus calcitrosus calce percusserit aut bos cornu petere solitus petierit. haec autem actio in his, quae contra naturam moventur, locum habet: ceterum si genitalis sit feritas, cessat. ⁹denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse, ubi fera evasit. pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. haec quod ad noxalem¹⁰ actionem pertinet.

1 Ceterum sciendum est aedilicio edicto prohiberi nos canem verrem aprum ursum leonem ibi habere, qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnatur, ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit: ¹¹numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

X¹²

DE HIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

¹²Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio tutorio curatorio, cum olim in usu fuisset alterius nomine agere 'non posse' nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia permissum est furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent aut rei publicae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licebat, coeperunt homines per procuratores litigare: nam et morbus et aetas et necessaria peregrinatio itemque aliae multae¹⁴ causae saepe impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exsequi 1 possint. Procurator neque certis verbis neque praesente adversario, immo plerumque ignorante eo constituitur: cuicumque enim permiseris rem tuam 2 agere aut defendere, is procurator intellegitur. ¹⁵Tutores et curatores quemadmodum constituuntur, primo libro expositum est.

XI¹⁶

DE SATISDATIONIBUS.

¹⁶Satisfactionum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est.

¹⁷Olim enim 'si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur', ut, si victus nec rem ipsam restitueret nec litis aestimationem¹⁸, potestas esset petitori aut cum eo agendi aut cum 'fideiussoribus' eius. quae satisfatio appellatur indicatum solvi: unde autem sic appellatur, facile est intellegere: namque sti-

(1) Cf. Gai. 4, 75..79 Dig. 9, 4 Cod. 3, 41 (2) Gai. 4, 75 (8) hominem] P4, hunc hominem ABE, om. Gai. (4) Gai. 4, 75 (5) Gai. 4, 76..78 (6) 1, 3, 4, 1, 16, 1 (7) Cf. Dig. 9, 1 (9) sic dett., quid libri boni (9) pr. fin. similis Dig. 9, 1, 1 § 10. 3 (Ulp. l. 18 ad ed.) (10) noxalem] PE, nox. hanc AB

(11) § 1 fin. similis Dig. 50, 17, 130 (Ulp. l. l.)

(12) Cf. Gai. 4, 82..87 Dig. 3, 3 Cod. 2, 13 (13) Gai. 4, 82 (14) multae] dett. cum 6, m. iustae (m. et iustae B) libri (15) Gai. 4, 86

(16) Cf. Gai. 4, 88..102 Dig. 2, 8 Cod. 2, 57 (17) Gai. 4, 89 (18) eius ins. libri

pulatur quis, ut solveretur sibi quod fuerit indicatum. ¹multo magis is, qui in rem actione conveniebatur, ²satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur ratam rem dominum habiturum: periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiat. tutores et curatores eodem modo quo et procuratores satisdare debere verba edicti faciebant. sed aliquando his ³agenti-¹ bus satisdatio remittebatur. Haec ita erant, si in rem agebatur. sin vero in personam, ab actoris quidem parte eadem optinebant, quae diximus in actione qua in rem agitur. ab eius vero parte cum quo agitur si quidem alieno nomine aliquis inter-⁴ venerit, omnimodo satisdaret², quia nemo defensor in aliena re sine satisfactione idoneus esse creditur. quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, iudicatum solvi satisdare non cogebatur. ²Sed haec hodie aliter observantur. sive enim quis in rem actione convenitur sive personali suo nomine, nullam satisfactionem propter litis aestimationem³ dare compellitur, sed pro sua tantum persona, quod iudicio permaneat⁴ usque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando, quam iuratoriis cautionem vocant, vel nudam promissionem vel satisfactionem pro qualitate personae ³suae dare compellitur. Sin autem per procuratorem lis vel inferitur vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisfactionem procurator dare compellitur: eodem observando et si tutor vel curator vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem re-⁴ ceperunt, litem quibusdam per alium inferunt. Sin vero aliquis convenitur, si quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisfactionis sollemnes stipulationes firmare vel extra iudicium satisfactionem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro omnibus iudicatum solvi satisfactionis clausulis. ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes eius obligentur: alia insuper cautela vel satisfactione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiae recitandae in iudicio invenietur⁵, vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quae condemnationi continentur, nisi fuerit pro-⁵ vocatum. Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit et alius velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda potest hoc facere, ita tamen ut satisfactionem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, alienae rei sine satisfactione defensor ido-⁶ neus intellegitur. Quae omnia apertius et perfectissime a cottidiano iudiciorum usu in ipsis rerum ⁷documentis apparent. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed et in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte celebrantur, optinere censemus, cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum civitatum, id est hanc regiam urbem, eiusque observantiam sequi⁶.

XII⁷DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS
ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES
TRANSEUNT.

⁸Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ex lege senatusve consulto sive ex sacris con-

stitutionibus⁸ proficiscuntur, perpetuo solere⁹ antiquitas competere, donec sacrae constitutiones tam in rem quam personalibus actionibus certos fines dede-⁹ runt: eas vero, quae ex propria praetoris iurisdictione pendunt, plerumque intra annum vivere (nam et ipsius praetoris intra annum erat imperium). ali-¹⁰ quando tamen et in perpetuum extenduntur, id est usque ad finem constitutionibus introductum: quales sunt hae, quas bonorum possessori ceterisque qui heredis loco sunt accommodat. furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur: absurdum enim ¹¹esse existimavit anno eam terminari. Non omnes autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt aut a praetore dantur, et in heredem aequo competunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula ex maleficiis poenales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inveniantur. ali-¹² quando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator dolose versatus sit et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit. poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et he-¹³ redibus dantur et contra heredes transeunt. Superest ut admoneamus, quod si ante rem iudicatam is cum quo actum est satisfaciatur actori, officio iudicis convenit eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat: et hoc est, quod ante vulgo dicebatur omnia iudicia absolutoria esse.

XIII¹¹

DE EXCEPTIONIBUS.

¹²Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. comparatae sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut, licet ipsa persecutio¹³ qua actor experitur iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur. ¹Verbi gratia si metu coactus aut dolo inductus aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti, quod non debueras promittere, palam est iure civili te obligatum esse et actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari ideoque datur tibi exceptio metus causa aut doli mali aut in ²factum composita ad impugnandam actionem. Idem iuris est, ¹⁴si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit neque numeravit. nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatu¹⁵ teneris: sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet exceptione pecuniae non numeratae te defendi debere, cuius tempora nos, secundum quod iam superioribus libris scriptum est¹⁶, constitutione nostra¹⁷ coartavimus. ³Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilo minus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit si paret eum dare oportere. sed quia iniquum est contra pactationem eum damnari, ⁴defenditur per exceptionem pacti conventi. Aequo si debitor deferente creditore iuraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet, sed quia iniquum est de periurio quaeri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. in his quoque actionibus, quibus in rem agitur, aequo necessariae sunt exceptiones: veluti si petitore deferente possessor iuraverit eam rem suam esse et nihilo minus eandem rem petitor vindicet: licet enim verum sit quod intendit, id est rem eius esse, iniquum est tamen possessorem con-

(1) *Gai.* 4, 90. 96. 98..102 (2) *satisdari debet Gai.*
(3) *sic BΘ*, pro litis aestimatione (extim. P) *PE* (4) *permanet BPaE*
(5) *invenitur BPa*, *inveniantur P^o*, *veniret E* (6) *consequi B*
(7) *Cf. Gai.* 4, 110..114 (8) *Gai.* 4, 110..113 (9) *here-*

dem *Gai.* 4, heredem rei libri (10) § 2 *ex Gai*o 4, 114
(11) *Cf. Gai.* 4, 115..126 *Dig.* 44, 1 *Cod.* 8, 35 (12) *Gai.*
4, 115. 116 (13) *persecutio* *PE*, *actio B* (14) *Gai.*
4, 116^a (15) *sic WGai.*, *stipulatione BPE* (16) 3, 21
(17) *Cod.* 4, 30, 14

5 demnari. ¹Item si iudicio tecum actum fuerit aive in rem sive in personam, nihilo minus obligatio durat et ideo ipso iure postea de eadem re adversus te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudicatae adiuvare. ²Haec exempli causa rettulisse sufficiet. alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus digestorum ³ seu pandectarum libris intellegi potest. ⁴Quarum quaedam ⁵ ex legibus vel ex his, quae legis vicem optinent, vel ex ipsius praetoris iurisdictione sub ⁶ (7) 'stantiam capiunt.' Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae et peremptoriae, aliae temporales et dilatoriae. Perpetuae et peremptoriae sunt, quae semper agentibus obstant et semper rem de qua agitur peremunt: qualis est exceptio doli mali et quod metus causa factum est et pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia petere- ⁸ (9) tur. Temporales atque dilatoriae sunt, quae ad tempus nocent et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam finito eo tempore non impeditur actor rem exsequi. ergo hi, quibus intra tempus agere volentibus obicitur exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre debent actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin, si intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quicquam consequerentur propter exceptionem nec post tempus ⁹ 'olim' agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amittebant. hodie autem non ita ¹⁰ 'stricte haec procedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianae constitutioni ¹¹ subiicere censemus, quam sacratissimus legislator de his qui tempore plus petierunt protulit, ut et indutias, quas, si ¹² ipse actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserat, in duplum habeant hi, qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora litium ¹³ (10) 'doceantur observare.' Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones: quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: ¹⁴ nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. ¹⁵ eas vero exceptiones, quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo, conquiescere sancimus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii ¹⁶ 'disceptatio proteletur.'

XIV

DE REPLICATIONIBUS.

¹Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta videatur, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque ² 'resolvitur vis' exceptionis. ³ 'veluti cum' pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, ⁴ deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori liceat: si agat creditor et excipiat debitor, ut ita demum condemnatur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio, convenit enim ita: namque nihilo minus hoc ⁵ 'verum manet, licet' postea in contrarium pacti sunt. ⁶ sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ⁷ 'ei dabitur ex posteriore pacto convento.' ⁸ Rursus interdum evenit, ut replicatio, quae prima facie iusta sit, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione ⁹ opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio voca-

¹⁰ tur. ¹¹ Et si rursus ea prima facie iusta videatur, ¹² sed propter aliquam causam inique actori noceat, ¹³ rursus allegatione alia opus est, qua actori adiuvetur, ¹⁴ quae dicitur triplicatio. ¹⁵ Quorum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus ¹⁶ 'varietas negotiorum introducit': ¹⁷ 'quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere.' ¹⁸ 4 Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis, quod hi pro eo solverint. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit proinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati essent, ac si et cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit et cum eo creditor experiat, defenditur per exceptionem ¹⁹ 'nisi' bonis cesserit: sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia, qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his quos pro eo obligavit suum consequi.

XV°

DE INTERDICTIS.

Sequitur, ut dispiciamus de interdictis ¹ 'seu actionibus, quae pro his exercentur. erant' autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus praetor aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. ² quod ³ 'tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendeatur.'

⁴ Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt aut restitutoria aut exhibitoria. prohibitoria sunt, quibus vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erit inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo peius navigetur. restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet, veluti cum ⁵ bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi, veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos ⁶, qui in potestate eius sunt. sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen optinuit omnia interdicta appellari, quia inter ⁷ 2 duos dicuntur. ⁸ Sequens divisio interdictorum ⁹ 'haec' est, quod quaedam ¹⁰ 'adipiscendae possessionis causa comparata sunt', quaedam ¹¹ 'retinendae', quaedam ¹² 'reciperandae.' ¹³ Adipiscendae possessionis ¹⁴ 'causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur' quorum bonorum, eiusque vis et potestas haec est, ut, quod ex his bonis quisque, quorum ¹⁵ 'possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei, cui bonorum possessio data est, restituere ¹⁶ 'debeat'. pro herede autem possidere ¹⁷ 'videtur, qui putat se heredem esse: pro possessore ¹⁸ 'is possidet, qui ¹⁹ 'nullo iure' rem hereditariam vel etiam ²⁰ 'totam hereditatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur ²¹ 'interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si ²² 'quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. interdictum quoque, quod appellatur ²³ 'Salvianum, adipiscendae possessionis causa ²⁴ 'comparatum est eoque utitur dominus fundi de rebus ²⁵ 'coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras

(1) § 5 ex Gai 4, 106 (2) Gai 4, 118 (3) Cod. 3, 10, 1
 (4) si om. libri, suppl. Mommsen (5) cf. Cod. 2, 12, 7
 (6) Gai. 4, 126. 129 (7) vis] Gai 6, ius PE, inc. B

(8) nisi] B, si PE, et uti 6 (9) Cf. Gai. 4, 138. 170
 Dig. 43, 1 Cod. 8, 1 (10) Gai. 4, 139 (11) cum om. edd.
 cum 6 (12) sic E, eius ins. BP (13) Gai. 4, 143. 144. 147

4 pepigisset. 1 Retinendae possessionis causa comparata sunt interdicta uti possidetis et utrobi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria² actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam³, cum obscura sint utriusque iura, contra petitorum indicari solet. Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium possessione contenditur, utrobi vero interdicto de rerum mobilium possessione. quorum vis et potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam uti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerit aut clam abripuerit alienam possessionem aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret: 4 utrobi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possidebat. hodie tamen aliter observatur: nam utriusque interdicti potestas quantum ad possessionem pertinet exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam nec precario ab adversario 5 litis contestationis tempore detinet. 5 Possidere autem videtur quisque non solum, si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerit quis aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur: et hoc est, quod dicitur retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. quin etiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut, quamvis neque ipse sit in possessione neque eius nomine alius, tamen si non relinquenda possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videtur. adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus⁶. nec ulla dubitatio est, quin animo solo possessionem adipisci nemo potest. 6 Reciperandae possessionis causa solet interdicti, si quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus fuerit: nam ei proponitur interdictum unde vi, per quod is qui deiecit cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo qui vi deiecit vi vel clam vel precario possidebat. sed ex sacris constitutionibus, ut supra diximus⁷, si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Julia de vi privata aut de vi publica: sed de vi privata, si sine armis vim fecerit, sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica. 8 armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas 7 significari intellegimus, sed et fustes et lapides. 9 Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria: namque actor est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is, a quo desideratur, ut restituat aut exhibeat. prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. simplicia sunt, veluti cum prohibet praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave eius ali-

quid fieri (nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat, reus, qui aliquid facere conatur): duplicia sunt veluti uti possidetis interdictum et utrobi. ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partem sustinet.

8 De ordine et veteri exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere: nam quotiens extra ordinem ius dicitur, qualia sunt hodie omnia iudicia, non est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur sine interdictis, atque si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

XVI¹⁰

DE POENA TEMERE LITIGANTIIUM.

Nunc admonendi sumus magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum cum quibus ageretur modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo metu infamiae coercetur. Ecce enim iusiurandum omnibus qui conveniuntur ex nostra constitutione¹² defertur: nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans se bona instantia uti ad contradicendum pervenit. 13 at adversus infitiantes ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur. veluti si damni iniuriae aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agitur. statim autem ab initio pluris quam simpli est actio veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et aliis quibusdam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam simpli est actio. item actoris quoque calumnia coercetur: nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione. utriusque etiam partis advocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra constitutione¹⁴ comprehensum est. haec autem omnia pro veteris calumniae actione introducta sunt, quae in desuetudinem abiit, quia in partem decimam litis actorem multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est et praefatum iusiurandum et ut improbus litigator etiam damnus et impensas litis 2 inferre adversario suo cogatur. 15 Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae, mandati, depositi, directis non contrariis actionibus. item pro socio, quae ab utraque parte directa est et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus ignominia notatur. sed furti quidem aut vi bonorum raptorum aut iniuriarum aut de dolo non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, et recte: plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an ex contractu debitor sit.

3 Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua praetor edicit de in ius vocando: utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est ad eum vocandus est, qui ius diciturus sit. qua parte praetor parentibus et patronis, item liberis partibusque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id¹⁶ ab ipso praetore postulaverint et impetraverint: et si quis aliter vocaverit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

XVII

DE OFFICIO IUDICIS.

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. et quidem in primis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet, quam legibus aut constitutionibus aut mori-

(1) *Gai.* 4, 148 (2) petitori *B*, petitoris *P*, petitoris *E*
 (3) propterea quod *scr.* (4) *cf. Gai.* 4, 150 (5) *Gai.*
 4, 153. 154 (6) 2, 9, 4 (7) 4, 2, 1 (8) de vi] *Θ*, ai *B*,
 vi *P^oE*, om. *P^o* (9) *Gai.* 4, 155. 160

(10) *Cf. Gai.* 4, 171. 163 (11) *cf. Gai.* 4, 171 (12) *Cod.*
 2, 59, 2 *pr.* (a. 534?) (13) *Gai.* 4, 171. 173. 174 (14) *Cod.*
 3, 1, 14 § 1 (15) *Gai.* 4, 182 (16) *id]* *PE*, om. *B*

1 bus¹ proditum est. Et ideo si noxali iudicio ad-
dictus est, observare debet, ut, 'si condemnandus
videbitur dominus, ita debeat condemnare: 'Publium
'Maevium Lucio Titio decem aureis condemno aut
2 "noxam dedere." Et si in rem actum sit, sive
contra petitem iudicavit, absolvere debet possesso-
rem, sive contra possessorem, inbere eum debet, ut
rem ipsam restituat cum fructibus. 'sed si in prae-
'senti neget se possessor restituere posse et sine fru-
'stratione videbitur tempus restituendi causa petere,
'indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione
'caveat cum fideiussore, si intra tempus quod ei da-
'tum est non restituisset.' et si hereditas petita sit,
eadem circa fructus interveniunt, quae diximus inter-
venire in singularum rerum petitione. illorum autem
fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit,
in utraque actione eadem ratio paene fit², si praedo
fuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non habe-
tur ratio 'consumptorum neque non perceptorum': post
inchoatam autem petitionem etiam illorum ratio habe-
tur, qui culpa possessoris percepti non sunt vel per-
3 cepti consumpti sunt. Si ad exhibendum actum
fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum
est, sed opus est, ut etiam causam rei debeat exhibere,
id est ut eam causam habeat actor, quam ha-
biturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset,
exhibita res fuisset: ideoque si inter moras usucapta
sit res a possessore, nihilo minus condemnatur. prae-
terea fructuum medii temporis, id est eius, quod³
post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem
iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex.
quod si neget is, cum quo ad exhibendum actum est,
in praesenti exhibere se posse et tempus exhibendi
causa petat idque sine frustratione postulare videat-
ur, dari ei debet, ut tamen caveat se restitutum:
quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat ne-
que postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit
in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam
4 esse. Si familiae ercisundae iudicio actum sit,
singulas res singulis heredibus adiudicare debet et,
si in alterius persona praegravare videatur adiudi-
catio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia,
sicut iam dictum est⁴, condemnare. eo quoque no-
mine coheredi quisque suo condemnandus est, quod
solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem he-
reditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem
similiter inter plures quoque quam duos coheredes
5 subsequuntur. Eadem interveniunt et si communi
dividendo de pluribus rebus actum fuerit. quod si
de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus
commode regionibus divisionem recipiat, partes eius
singulis adiudicare debet et, si unius pars praegra-
vare videbitur, is invicem certa pecunia alteri con-
demnandus est: quod si commode dividi non possit,
vel homo forte aut mulus erit de quo actum sit, uni
totus adiudicandus est et is⁵ alteri certa pecunia
6 condemnandus. Si finium regundorum actum fue-
rit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudi-
catio. quae sane uno casu necessaria est, si eviden-
tioribus finibus distingui agros commodius sit, quam
olim fuissent distincti: nam tunc necesse est ex al-
terius agro partem aliquam alterius agri domino ad-
iudicari. quo casu conveniens est, ut is alteri certa
pecunia debeat condemnari. eo quoque⁶ nomine dam-
nandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa
fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia
lapides finales furatus est aut arbores finales cecidit.
contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio con-
demnatur, veluti si quis iubente iudice metiri agros

7 passus non fuerit. Quod autem istis iudiciis ali-
cui adiudicatum sit, id statim eius fit cui adiudi-
catum est.

XVIII⁷

DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur nec
omnino quicquam simile habent ceteris iudiciis, de
quibus locuti sumus, magnaue diversitas est eorum
1 et in instituendis et in exercendis. Publica au-
tem dicta sunt, quod cuivis ex populo executio co-
2 rum plerumque datur. Publicorum iudiciorum quae-
dam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia
dicimus, quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et
ignis interdictione vel deportatione vel metallo: ce-
tera si qua infamiam irrogant cum damno⁸ pecu-
nariis, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.
3 'Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia ma-
'iestatis, quae in eos, qui contra imperatorem vel rem
'publicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit.
'cuius poena animae amissionem sustinet et memoria
4 'rei et post mortem damnatur. Item lex Iulia de
'adulteriiis coercendis, quae non solum temeratores
'alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui
'cum masculis infandam libidinem exercere audent.
'sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur,
'cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste
'viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irro-
'gat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem par-
'tis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coercitio-
5 'nem cum relegatione. Item lex Cornelia de si-
'cariis, quae homicidas ultore ferro persequitur vel
'eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulat.
'telum autem, ut Gaius noster in⁹ interpretatione legis
'duodecim tabularum¹⁰ scriptum reliquit, vulgo quidem
'id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed et omne
'significatur, quod manu cuiusdam mittitur: sequitur
'ergo, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine
'contineatur. dictumque ab eo, quod in longinquum
'mittitur, a Graeca voce figuratum, ἀπό τοῦ τηλοῦ:
'et hanc significationem invenire possumus et in Graeco
'nomine: nam quod nos telum appellamus, illi ἄλλος
'appellant ἀπό τοῦ βάλλεσθαι. admonet nos Xenopho-
'n¹¹. nam ita scripsit: καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο,
'λόγχοι, τοξόματα, σφενδόνας. πλειστοὶ δὲ καὶ λίθοι.¹²
'sicarii autem appellantur a sica, quod significat fer-
'reum cultrum. eadem lege et venefici capite damnan-
'tur, qui artibus odiosis, tam¹³ venenis vel susurris
'magicis homines occiderunt vel mala medicamenta
6 'publice vendiderunt. Alia deinde lex asperrimum
'crimen nova poena persequitur, quae Pompeia de
'parricidiis vocatur. qua cavetur, ut, ¹⁴si quis paren-
'tis aut filii aut omnino adfectionis eius, quae nuncu-
'patione parricidii continetur, fata properaverit, sive
'clam sive palam id ausus fuerit, nec non is, cuius
'dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit,
'licet extraneus sit, poena parricidii punietur et neque
'gladio neque ignibus neque ulla alia sollemni poena
'subicietur, sed insutus culleo cum cane et gallo galli-
'naceo et vipera et simia et inter eius ferales angu-
'stias comprehensus, secundum quod regionis qualitas
'tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem proiciatur,
'ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et¹⁵
'ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. si quis
'autem alias cognatione vel adfinitate coniunctas per-
'sonas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis
7 'sustinebit¹⁶. Item lex Cornelia de falsis, quae
'etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui
'testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit

(1) moribus] PE, a maioribus B, τῆ τῶν σοφῶν νομο-
δοσίᾳ θ (2) fit] B, habetur PE (3) quod] P, qui
BE: καὶ τοὺς καρποὺς δὲ τοῦ μέσου χρόνου, τού-
τοι, τοὺς μετὰ προκάταξιν μέχρι καταδίξης θ, quod
vix recedit a nostra lectione (4) 4, 6, 20 (5) is] B, is
invicem PE (6) quoque] PE, que B
(7) Cf. Dig. 48, 1 (8) infamiam (-mia A⁸) i. cum
damno] A⁸ PEθ, vel inf. i. a. d. B, vel dampnum vel in-

famiam i. cum damno A¹, vel dampnum vel infamia i
A⁸ (9) in] A om. rel. (10) Dig. 50, 16, 233 § 2
(11) Anab. 5, 2, 14 (12) id est: et tela simul mitte-
bantur, hastae, sagittae, fundae, permulti et lapides
(13) tam] AE, om. B, tam...magicis om. B (14) si
quis...auferatur ex Cod. 9, 17, 1 (15) et] RA, ut P
Cod. (16) sic P, subsistit RB, substituetur A

signaverit recitaverit subiecerit quive signum adulterinum fecerit sculpsit expresserit sciens dolo malo. eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est¹, quod et in lege de sicariis et veneficis servatur, in 8 liberos vero deportatio. Item lex Iulia de vi publica seu privata adversus eos exoritur, qui vim vel armatam vel sine armis commiserint. sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. sin autem per vim raptus virginis vel viduae vel sanctimonialis vel aliae fuerit perpetratus, tunc et peccatores et ei, qui opem flagitio dederunt, capite puniuntur secundum nostrae constitutionis² definitionem, ex qua haec 9 apertius possibile est scire. Lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam vel rem publicam vel sacram vel religiosam furati fuerint. ³sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias sub-

traxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt vel qui subtracta ab his scientes susceperunt: alii vero, qui in hanc legem inciderint, poenae 10 deportationis subiunguntur⁴. Est inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum 11 leviolem. Sunt praeterea publica iudicia lex Iulia ambitus et lex Iulia repetundarum et lex Iulia de annona et lex Iulia de residuis, quae de certis capitulis loquuntur et animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subiciunt, qui praecpta earum neglexerint. 12 Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse. alioquin diligentior eorum scientia vobis ex latioribus digestorum sive pandectarum libris deo propitio adventura est.

(1) est] *E*, et *R*, om. *AB* (2) *Cod.* 9, 13, 1 (3) sed...susceperunt] *conf. Cod.* 9, 28, 1 (4) sic *R* subiunguntur *A*, subiunguntur *B*